

НАШ УКРАЇНСЬКИЙ ДІМ

Науково-популярний часопис
для вчителів України та діаспори

№ 2

Ніжин – 2022

Зміст

Науково-популярний часопис
для вчителів України та діаспори
«Наш український дім»
№ 2, 2022 рік.

Свідоцтво про державну
реєстрацію
друкованого засобу масової
інформації
від 06.03.2007 р.

Рекомендовано до друку
Вченою радою Ніжинського
державного університету
імені Миколи Гоголя.
Протокол № 7 від 26.01.2023 р.

Засновник:

Центр гуманітарної співпраці з
українською діаспорою
Ніжинського державного
університету
імені Миколи Гоголя
(Ніжин, Україна).

Склад редакції:

Самойленко О. Г.,
канд. іст. наук, доц.;

Мельничук О. В.,
докт. фіз.-мат. наук, проф.;

Михед П. В.,
докт. філол. наук, проф.;

Онищенко Н. П.,
директорка Центру; членкиня
Нац. спілки журн. України;

Самойленко Г. В.,
докт. філол. наук, проф.;

Сидоренко В. О.,
канд. філол. наук, доц.;

Відповідальний редактор:

Онищенко Н. П.

Верстка, макетування:

Бобрик Д. М.

Українознавство

- Тимошик М.** Правда про Українську повстанську армію
як зброя проти новочасних московських окупантів4
Гринь М. Аляска пам'ятає українців.....17

Наукові розвідки

- Бойко О.** Трансформація російської пропаганди в рамках
інформаційно-психологічної війни росії проти України
після 24 лютого 2022 року35
Ролік А. Гоголь у фокусі німецьких інтерпретаторів.....51
Єржиківська Н. «Бо все, що зростає у часу розгоні,
побільшитись має, йдучи в духу вирій...»: кременецько-
вільнюські мотиви і образи в поезії Юліуша Словацького...60

Проза, переклади, рецензії

- Нестуля О., Петренко І.** Велика енциклопедія
полтавської діаспори71
Алатиренко М. Літературні рефлексії на пів року війни
(літературно-науковий огляд педагогічних порадників
і мотиваторів)96
Зорка О. Скарб104
Степаненко О. Мова ненависті118
Ольга Мак Коли скрипіли возики...
(до десятих роковин призабутих подій)121

Шановні добродіі!

Часопис, який Ви тримаєте в руках, є науково-популярним виданням, що може бути цікавим не тільки учителям-практикам, а й усім, хто причетний до вивчення та викладання української мови, літератури, історії, культури в Україні та поза її межами.

На нашу думку, на сьогодні вже назріла потреба в такого типу періодичних виданнях, оскільки вони надають можливість обмінюватися думками, ділитися досвідом і фахівцям із діаспори, які довгий час були відірвані від України, проте завжди переймалися проблемами українознавства.

Публікації, які представлені в нашому часописі, охоплюють доволі цікаве коло питань, актуальних і водночас проблемних: наукові розвідки, методичні матеріали для шкільництва, поетичні, прозові та драматичні твори й переклади сучасних маловідомих авторів. Маємо надію, що в нашому журналі Ви знайдете відповіді на свої запитання та зможете використати його у своїй практичній діяльності, пропагуючи ідею українства.

Будемо щиро вдячні за співпрацю з нами, за надіслані матеріали для публікації, за висловлені побажання та пропозиції щодо роботи редакції.

З повагою, редакційна колегія

УКРАЇНОЗНАВСТВО

Микола Тимошик

ПРАВДА ПРО УКРАЇНСЬКУ ПОВСТАНСЬКУ АРМІЮ ЯК ЗБРОЯ ПРОТИ НОВОЧАСНИХ МОСКОВСЬКИХ ОКУПАНТІВ

Про кілька уроків діаспорних націоналістів
для сучасного суспільства «не читальників»
із нагоди 80-річчя УПА

14 жовтня 2022 року виповнилося 80 років від дня створення Української Повстанської Армії (УПА). Результатом багаторічного наплювання комуністичними пропагандистами визначальних фактів і подій нашої загальнонаціональної історії, зокрема й про феномен УПА, значна частина сучасних українців ще й досі перебуває в полоні такої пропаганди і знає мало правди про це. За даними Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) лише 43 відсотки громадян нашої країни однозначно позитивно ставляться до діяльності УПА.

Міфи й неправду про справжні цілі, завдання та перебіг пов'язаних із цим рухом визначальних подій активно спростовували від початку безпосередні його учасники на чужині. Для цього прагнули стало оприлюднювати у пресових книжкових виданнях на чужині значний масив зібраних фактів і спогадів. Однак таку цінну, з перших рук, документалістику ми стали отримувати й осмислювати лиш віднедавна.

Перші списки полеглих вояків УПА

Радянська пропаганда упродовж багатьох років переконувала українців і світ, що в лавах повстанців УПА та її потужного формування – дивізії «Галичина» перебували всуціль «люті вороги трудящого народу» – окремі вихідці із західноукраїнських областей, яких возз'єднали завдяки турботі Москви за долю «єдинокровних братів» у єдину радянську сім'ю перед загрозою наступу гітлерівської Німеччини на СРСР.

І це була одна з тотальних неправд, яка нав'язується ворогами українців і досі.

Насправді ж, так звані переваги радянського життя і інтелігенція, і трудящий люд по обидва береги Дніпра відразу стали відчувати після більшовизації та суцільної колективізації України у 20-х–30-х роках, а сповна осягнули ціну тому «комуністичному раю» в репресивні й голодоморні 30-ті роки.

Тому й не дивно, що з відступом німців наприкінці війни утікали на захід також сотні тисяч українців. Утікали з усіх куточків України, зокрема й зі східних, південних та центральних областей. То були краші, освіченіші, метиковитіші, сміливіші. Ті, для яких однозначно сумною була відповідь самим собі: якою буде їхня доля на Батьківщині з поверненням сюди більшовицької влади?

Одним із перших документальних матеріалів на цю тему став збірник «Броди», що побачив світ 1949 року в Лондоні. Присвячений річниці невдалого бойового хрещення

щойно сформованої з молодих українських патріотів Першої дивізії Української Національної Армії «Галичина». Як відомо, тоді понад 11 тисяч українських вояків були оточені радянськими військами. У нерівному бою загинуло кілька тисяч дивізійників. Пам'ять про ту подію повертає в цій збірці низка рідкісних на сьогодні матеріалів: коротка історія дивізії «Галичина» у викладі полковника П. Кравця; марш дивізійників; інсценізація п'єси Д. Левицького «До слави шлях кривавий», поезії Яра Славутича, Богдана Бори; спомини живих учасників того бою Р. Левицького, Є. Силенкова; реферат до 10-ї річниці бою.

Слідом за «Бродами» побачили світ й інші збірники: до дня Св. Покрови та дня заснування УПА (ця збірка виходила двічі – 1950 та 1962 року – до 20 річчя створення УПА), до річниці Героїв Крут, Героїв Базару, Листопадового чину. Від 1949 по 1962 роки світ побачили близько десяти таких збірників.

До особливо цінної на сьогодні колекції циклестильових видань потрібно віднести ось цей, без перебільшення, раритет із довгою назвою – *«Список полеглих вояків Першої дивізії Української Національної Армії та інших військових формацій у боях проти ССРСР в Другій світовій війні»*.

У чому цінність таких рідкісних на сьогодні видань, що виходили у світ коштом самих емігрантів завдяки примітивному циклостилевому способу відтворення не такого вже й великого накладу?

Насамперед у тому, що в такий спосіб збережена пам'ять про молодих українських патріотів. Могили більшості з них сьогодні невідомі, але головну інформацію про них увічнено: прізвища, імена, роки народження і смерті, імовірні місця поховань. Це – не лише для рідних, близьких, а й для майбутньої історії національно-визвольних змагань, що колись, у найдрібніших деталях і фактах, буде такі написана.

Ще одну мету мали ініціатори цього видання: заохотити ще живих свідків і учасників минулих боїв поправити й доповнити ті скупі дані, що вдалося зібрати. А вдалося тому, що повний реєстр вояків був підготовлений і вивірений ще в наметовому таборі «Ріміні». Хлопці ніби відчували потребу в такому документі доби для майбутнього.

Загалом за перші 15 років діяльності організації було надруковано близько 40 циклестильових видань.

Перші спроби увічнити документалістику

Брак матеріальних засобів та організаційні проблеми стали на перепоні втілення низки цікавих і цінних з історичного боку проєктів. Тут детальніше про один із них – про пам'ятну книгу *«Табори полонених 1 УД УНА у Великій Британії»*, якій не судилося побачити світ.

Задум виник у Головній управі Об'єднання Бувших вояків українців у Великій Британії – громадській організації, що офіційно зареєстрована в Лондоні в липні 1949 року. Суть: зафіксувати для наступних поколінь життєві історії дивізійників, показати умови та обставини, за яких гартувалися їхні характери, виокремити деталі та приклади, які освітлювали їхній патріотичний і громадянський Чин, що припав до душі багатьом [9, с. 39].

Незабаром у кількох еміграційних газетах публікується звернення, що адресувалося насамперед українським священникам, колишнім комендантам таборів, культурно-освітнім референтам, старшинам, підстаршинам і всім колишнім воякам Першої української дивізії. Їх закликали надсилати до управи будь-які матеріали за цією темою – спомини, світлини, таборіві публікації, газети, листівки. Був розроблений спеціальний запитальник, який розіслали на адреси майже сотні конкретних осіб. Планувалося долучити до книги також

матеріали про українців, які перебували як полонені на теренах Великої Британії ще до прибуття до цієї країни «мешканців» із таборів у Рімініта Беллярії.

Група ентузіастів на чолі з отцем М. Матчаком узялися за упорядкування перших матеріалів. Однак кількість, що надійшла, не відповідала масштабному задуму і проект вирішили відкласти. У підсумку – важливе починання суспільного звучання залишилося нереалізованим. А зібрана частина матеріалів так і залягла в архіві організації в очікуванні, що колись знайдеться небайдужий дослідник, якого це може зацікавити.

З приводу невдачі із цим важливим видавничим задумом його ініціатори писали згодом так: «На жаль, незважаючи на постійні заклики і прохання до різних осіб, а головно колишніх комендантів таборів, культурно-освітніх референтів та різних діячів, котрі могли б дати до цієї пропам'ятної книги різні матеріали, а зокрема написати про життя воєннополонених 1 УД УНА в тих таборах, лише незначне число таких осіб відгукнулося на наші заклики й у висліді запланованої акції зібрано лише певну частину потрібних матеріалів, а також і світлин» [9, с. 40].

Виникають запитання:

– чому більшість дивізійників на заклик ініціативної групи з побратимської організації записати свої спогади для майбутньої книги про шлях дивізії відбулася здебільше мовчанням?

– чому не захотіли зафіксувати для історії розповіді про омріяний і реально втілений власний шлях розуміння своєї місії і призначення в те страшне воєнне лихоліття, яке довелося пережити?

Низка зустрічей автора у Великій Британії з колишніми дивізійниками в час пошуку матеріалів до написання цієї книги та читання пізнішої мемуарної літератури з означеної проблематики дають коротку й однозначну відповідь на ці запитання: тоді вони все ще боялися говорити правду.

На це було щонайменше три причини.

Перша: загроза бути репатрійованими «на родину». Упродовж кількох років по завершенні Другої світової війни Сталін неодноразово домагався від уряду Великої Британії видачі радянській стороні всіх полонених Першої Дивізії Української Національної Армії до СРСР. Відразу з устаткуванням табору «Ріміні» туди стало навідуватися радянські офіцери з метою виявлення походження українських вояків та відправки їх до родин. При цьому давалися обіцянки «списування» їхнього «злочину» проти радянської влади за умов чесної праці поворотців на об'єктах соціалістичного будівництва. Такі ж навідини продовжувалися і в 1947 році, коли українські військовополонені рішенням уряду Великої Британії були перевезені до цієї країни й організовано поселені на рік у відповідних таборах.

Друга: боязнь того, що опубліковані на Заході спогади могли використати більшовицькі опричники в підрадянській Україні для подальших арештів та висилки їх як політично ненадійних, у сибірські табори ГУЛАГу близьких і родичів таких авторів.

Третя: прохолодне ставлення старої заокеанської української еміграції до полонених дивізійників. Багато з таборовиків у Ріміні, що були вихідцями переважно із західно-українських областей, мали в США та Канаді родичів. Ті на початку, довідавшись про переміщення дивізії до Італії, надсилали листи підтримки, навіть незначні грошові перекази. Однак із часом взаємини почали холонутися. Відповідь цьому знаходимо в спогадах колишнього дивізійника Володимира Гоцького: «Бо наші брати за морем, часто навіть і близька родина, не могли зрозуміти, як це ми могли “помагати” німцям. Почалися гострі докори нам, а то й заклики, що ми повинні вертатися додому. Доляри порідшали» [6, с. 15].

Перші видання про долю дивізійників

Було б неправильно стверджувати, що колишні вояки Першої дивізії Української національної армії на початковому етапі еміграції на цю тему взагалі нічого не публікували. Лише на шпальтах друкованої газети «Життя в Таборі» (Ріміні) можна віднайти десятки матеріалів з конкретною документалістикою.

З'явилися на ту пору вже й перші книжки. Щоправда, про шлях, пройдений дивізійниками, у них ішлося в художній формі. Але й тут міститься немало реальних прізвищ і пов'язаних із ними фактів. Не можна обійти увагою в цьому контексті першу друковану збірку поезій молодого й талановитого дивізійника, одного з творців таборової преси, Андрія Легіта «За дротами». Книга, до якої увійшло краще з написаного упродовж 1945–1948 років, побачила світ накладом 1000 примірників коштом автора. А присвятив він цю свою працю десятиліттю звільнення із полону колишніх вояків – так званих «рімінівців» та пам'яті полеглих побратимів. До одного з віршів «Могила», замість посвяти, врізкою подана витинка з газети «Життя в Таборі» (число від 3 березня 1946 року), де йдеться про смерть на чужині одного молодого дивізійника: «У дорозі до німецького шпиталю в Цезені помер на скрут кишок стрілець Максименко Микола, уроджений 5.04.1924 в Єлисаветграді (Кіровоград). Замітне, що попереднього дня німецький шпиталь не прийняв його, все як хворого» [10, с. 45].

Окремі зібрані про дивізію матеріали також були оприлюднені. У розпорошеному вигляді їх можна знайти, скажімо, у підшивках деяких діаспорних видань. Ось, для прикладу, цей, що потрапив на очі автора цих рядків під час вивчення історії журналу «Сурмач». Публікація без підпису. А це явно вказує на те, що рукопис взято саме з теки «Бувші вояки» цього не реалізованого видавничого проєкту. Публікація називається «*Бувші вояки ІУД УН – полонені в Англії*».

За даними цього документа, у травні 1947 року перевезено до В. Британії з табору полонених у Ріміні (Італія) 8528 колишніх вояків дивізії «Галичина» Української Національної Армії. Їхній полон продовжувався в таборах Великої Британії до жовтня 1948 року [2, с. 7–8].

Британський уряд мав прийняти рішення про надання цим колишнім українським полоненим громадянства після річної їхньої адаптації в таборах із метою використати їх як робітників двох найбільше запущених війною галузей – рільництва та текстильної промисловості. З огляду на те, що чужа, здебільше московська, пропаганда добре постаралася, щоб сформувати в британському суспільстві негативну думку про українців, колишнім воякам варто було за цей своєрідний випробувальний термін не лише змінити таку думку, а й здобути до себе прихильність суспільства.

Цінність цього невеликого за обсягом архівного документа в тому, що в ньому показано, як це робилося.

Власне, українським хлопцям і чоловікам на новому місці перенесення не довелося нічого вигадувати – вони організували свій побут на зразок того, який вони усталили в Ріміні, і яким ще тоді приємно подивували англійців, що їх охороняли.

У кожному з вищезгаданих таборів були організовані насамперед курси з вивчення англійської мови, також курси для здобуття різних фахових навичок, створювалися відділи «Просвіти». Далі – більше: налагоджуються виклади (власними силами) двох народних університетів, засновуються бібліотеки (у деяких кількість книг сягала понад тисячу); починають виходити у світ таборів газети. У семи таборах «заговорило» українською мовою радіо. До цього слід додати активну роботу 12 аматорських гуртків, 8 хорів, 24 футбольних команди. Концерти створеного Євгеном Пасікою хору «Бурлака» з успіхом

відбувалися спочатку лише в таборах, а згодом цей колектив став частіше виступати перед англійською публікою. За даними довідки, таких концертів упродовж року було організовано понад 200.

Згодом з концертами поза межами таборів стали виступати й учасники хорів «Славута» (керівник В. Гаврилюк), хор із Гоблінгу (керівник Б. Будний). У таборі Татершаль відроджував ще незабуту славу «Рімінівський український театр»; у таборі 16 – симфонічний оркестр, таборі 17 – джазова група, таборі 80 – балетна група, що заснував і успішно провадив Іларіон Кушніренко.

Більшість українців були побожними, тому чи не в кожному таборі були обладнані каплиці; самі малювали для них образи, виготовляли хоругви та інше церковне начиння для відправ Богослужб.

Серед колишніх вояків виявилося немало творчо обдарованих особистостей – поетів, музик, співаків, танцюристів, малярів, любителів художнього слова. І кожен не розгубив ті Богом дані талани в суворих реаліях таборової дійсності, а зміг сповна проявити їх саме там. Варто лиш згадати про успіх пересувних мистецьких виставок, їх відвідали понад десять тисяч англійців.

І ще про один набуток таборового життя: там зароджувалося багато громадських ініціатив, утілювалися перші добродійні акції. Скажімо, у Шеффільді 1848 року створили Ініціативний Комітет Допомоги Хворим, до якого увійшли сотник Дябора, хорунжі Максим'юк, В. Голинський, доктор Фундюк. У Таттершалі постало організаційне бюро з відродження знищеної більшовиками в рідному краї Спілки Української Молоді, куди увійшли М. Шкавритко, І Федчиняк, М. Гринюк, В. Олеськів. Незабаром у таборах було засновано 42 осередки СУМу.

Проминуло рівно двадцять років від тієї невітленої ініціативи створення книги. Вона б і залишилася назавжди забутою, якби волею долі (і це цілком очевидно) її не оживив у несподіваний спосіб один із колишніх дивізійників Володимир Гоцький. На долю цього простого сільського хлопця з-під Перемишля випало пройти той сповнений величі й трагізму шлях народженої в муках непростого вибору десятків тисяч українських юнаків між двома окупантами нашої Батьківщини (гітлерівським Берліном і комуно-більшовицькою Москвою) Української дивізії – від німецького Нойгамера через Словаччину, Австрію, Словенію, Італію до Англії.

Наприкінці 80-х років, уже в поважному віці, він приніс до головної Управи ОБВУ свою багаторічну, самостійно написану, працю – рукопис спогадів про той свій шлях дивізійника, також і про часи перебування в таборах полонених вояків і на території Італії, і по переїзді до Великої Британії. Отож вийшла широка, жива і цікава розповідь про той шлях, який разом із автором пройшли більш ніж вісім тисяч його побратимів.

Управа ОБВУ охоче відгукнулася на пропозицію автора видати друком спогади спільним коштом.

Книга споминів Володимира Гоцького «На другому етапі» побачила світ у Лондоні 1990 року накладом автора й Об'єднання Бувших Вояків Українців у Великій Британії. У передмові до неї від імені управи було наголошено на такому: «Ці спогади цікаві й колоритні різнорідними подіями персонажами, широким описом і віддзеркаленням життя дивізійників-таборян, що їм довелося фізично тяжко працювати, а водночас вони, сповнені наснагою, розгортали буйне громадське і культурне життя в таборах. Перейшовши на цивільний статус, своєю наполегливою працею, відданістю і жертвенністю, разом з вояками-українцями з польської і німецької армій та переміщеними українцями-робітниками з Німеччини та Австрії, творили основи українського організованого життя у Великій Британії, оцю нашу

“мініатюрну Україну”. І, мабуть, правдиве було прислів'я, що “Дивізія багато більше зробила для української національної справи, перебуваючи в полоні, ніж у кривавих боях на східному фронті”» [8, с. 5–67].

Успіх спогадів Володимира Гоцького заохотив автора до написання передісторії перебування колишніх вояків дивізії «Галичина» у Великій Британії – їхній дворічний побут в італійському таборі «Ріміні» англійської зони окупації упродовж 1945–1947 років. Як другий том споминів, книга під назвою «З Перемишля до Ріміні» була надрукована, також за сприяння ОБВУ, в Лондоні 1992 року [6].

Потреба видання книжок про національно-визвольну боротьбу українців під час Другої світової війни та по її завершенні була актуальною не лише для самих колишніх вояків УПА чи Першої Української національної армії, а й усього українства. В унісон із спробами українців Великої Британії заповнити цю лакуну історичної правди робили це, зокрема, й земляки в Канаді. Про низку втілених у цій темі видавничих проєктів дізнаємося з повідомлення про з'їзд колишніх вояків УПА в Канаді, уміщеному в мюнхенському журналі «Український Самостійник».

Так, у Вінніпезі наприкінці 50-х років серед українських емігрантів провели збір коштів для започаткування серії видань із цієї проблематики. Первинно планувалося видати твори Л. Полтави, О. Горнового, У. Кужеля, Д. Маївського. На другому етапі – видання документів УГВР, ЗЧ УПА та ОУН в Україні. Одночасно розпочали й таку працю: організування писання спогадів колишніх вояків УПА та збирання фондів на їх публікацію [13, с. 44].

Один із кращих взірців успішного втілення цього благородного проєкту – бездоганна з точки зору редакційно-видавничої роботи та поліграфічного виконання книга спогадів Вольф-Дітріха Гайке «Українська дивізія “Галичина”: історія формування і бойових дій у 1943–1945 роках». З ґрунтовною передмовою В. Кубійовича і за фінансового сприяння Братства колишніх вояків Першої Української дивізії УНА (Канада) книга побачила світ 1970 року як 118-й том «Записок Наукового товариства ім. Шевченка» як спільне видання об'єднаного українства у вісі «Торонто – Париж – Мюнхен» [5].

Думку про не пізнаний ще в Україні феномен дивізії «Галичина» варто підсилити ще однією тезою, що належить відомому в діаспорі досліднику Василеві Веризи: «Дивізія “Галичина” – Перша Українська Дивізія Української Національної Армії з часів Другої світової війни мала на меті боротися з московсько-советським імперіалізмом, який наніс таку жахливу шкоду українському народові. Однак силою воєнних обставин ця Дивізія відіграла більшу політичну роль ніж мілітарну у боротьбі з наїзниками України, будучи за дротами у британському таборі воєннополонених» [4].

Авторка книжки – колишня каторжанка ГУЛАГу

Іванка Пшепюрська-Мащак не пройшла дорогами Першої дивізії Української національної армії, але про її книгу «Дорогами життя» як і про незвичайне життя української патріотки-емігрантки варто розповісти саме в цьому розділі. І на те є кілька підстав.

По-перше, авторка цієї книги походила з галицької інтелігентної родини греко-католицького священика, яка була тісно пов'язана зі здвигом сотень тисяч молодих українців довкола проголошених ОУН–УПА ідей здобуття Української незалежної держави у збройній боротьбі проти трьох окупантів України – Польщі, Німеччини і більшовицької Росії.

По-друге, сама безпосередньо виконувала окремі доручення зв'язкової УПА.

По-третє, її майбутній чоловік – колишній дивізійник Володимир Мащак, найближчий побратим і друг Володимира Гоцького – одного з літописців драматичного походу дивізії «Галичина» розбитими війною дорогами Словаччини, Австрії, Сербії, Словенії, Італії,

яка закінчилася в наметовому таборі «Ріміні», а через два роки після – у країні нового поселення Великій Британії.

З юних літ і упродовж наступних десятиліть Іванка Пшепюрська та її родина змушені були платити високу ціну за свою природню любов до України й усього українського, за прагнення захищати свою національну гідність.

Долі її трьох старших братів і її самої напевно приголомшують крутими й несправедливими віражами, а їхній високий життєвський чин не може не захоплювати. Утім, доба молодості виявилася для цих патріотів зрадливою. Старший брат Мирослав – активний

Іванна Машак

член ОУН, загинув від рук польських опричників 1943 року. Середній брат Всеволод як вояк-підпільник УПА потрапив у лапони більшовицького НКВД і був засуджений на 25 років «трудових таборів» у Магадані – і за участь в УПА, і за зв'язки з дивізією «Галичина». Менший Юрко записався добровольцем до першої Української дивізії «Галичина» і загинув як герой з-поміж тисяч інших побратимів у першому бою дивізії під Бродами 1944 року.

Лише фрагментарно варто назвати окремі знакові мітки її особистої ціни того неприхованого патріотизму, заплачені здоров'ям і надлюдськими зусиллями будь-що вижити й зафіксувати

на папері переболене: арешт і тюрми в Сокалі та Львові, виселення з родинного села на Сокальщині на східні терени Польщі в рамках операції «Вісла» 1946 року, повернення до Варшави для виконання доручень зв'язкової УПА, нове ув'язнення 18 січня 1948 року і відправка на відбуття покарання в СРСР.

А далі – те, про що й через багато літ важко згадувати, а тим паче писати та перечитувати. Перші помсти більшовицької влади їй довелося пережити, гартуючи волю до життя упродовж кількох холодних зимових місяців у радянських вагонах-товарняках, що йшли один за одним зі Львова до Києва, з Києва до Москви, з Москви вглиб переповненого українськими в'язнями-переселенцями Сибіру. Бухта Ваніно, спецтабори політкаторжан, копальні шкідливих для здоров'я каситериту й урану Колими, табори в Магадані...

Сталося так, що за свій український патріотизм і за зв'язки з УПА Іванка відбувала покарання в системі таборів сталінсько-більшовицького ГУЛАГу, в одному з яких неподалік від неї «карався, мучився, але не каюся» її старший брат Всеволод. На суді, за таку ж, як і сестра, провину отримав «вишку», яку згодом замінили на 25 років сибірської каторги. Одного разу під час пересильних етапів вони навіть встигли побачити одне одного.

Варто навести з цієї книги бодай один абзац, у якому відтворено лише маленьку дециму «тієї аморальної ями людського бруду і горя», у якій десять років перебувала ця маленька зростом тендітна дівчинка, злочин якої перед новою владою полягав у тому, що була небайдужою україночку. Уявімо цю дівчинку в брудній, обдертій арештантській робі з номерним знаком особливо небезпечної комуно-більшовицькій системі політичної каторжанки в момент спуску її в кількометровий урановий шурф. Пару тижнів до цього вона в числі таких же каторжанок видовбувала ломом кілька метрів вічної мерзлоти, щоб «випорожнити глибокі, мов криниці, ями» для викопування вручну чергового уранового шурфу. Тепер, взявши до розпечених мозолями й задубілих від холоду рук головні

інструменти праці – лом, кайло, шуфлю, відро із шнурком, – вона ніби віл, іде тим підземним коридором усе вниз і вниз слідом з напарницею та бригадиром.

Далі – цитата: «Від ранку до пізнього вечора великими лопатами очищали забої копальні або бурували бурки в шурфах. Тягар руди втричі, важчий за землю, здавалось, вимотував усі жили з наших слабих дівочих рук. Особливо мені малій, при більшому від мене ломі. Треба було видовбати цих ямок від двох до шести денно. Та наш шурф поглиблювався повільніше й годі було випрацювати норму на повний пайок. Коли треба було видобути з себе останні сили, ми, знеможені, часто плакали або лаялися від люті й безсилля, проклинаючи наших наставників та нашу долю... Але тут тримала нас упертість, віра в кінець наших страждань, і ми перемагали втому, не піддавалися. На злість ворогам витримували і виживали. Виживали помимо голоду, який постійно відчували, особливо ті, що були на штрафному пайку» [12, с. 138].

Неймовірно: приходячи до мокрого, холодного і переповненого бараку (в одному одночасно мешкало до 150 каторжанок) ледве живою, вона в листах до матері пише так, щоб не поранити її серце скаргами на болі, зневіру чи безвихідь.

Хіба не вражають, не викликають подиву гідні захоплення такі її слова, взяті з листа від 10 квітня 1955 року?: «... Прошу не жаліти нашої змарнованої молодости. Ми самі вибрали таку дорогу і терпеливо зносимо її. Я ніколи не жалію того, чого повернути не в силі. Тут побачила і зрозуміла, що таке життя і труд людини... Я сильніша, чим можна було думати. Мені залишається ще два з половиною роки цієї “школи”, сподіваюся вийти скоріше, з надією, що скоріше пройдуть дні, тижні, місяці, літа...» [12, с. 156].

І ніби як відплата за пережите, з настанням хрущовської відлиги доля посилає шанс вийти з тієї колимської катівні на волю. 1955 року вона повертається до Польщі, десять років працює в повітовій та міській бібліотеках. А далі отримує від долі ще один щасливий посил – опинитися у вільному світі, в Англії, й там знайти свою долю.

1965 року вона вийшла заміж за Володимира Мащак. У долі цього колишнього дивізійника так багато було спільного. За те, що син добровільно записався в дивізію «Галичина» і що згодом опинився на Заході, батьки Володимира розплатилися дорого: главу родини – парафіяльного священника Івана Мащак – НКВС заарештувало в березні 1950. З Дрогобицької тюрми його незабаром відправили в Сибір відбувати 25 років каторжних робіт. Через півроку після того арешту від серцевого нападу помирає мати юнака. Про неї і про смерть батька 1964 року від паралічу мозку Володимир дізнався в Англії незадовго до зустрічі зі своєю майбутньою дружиною.

Тут, у Лондоні, Іванка Пшепюрська-Мащак сповна реалізує і свій Богом даний талант до малювання. Вона по-своєму бачить земну красу і в дивовижний спосіб її відтворює. За сприяння Бібліотеки і Архіву ім. Т. Шевченка Союзу Українців у Великій Британії (СУБ) світ побачили два альбоми її акварелей і малюнків – «Мозаїка Весни» та «Барви Літа», організовувалися її персональні виставки. Роботи цієї самобутньої художниці експонуються в музеях Лондона, Києва, а також у приватних колекціях Польщі, Великобританії, України.

Узятися за перо її спонукав чоловік, який першим виявив у неї неабиякий хист не лише до малювання, а й писання. Її статті-спогади про пережите охоче друкували діаспорні часописи, бо в них було щось більше, ніж просто звичайний перелік подій із нанизуванням на них фактів. Тональність розповіді була такою щирою, зворушливою, що не могла не зачіпати в кожного читача струн душі, які відповідали за пам'ять і честь. Згодом таких тестів назбиралося на цілу книжку. Поки шукала спонсора та таке видання, фрагменти текстів друкувалися на шпальтах лондонських «Української Думки» та «Визвольного Шляху»,

мюнхенського «Шляху Перемоги», варшавського «Нашого Слова» й щоразу отримували схвалення читачів.

Перше видання «Дорогами минулого» побачило світ у Лондоні. А друге – у Києві. На її презентацію, що відбулася в актовій залі Музею літератури у вересні 2019 року, вона прилітала спеціально.

Цінність спогадів – у спопеляючій і водночас очищаючій душі правді. Вервечка знакових подій, розсипаних у часі і просторі, описана з документальною точністю, підсилена емкими роздумами, влучними коментарями і тією непідробною шляхетністю та доброчинністю, що буває лише в людей мудрих і добрих.

Є в цій книзі і два особні розділи, які, за бажанням авторки, можуть розростися в окремі книжкові видання. Це короткі біографічні есеї про її колишнього подруг, яким пощастило вижити в тому немилосердному сибірському молоху і з якими вона тривалий час листувалася. Фрагменти листів до цих есеїв роблять текст особливо сильним і переконливим.

Розділ «Слідами розповідей Володимира Мащака» фактично є вдалим літературним записом спогадів рядового вояка Першої дивізії Української національної армії, який після полону і тривалого лікування залишився вірним своєму покликанню – служінню українській справі. Упродовж тривалого часу він працював в управі Союзу українців у Великій Британії.

Описані в книжці й низка епізодів, що проливають світло на непрості стосунки в середовищі часто пересвареної еміграції і не завжди справедливих та морально чистих її окремих очільників. Але про такі епізоди авторка говорить делікатно, без з'ясування стосунків чи навішування оцінок кривдникам. А вони на жаль, були й там.

Ось як після колишніх таборів дипломована бібліотекарка і книгознавець Іванка Мащак шукала собі роботу за фахом на чужині. Спочатку працювала робітницею на приватний бізнес у чехів-емігрантів. А потім прийшла до української установи з назвою СУБ. Робила в будинку управи всю брудну й тяжку роботу: чистила, виносила важкі речі на сміття, прибирала. Та це сприймала за нормальне. Не могла лиш стерпіти зневажливого нагадування на новому місці роботи, що вона має бути вдячною за отримання праці в українській установі. На звільнене місце в книгарні її не призначили, бо вважали, що це має бути особа – член організації. А Іванка принципово не вступала ні до одної з них, що й стало каменем спотикання в подальшому. Раз не витримала і на зауваження про те, що «ви мусите бути членом СУБу», скромна і терпелива Іванка відповіла: «Я нічого не мушу в демократичній державі».

Відповіла тоді різко, твердо. Бо це «мушу», з яким вона жила під рушницею кілька літ у концтаборі, діяло й на еміграції, як червона плахта на бика. Отож із власного бажання мусила покинути роботу в українській книгарні. І далі шукала будь-яку, знову в чужих, – щоб знайти засоби до виживання.

А далі – ось цей зболений, перепущений крізь не раз поранене серце, коментар до самої себе: «Могла б зробити не одне добре діло не тільки в книгарні, але й бібліотеці (якої ніхто мені й не пропонував), бо ця робота була близькою з моїм фахом). Було боляче, що замість того, щоб приносити користь своїй українській установі, я пішла спочатку до польської висилкової фірми «Газаб», а потім до англійського банку «Barclays», де й працювала до пенсії.

Звісно, що української громади вона не покинула. Пізніше активно включилася в діяльність ОУЖ – Організації українських жінок, яка вдало уникла пострадянських хвороб вождізму та волонтаризму, що в окремих випадках було властивим для стилю роботи українських громадських організацій на чужині. Її обирали делегатом Конгресу українських політв'язнів у Києві, фестивалю української культури в польському Сопоті. Але найбільше її

досвід, знання, організаторські здібності проявилися під час виконання обов'язків директорки канцелярії громадського крайового Комітету з відзначення Тисячоліття хрещення України-Руси, яке завершилося трьома знаковими подіями: величавим відкриттям пам'ятника правителя України-Руси Святого Володимира у Лондонському Холанд-парку, великим концертом у Альберт-холлі та виданням пропам'ятної книги про цю подію, однією з упорядниць і редакторів якої є Іванка Мащак.

Поховавши чоловіка, Іванна Осипівна і в свої понад 90 років не склала руки. Як фахівець бібліотечної справи, її можна завжди зустріти у двох найголовніших українських бібліотеках Лондона – СУБу та Катедрального собору Пресвятої Родина. Найбільше ж вражає її оптимізм, вогник надії в очах, готовність прийти на поміч і доброта, яку випромінює серце цієї дивовижної української емігрантки.

Тішуся, що доля звела мене з цією особистістю. Це вона вивела на сенсаційну архівну знахідку в Лондоні – безцінні теки заснованого Яковом Макогоном у 30-х роках ХХ ст. у Британії Українського пресового бюро, які упродовж десятиліть лежали незаними в архіві Польського Інституту Сікорського в Лондоні. Отож появи низки сторінок з мого нового дослідження про історію української еміграції у Великій Британії завдячуватиму саме Іванці Мащак.

Також пані Іванка виступила авторитетною консультанткою авторові цієї книги, адже багато років була в гущі розвою українського життя на британських теренах, знає про багато не однозначних епізодів, як мовиться, із перших рук. Найбільше вразила в тому консультуванні її скромність. Особливо щодо міри її участі в національно-визвольних змаганнях. За багато років журналістської практики не раз доводилося бути свідком, коли співрозмовник, на відстані років, свідомо чи й ні, прибільшує свої заслуги, приписує собі знакові епізоди, які відбувалися поза ним. А тут – навдивовижу навпаки. Промовистим, для прикладу, є ось ця витинка з листа Іванки Мащак до автора цих рядків:

«Щодо моєї приналежності до ОУН. Я була в Юнацтві (це пригубовання до ОУН). Не могла бути членом цієї організації без зложення присяги – так почалась війна. Не була і в підділлі УПА, а виконувати деякі доручення було звично кожному, коли зайшла потреба і хто мав довір'я в того, хто рішався з послугою скористати. Кожна селянка розуміла, що і як могла допомогти, бо у всіх була любов до всього рідного, свого, України. Такою була і я. Героїнями були і є передовсім ті, що загинули. Героїнею я не була і не люблю незаслужено називатись» [11].

Не хотіла, щоб у цьому підрозділі книги були імена її кривдників на новому місці буття в еміграції. «Вважаю, що про померлих не повинні поганого згадувати. Нехай з Богом спочивають».

Цю книгу – «Дорогами життя» – мав би прочитати кожен українець. У долі Іванки Мащак – доля нашого народу: багато століть принижованого зайдами-чужинцями, зраджованого своєю так званою елітою, але спрагло до волі і невпкореного.

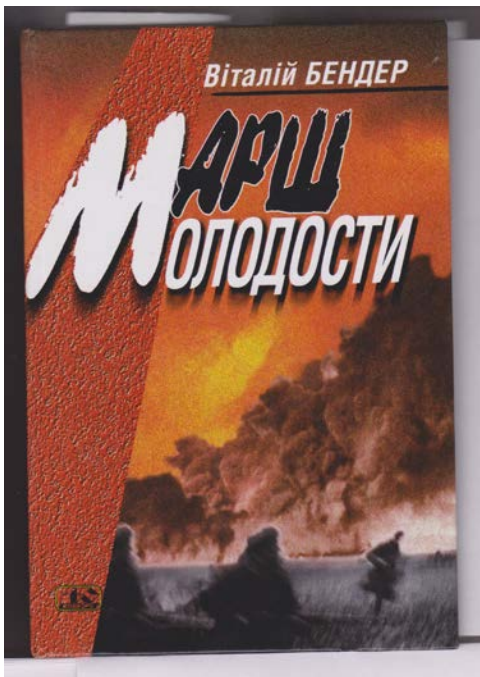
Спогади від дивізійника-східняка

У цьому підрозділі – один із переконливих прикладів долання стереотипів радянської пропаганди. Він – у долі відомого письменника, журналіста і громадсько-політичного діяча української діаспори Віталія Бендера. Коротко і емко історія цієї долі викладена у вміщеному американською газетою «Свобода» некролозі на смерть пана Віталія в числі від 19 листопада 1991 року. Подаю уривок із нього:

«Народився 5 січня 1923 року в селі Слов'яносербська, яке з 1936 року є частиною Луганської області на Донбасі. Ще перед початком Другої світової війни закінчив десятирічку й був покликаний до війська. Був двічі ранений. Потрапив до німецького полону, з якого вирвався, записавшись до дивізії “Галичина”. Кінець війни застав його в чужій уніформі в англійському полоні. З англійського полону з Італії, як інтернованого вояка Першої Дивізії УНА, його привезли до Англії і 1949 року звільнили з полону. За дрютами, в Італії, Віталій Бендер почав писати короткі оповідання та нариси до таборових газет» [3].

У східняка Віталія Бендера дружина – також східнячка, родом із Полтавщини. І пройшли вони, у різний спосіб і різними шляхами, воєнні дороги розбитої Європи аж до Німеччини, а вже в Англії 1957 року поєднали свої долі. До того був відступ української дивізії, нові полони і нові житейські випробування.

Не загубився, не зневірився на тих дорогах. Маючи Божу іскру до слова, розвинув її і ствердив себе передусім як журналіст. Понад чверть століття працював у лондонській редакції світової радіостанції Бі-Бі-Сі. Вступ до лав Української Революційно-Демократичної партії та помітна активність у лавах однодумців зблизили його з лідером партії Іваном Багряним. Відтак журналіста і письменника-початківця Віталія Бендера обирають постійним членом крайового проводу УРДП в Англії а 1954 року запрошують очолити редакцію газети «Українські Вісті», що виходила в німецькому Ульмі. З 1965 року по 1972 рік очолював УРДП в Англії.

До книжкової тематики цього розділу Віталій Бендер має прямий стосунок – і як колишній дивізійник, і як автор книги про шлях Першої дивізії Української національної армії – «Марш молодости».

Книга ця в Англії не видавалася. Уперше побачила світ у двох томах у мюнхенському видавництві «Дніпрова хвиля» 1954 року. Автобіографічну передісторію свого шляху дивізійника (від дитячих років до двох поранень як вояка радянської армії та потрапляння в німецький полон 1943 року) автор переконливо і в захопливій формі описав пізніше у двох окремих книгах: «Станція Пугаловська» та «Фронтові дороги» (обидві вийшли в Торонто в 1984 та 1987 роках).

У повісті «Станція Пугаловська» з достовірною точністю авторові вдалося відтворити еволюцію духовної кастрації юних українців, яку розпочала радянська влада в школах Донбасу відразу після припинення так званого процесу українізації наприкінці 20-х років ХХ століття. Квінтесенція того масованого наступу радянської пропаганди наступу на ще не сформовані дитячі душі міститься в цій короткій цитаті: «[На початку] ми ставали не тільки свідомими свого національного походження, а й загорялися невинним дитячим вогнем любити Україну любов'ю Тараса. Та невдовзі життєва дійсність шмагонула по наших беззахисних головах так сильно, так брутально, що ми спочатку розгубилися, а потім охололи, а далі збайдужіли і без ніякого опору піддалися духовій кастрації» [1, с. 81].

Журналістську й літературну творчість цієї непересічної особистості пошановано і в Україні. 2005 року київське видавництво «Юніверс» здійснило перевидання названих вище трьох творів із додаванням окремого розділу оповідань та публіцистичних статей під

загальною назвою «Марш молодости». Бендер В. Марш молодости. Упор. О. Коновал. К.: Юніверс, 2005. 888 с.

І насамкінець – про незвичайне продовження цього сюжету, пов'язане із сином Віталія Бендера – Юрієм.

Народжений у Лондоні і змалку привчений батьками працювати в поті чола, Юрій у професійному становленні пішов стопами батька – обрав журналістику. Кажуть, йому пощастило. Адже від 1992 року працює успішним журналістом у газеті «FinancialTimes». Із цією газетою починає кожний ранок діловий, політичний, парламентський, бізнесовий істеблшмент не лише Західної Європи, а й всього світу. Свіжі примірники впливового щоденного британського видання міжнародних фінансових кіл, що засноване 1888 року в Лондоні, входять до обов'язкового набору послуг для пасажирів усіх рейсів провідних авіаліній світу. Не лише для континентальної Європи, а й для країн Америки і Азії публікації цієї газети стали орієнтиром у формуванні редакційної політики місцевих ЗМІ.

Крім того, є ще й головним редактором журналу «Professional Wealth Management» та його електронних версій для Європи та Азії.

З Юрієм Бендером автор цих рядків познайомився в Лондоні коли збирав там матеріал до цієї книги. А згодом, у час його чергового приїзду в Україну домовилися, що лондонський колега дасть майстер-клас та прес-конференцію для студентів-журналістів Київського національного університету культури і мистецтв.

Звісно, що діапазон обговорюваної проблематики був широкий: як стають журналістами у Великій Британії; що є спільного і відмінного у вивченні журналістики студентами Британії та України; чи важко журналістові-початківцю надрукуватися у світовій газеті; якою є формула професії журналіста у вільному світі; чому пан Юрій часто відвідує охоплені полум'ям російсько-української війни Донбас?

Пан Юрій дорожить корінням батьків. Тому, відчувши в собі потяг до наукових досліджень, він обрав темою своєї магістерки проблематику сепаратизму та нав'язування «руського міра» на сході та півдні України. Туди неодноразово приїздив збирати матеріал. Весною 2018 року успішно захистив дисертацію в престижному Кембріджському університеті.

Розповідь і прес-конференцію пана Юрія збагатили й урізноманітнили його дружина Кароліна Бендер, яка динамічно й доступно подала у мультимедійній презентації чудовий урок верстання типової британської газетної шпальти. Пані Кароліна – викладачка журналістики на Ямайці і в Лондоні, також є засновницею власного жіночого журналу.

І зовсім розчулив студентів один із синів лондонських Бендерів – Віталій, який, звісно, від батьків, перейняв і собі журналістську жилку – тут же взяв відеоінтерв'ю в київських студентів для показу його в школі своїм ровесникам. А закінчив свій короткий виступ цей юний лондонець гаслом «Слава Україні!». Показовим був той факт, що і пан Юрій, і пані Кароліна та їхні два сини говорили зі студентами українською. Гарний приклад для тих, хто все ще в полоні «общепонятного».

Думку про не пізнаний ще в Україні феномен дивізії «Галичина» варто підсилити ще однією тезою, що належить відомому в діаспорі досліднику Василю Веризі: «Дивізія “Галичина” – Перша Українська Дивізія Української Національної Армії з часів Другої світової війни мала на меті боротися з московсько-советським імперіалізмом, який наніс таку жахливу шкоду українському народові. Однак силою воєнних обставин ця Дивізія відіграла

більшу політичну роллю ніж мілітарну у боротьбі з наїзниками України, будучи за дротами у британському таборі воєннополонених» [4, с. 7].

Нагальну потребу українських емігрантів започаткувати видання українських книжок і періодичних видань власними силами з проблематики національно-визвольного руху спонукали два головні чинники: духовний голод вимушених скитальників та чуття обов'язку кращих їхніх представників перед вимушено полишеною Батьківщиною.

Упродовж десятиліть правду про Україну поширювали по всьому світу не професіонали з дипломами редакторів, журналістів чи друкарів, а залюблені в Книгу і Слово ентузіасти. Саме такі, як ніхто, розуміли місійну роль українського друкованого слова на чужині, його виняткове значення в об'єднанні громади.

До справи започаткування в еміграції літопису правдивої історії УПА найбільше причетна зареєстрована у Великій Британії Організація Бувших Вояків Українців у Великій Британії (ОБВУ). Безпосередньо до цього процесу були залучені ще дві громадські організації з правом видавничої діяльності – Українська Видавнича Спілка та Союз Українців у Великій Британії.

За видами видань з історії ОУН–УПА їх можна умовно розділити на три групи: військово-історичні нариси та лекції; збірники матеріалів; книжкові видання; альманахи. За тематичним напрямком: спогади колишніх учасників визвольних змагань; мемуари про формування та бойовий шлях Першої дивізії Української Національної Армії; документи з діяльності організації.

Література

1. Бендер В. Станція Пугаловська. В кн. Марш молодости. Упор. О. Коновал. К.: Юніверс, 2005. 350 с.
2. Бувші вояки 1 УД УГА – полонені в Англії. Сурмач. 1957. Ч. 3(8).
3. В. Бендер помер в Англії. Свобода (США). 1991. 19 лист.
4. Верига В. Під сонцем Італії: Вояки дивізії «Галичина» – Першої Української дивізії Української Національної Армії в Британському таборі полонених «5Ц» у Беллярії, Італія, червень–жовтень 1945. Торонто – Нью-Йорк – Париж – Сідней, 1984. С. 7.
5. ГайкеВольф-Дітріх. «Українська дивізія «Галичина»: історія формування і бойових дій у 1943–1945 роках». Передм. В. Кубійовича. Торонто–Париж–Мюнхен, 1970. 288 с.
6. Гоцький В. З Перемишля до Ріміні. Спомини. Лондон, 1992. С. 161.
7. Гоцький В. З Перемишля до Ріміні. Спомини. Том 2. Лондон: Вид-во ОБВУ, 1992. 220 с.
8. Гоцький В. На другому етапі. Спомини. Лондон, 1990. С. 5–6.
9. Діяльність ОБВУ в 1964–1978 роках. Альманах ОБВУ. Вип 2. Лондон, 1980.
10. Легіт А. За дротами. Лондон, 1958. С. 45.
11. Лист Іванки Мащак від 8 червня 2020 року з Лондона до проф. М. Тимошика. Архів автора. Папка «Книга про українців В. Британії».
12. Мащак І. Дорогами життя. Вид. 2-ге, доп. К.: Кліо, 2019. С. 138.
13. М. Ф. З'їзд колишніх вояків УПА в Канаді. Український самостійник. 1959. Ч. 9 (вересень).

АЛЯСКА ПАМ'ЯТАЄ УКРАЇНЦІВ

І. Подорож до «скрині з льодом». Чи з золотом?

Десятикласником Новобиківської середньої школи на Чернігівщині довелося взяти участь у районній олімпіаді з географії. Серед багатьох письмових завдань треба було розповісти про економіку та соціальне становище Аляски – одного з найбільших стейтів Сполучених Штатів Америки. Зізнаюся чесно: тепер не пам'ятаю написаної відповіді на це запитання. Але з того часу я чомусь марив Аляскою – цим дивовижним і незвіданим краєм гір, озер, річок, вічної мерзлоти і таких же снігів, тундри, крижаних плато та ще багатьох екзотичних цікавинок.

Так склалося, що вже в зрілому віці пощастило побувати в багатьох країнах світу. Навіть після знайомства з вічно молодим і гламурним Парижем, після побачення з яким, кажуть люди, можна вже померти, мені забажалося ще більше знайомитися зі світом. Мандри Гавайськими островами піднесли дуже приємний сюрприз. Серце защеміло від колоритно-ніжного, порослого споришем і подорожником та перемитого океанічними хвилями помаранчевого піску, узбережжя «Кохана». Та так можуть назвати територію любовців лише українці! Це саме сюди, за місцевою легендою, що передається упродовж століть із покоління в покоління, пришвартовувалися козацькі чайки, що йшли на незвідані землі під парусами з гирла Амура та із заток Аляски. І в мене новою хвилею вибухнуло бажання побачити отой краєчок дивовижної землі.

І ось під крилом літака замайоріли шапки білих вершин Північних Кордильєрів, заголубіли айсберги вічної мерзлоти в океанічних просторах, заіскрилася проти сонця хвоя тайги та засліплювали очі гаї білокорих берізок, що невідомо хто з якогось дива назвав російським деревом... І з висоти пташиного польоту став стежити, як і де з льодовиків беруть початок ріки, як вони зі струмків перетворюються в бурхливі потужні потоки. Подих перехоплювало від двоголових і триголових гір, вкритих шапкою біло-сріблястого снігу. А поміж ними інколи коромислом звисала з голубих небес різнобарвна веселка. Ніби в рідній Україні після літнього грозового дощу.

Як і в інших мандрівках мене насамперед знову цікавила тема дотичності історії, розвитку території, економічних, культурних зв'язків цього краю з рідною Україною. Знайомство з Аляскою, що майже втричі більша за територію нашої держави, не стало винятком. Тим паче, що я вже знав, що наші пращури дуже причетні до розвитку багатьох сфер життя місцевих аборигенів – колошів, алеутців, тінклітів, ескімосів та інших.

Там, на Алясці, через перепади висот дістатися до підніжжя льодовиків чи вершин гір можна небезпечними альпіністськими стежками або ж за допомогою малої авіації. Вона, за словами оповідачів, на Алясці є сімейним бізнесом. Отож за кермом гвинтокрилів та інших повітряних суден можна бачити як геть молодих, так і посріблених сивиною років пілотів. Цей повітряний транспорт тут є поширеним. Лесть не біля кожного поселення з кількома десятками жителів є місцевий аеродром або ж п'ятачок для посадки та зльоту гвинтокрилів. І чим більше ми літали то невеличкими, вертлявими гелікоптерами, то чимось схожими на наші так звані «кукурудзники» гідропланами, що злітають та сідають на поверхню рік, озер, чи намотували на колеса легковика тисячі кілометрів гірського серпантину та ідеальних

асфальтівок рівнини, тим більше переконувався, що на цьому здоровенному півострові кожна п'ядь території, кожен камінь може багато розповісти про нашу Україну та українців, котрі залишили по собі добру пам'ять у цьому краї і яка зафіксована в багатьох місцевих топонімах.

Наша гід з милозвучним праслов'янським ім'ям Злата Ланд, родові корені якої сягають балканських країн, живе на Алясці багато років. Отож знає про неї практично все. Її дзвінкий голос весь час акцентував нашу увагу то на вершині гори, то на назвах півостровів чи островів у морі або ж озері, то на придорожньому пам'ятному знаку, то на архіпелагу, то на місцях стоянки перших мешканців «скрині з льодом», як раніше звали цей край, серед зарослів малини або ж чорної смородини та порічок посеред березового гаю, чи на грибах підберезниках та підосиновиках, то на руслі бурхливих гірських річок та кренделях і зигзагах, що вони витворюють поміж горами та ущелинами, то на потрошених з вивернутими кореневищами деревах, які, мов сірники шпурляють білі гребні течії води, що робить немало шкоди... Так перед нами й відкривалася велич Аляски, нерозривність її історії, економічного, соціального, політичного, культурного, релігійного розвитку з нашою Україною, про що «єдина і неделімая матушка Расея» приховувала від українців, а багатьох її синів, причетних до історії й освоєння цієї, як і багатьох інших територій та просторів, нахабно записували в «велікороси» і про їхнє походження, родове коріння, зв'язки з Материзною веліли не згадувати.

Та й самі перші емігранти до Нового Світу часто приховували своє походження, бо боялися арештів, переслідувань та примусового повернення до імперії. Дослідники стверджують, достовірні українські імена стали присутніми тут лише в 1790 році під час першого американського перепису населення. А вже з 1820 року у штатах розпочали вести регулярний облік іммігрантів. Поступово українська діаспора в Сполучених Штатах розросталася і сьогодні є однією з найбільш багаточисельних за межами Євразії.

Але спробую розповісти про українців на Алясці за порядком. Звісно, хотілося б з того часу, як козачий отаман Семен Дежньов уперше зі своїми сміливцями покорили водний простір між російською імперією та Америкою і доповів, що ці землі не з'єднані між собою, як вважалося раніше. Доповіли вони й про відкриття Аляски. Це було 1648 року. Цар не повірив «цій казці» і з роками велів спорядити ще одну експедицію. Її очолив Вітус Берінг разом з Олексієм Чириковим. 1741 року друга експедиція Берінга та Чирикова детально обстежила і нанесла на карту узбережжя Аляски та Алеутські острови. Цікаво, що перед цією важливою мандрівкою Берінг зустрівся з Іваном Козиревським. Корінний українець на той час уже набув досвіду, який мав велике наукове значення. Він, зокрема, поділився з Берінгом кресленнями островів, складеними ним географічними картами цього регіону та іншими дослідженнями, якими пан Вітус і керувався. І знову прошу не дивуватися, бо українця за однією лінією і польського шляхтича – за іншою, бо дід у документах значився «з шляхетства польської породи з-під Орші», Івана Козиревського наші безсоромні сусіди всюди представляють як першого російського дослідника Курил, Японії та всього Далекого Сходу.

А вже 1778 року на Аляску ступив Джеймс Кук – перший із західних європейців, котрі побували на тій землі. З плином часу Дежньова записали в імперські козаки. Хоч усім відомо, що його родові корені сягають донських степів, до яких свого часу протягувалися землі Чернігівського князівства України-Русі або ж Київської Русі. Саме з тих донських степів батьки Семена втікали на північ, аби уникнути насильницької мусульманізації. Козаки з тих країв тоді на півночі імперії склали частину населення. Це підтверджується

історичними документами. Але в імперії вже тоді зароджувалося велике крадівництво. І людей теж. Про це мовитиметься нижче.

II. Вкрадена історія. Розірвати пуповину з імперією зла

Звичайно, українці живуть та пов'язані з Аляскою не настільки довготривало, як, скажімо, мамонти. Життєвий шлях цих доісторичних тварин, що колись бродили по Україні й, зокрема, у Мезині, понад чарівною Десною, описали вчені Аляскинського університету у Фебенксі. Дослідникам за допомогою бивня самця мамонта, довжиною 1,7 метра, вдалося відтворити своєрідну карту переміщень мамонта за ті роки, які він жив на нашій планеті. Виявилося, що за цей час аляскинський мамонт подолав відстань, що дорівнює двом екваторам. Ото мандрівник! Куди там нам, грішним...

А ось початковою датою масової заробітної еміграції з України до Північної Америки вважається 1876 рік. Українські сліди сягають куди раніше вказаної дати. Вони свідчать про побут українців на тому континенті, що й відобразилося в місцевих назвах поселень, міст, територій, річок, гір, що розкидані по всій території США. Відразу скажу, що до цього часу нема жодної ґрунтовної праці про українські місцевості на цьому континенті, походження їхніх назв. Звичайно, було б прекрасно, аби всі знали й про походження назв так, як знають про гору Аверстон, висота якої 14500 метрів. Названа ж вона на честь Верховного судді Англії, відомого своїм історичним вирішальним голосом проти Канади в суперечці про кордон Аляски 1903 року. Але на Алясці, як і в Україні, про багато назв доводиться висувати різні гіпотези. Ось і джерела сусідів стверджують, що на Алясці більше тисячі об'єктів мають російські назви. А в назвах більше ніж чотирьохсот використані російські корені. Це очевидне перебільшення! А чому б не визнати, що в основі багатьох аляскинських топонімів, гідронімів, антропонімів, урбонімів, українські чи бодай слов'янські корені і таке ж походження.

Як, наприклад, можна стверджувати, що власні назви Голий, Сухий, Тонкий, Високий, Низький, Довгий, Стара Артіль, острівець Світляк, мис Долина, мис Середка, мис Горбач, острів Вузкий, гора Верстова, гори Ведмідь, Луканія, пік Орлиний, пік Куріпки, пік Сміливий, пік Сором'язливий поблизу Анкориджа є росіянськими? Біля «зеленого яблука Арктики», як величають це місто, є ще місцевість з Лінивою Горою і Верба з Вербовим струмком. Колись ним кораблі та човни доставляли товари й матеріали для золотошукачів. Неподалік несуть води Велике озеро і Лугові озера, затока Росомаха, Корабельний, Перепелиний і Березовий струмки. Приваблює назвою місцевість Рибальський гачок.

А чи можемо ми, українці, відректися від причетності роду наших земляків, князів Волконських до назви острова поблизу Аляски. Давній рід цих князів бере початок від святого князя Михайла Чернігівського. Праправнука Святослава Ярославича Великого, убитого в Золотій Орді 1246 року. Один з представників цього роду генерал Сергій Волконський був серед організаторів повстання декабристів проти царату і разом з дружиною Марією відбував багаторічне заслання на рудниках. А після повернення звідти вони жили в селі Вороньки на Чернігівщині, де й поховані. Так, Волконські служили в імперії. Як і Юрій Лисянський, як тисячі інших українців, котрих зневажливо називали малоросами. Але якби вони були геть віддані ідеям царату, то не вийшли б на Сенатську площу виступати проти тієї ж імперії, якій служили. Та й правильно вважають дослідники, що історію декабристського руху настав час розглядати не як суто російське явище. Адже значна кількість декабристів мала українське коріння. І вони були радикальнішими й системнішими за росіян, що свідчить про їхню волелюбність. Попри всю трагічність цього історичного феномену.

З іншого боку, ми знаємо, що в Московській імперії питання її багатонаціональності довго замовчувалося. Росіяни не хотіли чути про якісь народи на ніби їхній території. Імперіалізм царів іванів, олексіїв, петрів, олександрів, микол, павлів, цариць катерин, елизавет перейшов до «вождя всіх народів Сталіна», а тепер і до Путіна, який продовжує сповідувати загарбницьку філософію і психологію «єдиного російського народу» і «єдиної території».

Як би там не було, а на території З'єднаних Штатів Америки збереглося майже вісімдесят топонімів, безпосередньо пов'язаних з нашою Україною. Серед них – десять назв «Одеса». Три з них у Північній Дакоті. У Мічигані і Нью-Йорку, Північній Дакоті є свій Київ. У Міннесоті – Мазепа. У Мічигані – Українське Село, Нова Україна. В Огайо є Хортиця, Ксеня. На одному з Гавайських островів поблизу міста Гонолулу є територія з таємничою назвою Кохана. Є в Америці місцевості з назвами Оришка, Іван, Макс. На початку ХІХ століття в штаті Вашингтон постало містечко Ольга, назване на честь рівноапостольної київської княгині Ольги і яке вважають найстарішим поселенням з українською назвою. На південному узбережжі Аляски поблизу входу до порту Врангеля розташований острів Полтава. Так його назвали у 1832 році на честь однойменного міста, під яким 1709 року відбулася героїчна битва між військами Івана Мазепи та Петра І. Тут же й ріг Козакова. Названий на честь українця М. Козаковського. Він був старшиною в експедиції Михайла Мурашева.

Є на Алясці й топонім місцевості Лиман. Стверджують, що це на честь Джеймса Лимана. Можливо, але я б додав, що він має стосунок до українських переселенців в Америку, оскільки чотири села в Україні мають тотожні назви, а в моєму рідному Козацькому на Чернігівщині здавна й донині живуть люди з таким прізвищем. А власна назва поселення Узинка на Ялиновому острові у водах поблизу Аляски вам нічого не нагадує? Для мене вона співзвучна з назвою відомого міста під Києвом. А ось ріку, льодовик і гору в масиві святого Іллі нарекуть Низина. Мені це нагадує героїчний козацький Низ на Запорозжі. Якщо за назви острівків Тундра, Мандоліна, мису Утьос я не стою горою, то за топоніми Чайка, Собака, Солянка можна й подискутувати з допомогою філологів, географів та інших спеціалістів.

Скажіть, чи могли б корінні росіяни назвати острів Гуся? Розташований він майже в центрі Аляски, над лівим берегом річки Коюкук. А названий на честь найстародавнішого щипкового музичного інструменту, що був популярний у русичів ще за часів княгині Ольги, князів Ярослава, Володимира, Святослава та інших мудрих правителів тогочасної держави. Згадаймо, зображення цього інструменту – передвісника бандури, ми бачимо на фресках того часу. У Росії на них не грали, а в Україні вони були популярними аж до ХІХ століття. Отже, й острів Гуся так «охрестив» тільки виходець з України. У мене нема сумнівів, що перші американські іммігранти з України, як і всієї Європи, прагнули на слідах своїх мандрівок та життєвих доріг залишити близькі чи рідні їм назви.

Нині важко визначити, коли саме на мапі Америки з'явилася перша географічна точка, своєю назвою пов'язана з нашою державою. Безпомилково лише можна твердити, що неподалік від Сан-Франциско є територія колишньої фортеці «Росс». Нині її звуть Русь. У горах тієї ж Каліфорнії є до цього часу хутір Україна. Започаткував його український «козак-священник», як він себе називав, Агапій Гончаренко, котрий 1 січня 1865 року прибув у морський порт Бостон. Нині цей хутір із залишками його будинку, домашньої церкви та з могилами отця Агапія і його дружини Альбіни на вершині гори над океаном під номером 1025 занесений в офіційний список історичних місць Каліфорнії і є державною пам'яткою – заповідником «Україна». І все б нічого, коли б отця Агапія, який народився поблизу Фастова в родині, пов'язаній родовим корінням із славним полковником Іваном Богуном, наші

«брати» чи «сестри» за поребриком в усіх джерелах не називали б «руським миссионером и священником». І це при тому, що він сам писав, що Україна є його ненькою, джерелом козацтва, а москалів називав «якимось навіженим скотом», «варварами-людоморами», ім'я яких треба стерти з лиця землі...

Життя і подвижництво Агапія Гончаренка – лише один з епізодів, що яскраво відображає те, що українці добряче долучилися до творення імперської Росії. Настільки широко і глибоко, що без українців та України ця імперія навряд чи могла б взагалі існувати в такому вигляді, у якому вона була та й залишається донині. Розпочинаючи від спудеїв Києво-Могилянської академії і до недавніх випускників багатьох українських вишів. Згадаймо український генералітет російської та радянської імперій, мореплавців, професуру університетів, представників красного письменства, артистів, спортсменів, вищої та й нижчої церковної ієрархії... Усе базове для них не їхнє, а наше – українське. Тут на всі сто правий справжній їхній Достоевський. Він про московську літературу і її представників сказав, що все це вийшло з гоголівської «Шинелі». А що вже Гоголь українець, то це вже без сумнівів.

Думаю, настав час розірвати пуповину, якою Україна та українці були прив'язані до імперії зла, що сконала, і сказати, «прощай, немита Росіє», далі – ідіть за своїм кораблем без нас. Та й поставити все на свої місця і забрати все своє додому. Отож й історію Аляски, яку нібито відкрили європейці Михайло Гвоздев та Іван Федоров в 1732 році під час першої Камчатської експедиції, і в розвиток якої зробили величезний внесок українці, треба переписувати і переосмислювати, аби віддати належне зробленому в її розвиток нашими прашурами.

Можливо, і повторюся, але скажу, що без внеску українців у процес державотворення російської імперії вона мала б зовсім інші кордони. Особливо на схід від Уральських гір. Роль українців в освоєнні й розвитку Сибіру та Далекого Сходу важко перебільшити. Навіть самі росіяни визнають, що Сибір мінімум на третину етнографічно можна вважати українською територією. Не вірите? Тоді беріть до рук книгу вченого і письменника Василя Биковського «Дар Божий». Її видали в Москві 2005 року.

Інші дослідники теж не можуть приховати думку, чи входили б нині до складу імперії Камчатка та окремі сусідні острови, якби не подвиг українського адмірала Завойка. Це ж він організував оборону цього півострова й врятував його від окупації ще в середині XIX століття. Хабаровськ та інші великі міста Далекого Сходу мають і тепер дякувати за своє існування подвижницькій діяльності українця капітана Дяченка. Це ж він не тільки заснував, а й забезпечив освоєння та життєдіяльність тих територій. Додам до цього Сірій, Зелений Клин на Далекому Сході, які масштабно заселялися українцями з початку XIX і в XX столітті. Хоча архівні джерела підказують, що перші переселенці з України, або, як писали московити, Малоросії, з'явилися на тих та сусідніх теренах ще в XVI столітті.

III. А ми тую козацькою славу збережемо...

Брали активну участь українці і в освоєнні дальніх російських земель – зокрема, Аляски, якою імперія володіла 125 років. Підтверджують це географічні назви Гайдукова Гора, Голорода Потік, Гуся, Кадяк, Козаків причал, Лисянського півострів, Лисянського затока, Лисянського ріка, Лисянського просмик, Нижня, Гора Полетика, острів Полтава та інші топоніми.

Назва Аляска походить від алеутського Алякшу, що означає земля, континент. До речі, Аляска має багато інших неофіційних назв. У давні часи, коли російська імперія продавала цю величезну територію з усіма будівлями, навколишніми островами і архіпелагами, її називали «льодовою скринєю», «садом білого ведмеда», «висмоктаним

апельсином», «замороженою пустелею», «останнім рубежем», «землею північного сонця», «китовою землею» тощо.

Дослідники цього далекого від нас краю пишуть, що українські імена трапляються навіть серед першопрохідців Нового Світу. Так, ще в першій чверті XVII століття на одному з кораблів Джона Сміта, що прибилися до берегів Америки, лікарем служив якийсь Лаврентій Богун. В історію США навечно ввійшла така яскрава особистість, як київський лікар Микола Судзиловський-Руссель. Він спершу прибув до Каліфорнії, а потім перебрався на Гаваї, де його обрали президентом першого Гавайського сенату. Тут же, на Гаваях, один з островів архіпелагу названий на честь нашого співвітчизника Юрія Лисянського, розповідь про якого буде нижче. Донині в Америці пам'ятають і шанують генерала Івана (Джона Базеля) Турчина – командира однієї з бригад Північної армії під час громадянської війни 1861–1865 років. Його й нині шанобливо називають «хоробрим козаком великої республіки США». Не дивуйтеся, але людину, родове коріння якої сягає кошового отамана Запорозької Січі Салтана, котрий прийняв християнство, особистого приятеля президента Лінкольна, одного з небагатьох іноземців в американській армії, який заслужив генеральський чин, московити зробили росіянином Турчаниновим.

Не пощастило й народженому в Миргороді майбутньому художнику, якому позував Юрій Лисянський і який змалював у катедральному православному соборі містечка Сітка на Алясці ікону «Аляскинської мадонни» Володимирі Боровиковському. До переїзду в Петербург він мав милозвучне прізвище Боровик. Так записаний в метричних книгах і його дід, і батько – відомий іконописець. До речі, ікону Богоматері Аляскинської з Сином пензля Володимира Боровиковського віднайшов там інший українець, випускник Ніжинського учительського інституту поет Леонід Полтава. Значну частину свого життя він присвятив пошукам слідів українців та їхніх поселень на Алясці.

Перекази свідчать, що перші українські поселенці прибували в Новий Світ не тільки зі Сходу Європи, а й із Заходу – через Сибір на Аляску. То були українські козаки, які у складі російських експедицій освоювали ці суворі краї. Цікаво, що в команді шлюпу «Нева» під командуванням Юрія Лисянського були представники українського козацтва з прізвищами Батурин, Чурин, Гайдукович та інші. Очевидно, на честь одного з представників сімейства Гайдуковичів – Івана, який був на Алясці довгорічним співробітником ловецької комісії, названа одна з тутешніх гір. Уже наприкінці 60-х років XIX століття на Алясці та сусідніх Алеутських островах жило майже 20 тисяч українців.

Досить багато мандрівників загинуло в морській та океанічній стихії під час штормів, ураганів та багатьох інших природних катаклізмів. Лише з однієї бригадини надзвичайно таємної подорожі до Аляски і островів під командуванням капітан-лейтенанта Петра Кузьмича Криницина та його помічника лейтенанта Михайла Дмитровича Левашова загинули 27 із сорока членів екіпажу, а саме судно було геть розтрощене штормом об каміння. Чорний список жертв поповнювала цинга та інші хвороби. Лише на судні «Свята Катерина» від цинги помер 31 член екіпажу. Додамо до цього списку різні міжособні конфлікти. З історії відомо про один з таких у 1763 році на острові Уналашка між алеутами та членами експедиції. Тоді загинули 162 промисловці. Московити тут же проявили свою жорстокість і під час карального рейду вбили не менше п'яти тисяч алеутів. І це за тої умови, що імператриця Єлизавета суворо наказувала підлеглим у підданство аборигенів закликати ласкою і привітом. У відповідь на це один з промисловців РАКу Шеліхов наказував бравим солдатам брати в заручники щонайменше 20 дітей аманатів – корінних жителів краю. Аби тих приручити якомога швидше. З історії сьогодення бачимо, що ці методи примусу й покори використовують солдати московії й тепер в Україні.

Наголошу: точної дати відкриття Аляски немає. Різні джерела називають різні роки. Не відступлю від такої методики і я. Офіційно вважається, що Аляску відкрив 1741 року данський капітан Вітус Берінг. На той час він служив у російській царіці Єлизавети. Саме його прізвищем названі протока й море. Протягом 125 років півострів належав до російської імперії. 1867 року за ініціативою державного секретаря в 1841–1862 роках Вільяма Г. Суварда уряд ЗСА купив Аляску за сміхотворну ціну – 4,74 долара за квадратний кілометр території. Це найдешевша в історії територіальна угода купівлі-продажу. Щоб виправдати безглуздість свого рішення, московіти й дотепер доказують, що, мовляв, Франція дешево продала Америці Луїзіану, а Мексика – Каліфорнію. Відкриття Берінгом Аляски не означає, що раніше там не було досліджень. Перед її офіційним відкриттям українські козаки, що шанували волю і справедливість, потрапили в Сибір після Переяславської угоди між Богданом Хмельницьким і московським царем Олексієм та першого зруйнування Січі 1709 року, проникали на узбережжя Аляски в пошуках можливостей втечі з імперії і місця постійного осідку для себе. Про дослідження Аляски виселеними запорозькими козаками розповідають нам праці істориків Миколи Аркаса та інших учених. Микола Аркас десять років служив у Чорноморському флоті, де ще зберігались козацькі перекази. Писав про це й Дмитро Яворницький – автор історії про запорозьких козаків. Не оминув цю тему американський дослідник Губерт Бенкрафт. Правда, він називав козаків росіянами. Але вибачимо йому цю помилку. Тим паче, що біля прізвищ та в помітках він додає, що це були козаки. Ще й характеризує їх окремо. Очевидно, на підставі російських джерел, наданих царським урядом.

Отже, згідно з ним першим прибув на Алеутські острови козак Лука Морозко, «якого туди загнали вітри» в 1669 році. Козацькі прізвища Мороз, Морозенко, Морозко – дуже популярні в Україні. А в 1783–1785 роках було навіть Морозівське повстання селян проти царського уряду.

Другим козаком був Михайло Гвоздєв (Гвоздьов). Очевидно, Гвоздь, бо ми ж пам'ятаємо, як в імперії з Шестопалів робили Шестопалових, з Гринів – Гриньових тощо. Саме цей Гвоздь створив 1730 року першу карту Алеутських островів. Цю карту Бенкрафт і помістив у своїй історії. Джерела додають, що товаришами Гвоздева були Іван Федорів, Дмитро Павлуцький та німець Яків Генз.

Цікаве повідомлення про козаків на американському континенті подає Е. Н. Матросов, справжнє прізвище якого було Лелів. І він був уродженцем України. У журналі «Исторический вестник» від 1896 року, що виходив у Філадельфії, де в 90-х роках перебував Лелів-Матросів, у своїй статті в цьому журналі пише: «... відважні запорозькі козаки після зруйнування Січі царицею Катериною II 1775 року, значною кількістю переселилися в гирло Амуру і на своїх чайках запускалися далеко Тихим Океаном, часто приставали до тих чи інших островів на побережжі суходолу. У такий спосіб відкриття і дослідження північно-американського суходолу було безперечно ділом руської «вольниці». Уже по їх слідах прямували російські промисловці для виміни хутер... Запорожці осіли на півострові Алясці, де їх нащадки ще в 1896 році творили значну українську громаду».

Додам, що Матросов-Лелів згадує також повстання Беняка в Сибіру, яке зорганізував 1770 року втечу козаків із Якутська на острови Тихого океану. Про Беняка також пише історик Бенкрафт, але називає його повстання згідно з російськими джерелами «конспірацією» і стверджує, що це був польський шляхтич Бейньовський. Водночас у примітці додає, що його псевдонімами були теж «Беняк» і «Бейньосок».

Ми, безсумнівно, маємо право пишатися, що саме наш пращур Михайло Антоновський, який народився 30 вересня 1759 року в містечку Борзна Ніжинського полку, після

завершення навчання у славній Києво-Могилянській академії склав таємну інструкцію для такої ж таємної експедиції, спорядженої «для дальнейших открытий и взятий в вечное владение российскому престолу в Северной Америке земель...» У ній, до речі, він пропонував створити там щось на зразок Запорозької Січі. А для цього пропонував переселити на Аляску та прилеглі острови колишніх запорожців та й взагалі українських козаків. Таким чином він та й інші його послідовники теоретично обґрунтували й забезпечували процес освоєння нових земель імперії в Північній Америці. За цю працю Антоновський одержав «высочайшее благоволение» – звання майора й посаду секретаря Адміралтейської колегії. Згодом знавець багатьох мов став одним з найвпливовіших журналістів імперії, зробив при імператорському дворі блискучу кар'єру, видав десятки книжок.

Як і багато інших українців, Антоновський своєю невтомною працею на розвиток імперії стелив собі дорогу... у пекло. Після видання 1795 року п'ятитомної праці «Новейшее повествовательное землеописание...» Катерина II через два роки після випуску книги заборонила її продаж. Гірше того: нашого земляка навіть арештували. Бо в книзі був розділ «История Малой Руси» та «малороссийские козаки». Це були перші історико-етнографічні нариси про Україну та українців. У дослідженні автор свідомо вирізняв з російської історії народ, який, за його твердженням, мав свій етнопсихічний склад, особливості релігійного світогляду тощо. Він писав: «Малая Россия произвольно вошла в подданство Всероссийскому престолу был перед тем... ни от кого независящею, самоуправляемой республикански...» Там же він стверджував, що історія українців розпочинається з Київської Русі, а росіян – з Московського царства за часів Івана Калити... Він цілком справедливо вважав українців та росіян хоч і близькими та зовсім іншими народами, кожен зі своєю історією. Саме за ці «подрывные сочинения», «возмутительные места» та висловлений «сепаратизм» український патріот Михайло Антоновський був репресований і остаточно потрапив у царську немилість. Як там би не було, але з історії розвитку Аляски його прізвище викреслити ніяк не можна.

Тим паче, схоже на те, що його пропозицію, висловлену в таємній інструкції 1783 року, царський уряд таки врахував і навіть реалізував. Ідеться про переселення частини українських козаків на Аляску та прилеглі до неї острови. Такі висновки можна робити після аналізу колонізації й освоєння Камчатки. Тут і донині є чимале поселення з назвою Запорозжя. Не можу не погодитися й з думкою нашого гіда, уже згадуваної Злати. Під час розповіді про найбільший у затоці Аляска острів Кадьяк, (його довжина сто миль, а ширина 60), який є батьківщиною спеціальної породи ведмедів, на узбережжі якого тепер розташований Тихоокеанський космічний комплекс, звідки запускають комерційні польоти ракет-носіїв Rocket компанії Astra. Так ось вона поділилася гіпотезою, що первісна назва цієї території була Кодак. На зразок назви фортеці на Дніпрі.

Один з дослідників Аляски Орт вважає, що назва острова має алеутське походження. Така версія має право на існування. А ось пані Злата намагається дошукатися істини, що ім'я острова є переміщеною назвою фортеці Кодак і ця назва українського походження. Її збудували на Дніпрі 1635 року з метою ізолювати Запорозжя від України та перешкодити втечам селян на Січ. Фортеця Кодак є передвісником Катеринослава, Січеслава, Дніпропетровська, Дніпра. Майже 350 років тому Кодак був портовою козацькою столицею-фортецею на Дніпрі-Славутичі. 1864 року мореплавець Джакомі Кантелліна на мапі територій від Белграда до Чорного моря цю місцевість позначив як Україна – земля козацька і не забув помітити там не тільки Акерман з Коубеєм, а й найпівнічніший з тих портів – той же Кодак, у які вже в ті часи заходили португальські й генуезькі мореплавці. А останнім можна вірити, бо їм, як пілотам і саперам, не можна помилятися.

З історії відомо, що козаки брали участь в обох виправах Берінга та будували остроги на зразок Січі. Плюсом до цієї версії є факт, що історик Каліфорнії Санчез стверджує, що після ліквідації 1809 року фортеці Росс (Русь) у Каліфорнії, де перебувало 400 козаків-засланців, людей переселили на острів Кадяк, де вже існувала російська колонія. Що стосується розходження в буквах, то це пояснюється тим, що українське «о» московіти вимовляють як «а». Українці, наприклад, говорять «Москва» а наші сусіди – «масква». Один з корінних народів цього суворого краю звать «колоші», а московіти на свій лад називають їх «калоші».

Про те, що назва «Кадяк» може бути переміщеною, також свідчать такі назви сіл, деривативи тієї ж назви фортеці Кодак, Кодаки, Кодацьке та інші, які й нині є на теренах кількох областей України. До речі, на аляскінському острові Кадяк – Кодак у затоці Трьох святих уже в 1784 році побудоване перше поселення. Його назвали святим Павлом. Одні дослідники пов'язують його з ім'ям апостола Павла. Інші ж – висувають версію, що так поселенці увіковічили пам'ять гетьмана Павла Полуботка, якого Петро I посадив у в'язницю та ім'я якого зберігалося в пам'яті козаків як борця за козацьку свободу. А що саме козаки будували це перше поселення на острові, сумнівів ні в кого не виникає.

Слово «козак» на алеутській мові означає білу людину взагалі. Аборигени в багатьох випадках їх шанували. Щоб підтвердити свою шану до козаків, які різними шляхами прибували в цей суворий та красивий край, вони один із мисів у Небезпечній бухті перейменували в Kazak of Bay, а сусідньому мису дали назву Козаків. Ось де, люди, наша слава!

VI. «Президент так ласкаво обійшовся зі мною...»

Так записав у своєму щоденнику відомий навколосвітній мореплавець, океанограф, картограф, дослідник, лінгвіст, капітан першого рангу Юрій Лисянський. Свої враження від зустрічі з президентом Америки Джорджем Вашингтоном наш співвітчизник доповнив словами, що він до кінця свого життя мусить залишатися йому вдячним, завжди казати, що ще не було у світі видатнішого за нього мужа. Простота його життя й доброзичливість у поведженні такі, що за одну мить захоплюють і дивують почуття... До речі, Юрій Лисянський був першим українцем, якого особисто прийняв перший президент Америки.

Наш земляк залишив по собі тривалу пам'ять на Алясці, Гавайях, інших сухопутних та водних територіях Америки. І коли я під час подорожі до архіпелагу вікових айсбергів тримав у руках чималий шмат біло-голубого льоду був упевнений, що в цій глибі замерзлий ті води, які борознив навколо Аляски наш земляк та багато інших тодішніх мореплавців з України. Народився ж Юрій Лисянський у родині протоієрея Федора та його дружини – з козацького роду Якубовських, у козацькому Ніжині, у славному старшинському роді, який належав до еліти Гетьманщини. Представників його роду можна бачити в реєстрі лицарів від 1649 року. З роками його та брата Ананія батько віддав на навчання до Кроншдатського морського кадетського корпусу. Після здобуття відповідної освіти та років служби він став першим українцем, який здійснив навколосвітню подорож. 7 серпня 1803 року о десятій годині ранку шлюпи «Нева» та «Надія» під командуванням Юрія Лисянського та Адама Йогана Крузенштерна знялися з якоря у Кронштадті і взяли курс на острів Кадяк та береги Аляски, аби доставити в тамтешні російські колонії вантажі.

Перші дні плавання супроводжувалися нищівними штормами. Проте екіпаж продовжував проводити астрономічні, океанічні, географічні та інші дослідження. До середини грудня кораблі підійшли до острова святої Катерини. Там команда «Неви» терміново відремонтувала пошкоджені щогли. Після уточнення координат острова Пасхи Лисянський

усунув допущену європейським мандрівником Джеймсом Куком помилку, чим забезпечив безперешкодне плавання наступним екіпажам. Склав словник місцевої говірки. З Гавайських островів – курс на Кадяк. Після двадцяти трьох днів важкого й складного плавання дісталися берегів Аляски. Тут команда «Неви» на чолі з капітаном Лисянським несподівано взяла участь у російсько-індіанській війні. За чотири дні разом з військами «правителя російської Америки» О. А. Баранова захопили в індіанців-тлінкітів форт на острові Сітка. Згодом команда «Неви» разом з капітаном взяла участь у будівництві нового форту Ново-Архангельськ (тепер місто Сітка).

У водах Тихого океану та на Алясці Юрій Лисянський з командою був більше року. За цей час детально описав острови Кадяк та Сітка і склав надзвичайно точні мапи узбережжя Аляски. Зібрав етнографічні та інші матеріали про життя й побут місцевих ескімосів та індіанців. На додаток до всіх талантів Лисянський виявився ще й геніальним комерсантом. Аборигени Аляски до того часу не знали про перли й діаманти, вони визнавали лише один камінь – бурштин. Його з Балтії й прихопив з собою капітан. А ще – залізо, бо воно переходило в них від покоління до покоління. І наш земляк повіз сюди вже не просто листове залізо, а й прихопив похідну кузню з ковалем. І той клепає там вироби, які були потрібними місцевим людям. Це вже була комерція. У вождя аборигенів наш хазяйновитий земляк виміняв двох поросят на качку з селезнем і їх стали розводити на тихоокеанських островах.

У вересні 1805 року «Нева» завантажилася хутром, вийшла у відкритий океан і взяла курс на Маріанські острови. З першої в історії російської імперії навколосвітньої подорожі шлюп «Нева» під командуванням Юрія Лисянського повернувся в Кронштадт на 13 днів раніше шлюпу «Надія» під командуванням Крузенштерна. На згадку про ті часи одну з наймальовничіших річок Аляски нарекли на честь Юрія Лисянського. Його іменем також названі гора на Сахаліні, острів на Гаваях, півострів і протоку на Алясці, інші географічні об'єкти.

Після навколосвітнього плавання Юрія Лисянського стали звати українським Магелланом, хоч той і здійснив навколосвітню подорож на триста років раніше нашого земляка. Усе б ніби й нормально. Якби не одна обставина. На відміну від Крузенштерна ім'я нашого земляка – мореплавця і дослідника, картографа і географа, лінгвіста, етнографа, океанолога, мандрівника, першого вітчизняного мариніста, який написав книгу «Путешествие вокруг света на корабле «Нева» – імперці каменем у океан безпам'ятства шугонули його ім'я і робили все, аби про нього забули і не знали майбутні покоління. Таке витравлювання доброго імені з національної свідомості добавили ще й тим, що в усіх довідниках, енциклопедіях як царської, так і радянської імперій Юрія Лисянського стали називати «руським мореплавателем». Загляньте в сучасну московитську Вікіпедію – там знову не знайдете жодного слова про українськість цієї заслуженої людини.

Очевидно, не можуть ординці пробачити йому справедливі слова про те, що за час панування росіян на острові Кадяк, а це лише 20–25 років, кількість населення там зменшилася майже удвічі й 1804 року становила не більше чотирьох тисяч мешканців. Теперішнє становище кадьяківців, калатав у тривожні дзвони Лисянський, настільки суперечить справедливості, наскільки є шкідливим і для самої російської акціонерної компанії, якщо воно не зміниться на краще, то через двадцять років на цьому острові не залишиться й триста людей...

Мушу сказати, що Лисянський з Крузенштерном, як і увесь офіцерський склад першої навколосвітньої подорожі, відверто зневажали верховного керівника російсько-американської акціонерної компанії Миколу Резанова і навіть пропонували «запроторити цю скотину

в каюту...» Прикро, але Резанов був не один у своїй жорстокості. 1791 року купець Петро Сергійович Лебедєв-Ласточкін, який під час заміни паспорта записав себе малоросом, у своєму проханні на ім'я іркутського генерал-губернатора звинуватив свого конкурента з компанії Шелехова в геноциді проти алеутів і кентайців. Він доповідав, що ті роблять жахливе і нелюдське вбивство чоловіків і жінок, вивозять їх у свої поселення і роблять там беззаконне насилля... Керуючий північно-східною компанією Олександр Баранов зі свого боку скаржився на «лебедівців» і говорив, коли б він мав таких відважних людей, як у Лебедєва, то він би підкорив усі американські племена до самої Каліфорнії. Як бачимо, несправедливість, знущання, беззаконня, геноцид здавна і до сьогодні в крові московитів.

Хоча дивуватися жорстокості й несправедливості московитів нема й потреби. Зі списку заслужених невтомною працею на благо імперії викреслили не тільки Юрія Лисянського. Згадуваного вище борзнянця, управителя канцелярії командувача російського флоту адмірала Чичалова, члена причету імператриці Катерини II в поїзді Україною й Кримом Михайла Антоновського імперці 1810 року відправили у відставку без нагородження чином і пенсіону. Він змушений був доживати між відставними галерними матросами в галерному селищі, де й помер 1816 року.

Є на карті Аляски та й усієї Америки й топонім на честь ще одного українця, про якого знає кожна краплина океанської чи річкової води, кожен камінець на гірських стежинах. А на кордоні Аляски з Британською Колумбією одна з гір названа на його честь. Мова про Петра Івановича Полетика. Народився він у Василькові 1778 року. Коріння династії його славного роду тягнеться в козацький Ніжин до одного з грецьких сімейств. Завершив навчання у військовому корпусі в Петербурзі. З 1798 року розпочав працювати в державній колегії закордонних справ. 1818 року його піднесли до рангу радника й іменували амбасадором до Вашингтону. Саме йому імперська росія доручила вести перемовини стосовно кордонів Аляски, на якій він уже чимало разів бував. У ділових колах Америки нашого земляка характеризували досвідченим і компетентним дипломатом, людиною з гарячим серцем і лагідною вдачею, обізнаного в літературі й мистецтві. На прохання американців, які цікавилися результатами першої навколосвітньої подорожі Крузенштерна й Лисянського, Полетика передав у їхнє філософське товариство колекцію карт Тихого океану, а також звід законів «Руська правда». Але знову ж таки імперці вкрали Петра Полетика з української історії і нахабно присвоїли його «великій руській дипломатії».

А ось Луїс Чоріс має німецьке походження. Та народився в Катеринославі, нині – Дніпрі. Хлопчик рано втратив батьків. Його виховував митець Й. Матес – близький друг родини. У двадцять років прийняв пропозицію Отто Коцебу стати художником морської експедиції до Північної Америки. Вирушили в подорож на кораблі «Рюрик» на початку липня 1815 року. Біля Аляски досліджували Берінгову протоку, а восени побували в Каліфорнії. Під час подорожі поблизу Аляски відкрили острів, і члени екіпажу назвали його на честь Чоріса. А затоці присвоїли ім'я Коцебу, так звали керівника експедиції. Під час подорожі Чоріс виконав велику кількість портретів місцевих жителів-індіанців та пейзажів. Частина його робіт експонується в Музеї мистецтв у Гонолулу, де я мав честь їх бачити.

Джерела пишуть, що Григорій Шелехов був «російським Колумбом XVIII століття», бо заснував 1784 року на острові Кадяк перше поселення на Алясці. Воно нині занесене в список національних історичних пам'яток Аляски та США. Пишуть, що купець народився в Рильську. Але лише в окремих документах ніби ненароком натякають, що це колись була територія знову ж таки вже згадуваного Чернігівського князівства. А наприкінці X початку XII століть на цій території постають фортеці Курськ, Путивль, Білгород і Рильськ. До речі, те перше поселення на Кадяку назвали «Гавань Трьох святителів». Таке ім'я мав і один з

кораблів цієї експедиції. А інший звався «Святий Іван Рильський». На честь старця, що жив в одній із пустель сучасної Болгарії. Очевидно, у нього все-таки заговорили гени русича і козака, хоч його настирливо сусіди йменують... сибіряком.

V. Козак у рясі Агапій та його однодумці

Вище я згадував про ченця Києво-Печерської лаври, а згодом православного священника отця Агапія (у світі Андрій Гумницький), якого називають першим українцем Америки. За своє сподвижницьке життя його справедливо звали і тепер вважають духовним батьком української діаспори в Північній Америці. Бо козак у рясі, як він сам себе називав, ніколи не зраджував і залишався вірним міцному і глибокому козацькому корінню свого роду на всіх чотирьох континентах світу, на яких йому довелося жити упродовж свого земного шляху.

Якщо українці, теж переважно козаки, освоювали в складі царських загонів Сибір, Камчатку, Чукотку, Сахалін, а далі й Аляску та прилеглі острови, рухаючись на схід із заходу, то Агапій Гончаренко через століття продовжив цю справу з протилежного боку – з Америки. Коло замкнулося. Двотижневик «Вісник Аляски» Агапія Гончаренка, де так багато було присвячено популяризації творчості Тараса Шевченка, був один з мостів до «європізації» Далекого Сходу імперії і руської Аляски зокрема. Скажу також про опубліковані в часописі антицарські статті, що пробуджували людську свідомість. Ці випуски він переправляв з Америки в Сибір – у російську імперію. Випуски такого часопису підривали основи російського самодержавства, виховували українську національну свідомість й допомагали людям боротися за свої права. Видання, у якому Гончаренко був редактором, журналістом, видавцем, друкарем, експедитором, мало читачів у Японії, Китаї, навіть на Гавайських островах. П'ятсот примірників, шляхами тільки йому відомими, потрапляли в Сибір і на Аляску. Додам, що цей «козак у рясі» став також автором першого букваря для корінних народів Аляски та островів, яким користувалися й російські солдати-колонізатори та представники торгових місій імперії.

Так отець Агапій став одним з багатьох українців, причетних не тільки до економічного освоєння нових територій імперії від Уралу й далі на схід, а й християнізації та європізації нових земель імперії. Аж до Аляски та навколишніх островів включно. Із XVII століття цю справу проводили в переважно українці – випускники Києво-Могилянської академії. Саме українське духовенство, душпастирі з берегів Дніпра несли слово Боже крізь увесь Сибір аж на американський континент.

Наведу лише такий приклад: 1702 року племінник гетьмана Дем'яна Многогрішного Михайло Зінов'єв, який теж додав до основного прізвища Многогрішний, відбував заслання на Чукотці. Звідти його відправили на чолі експедиції на Камчатку, до якої він розпочав торувати шлях для групи українських священнослужителів – ченців Києво-Печерської лаври та інших обителів. Це була перша християнська духовна місія в цей край, під час якої відбувалася християнізація аборигенів цього півострова. Невзабарі українські ченці продовжили цю справу на Алясці та Алеутських островах.

Того ж року тобольський митрополит Філофей Лещинський, який був українцем і мав за плечами навчання в Києво-Могилянській академії, звернувся до царя з проханням дозволити відкрити в Тобольську всестанову школу, у якій світло знань учням несли київські монахи. В іншій чолобитній він просив імператора створити із засланих у цей край черкасів (українців), здатних до співу, хор. А вже в наступні роки один із дослідників Аляски морський офіцер Лаврентій Загоськін (первісне прізвище якого було Загосько), який теж мав у роду українське коріння, бо був племінником письменника Михайла Загоськіна – автора

роману «Аскольдова могила», пише про схожий на малоруський спів в оселях аборигенів краю і всі прекрасно читають «Мертві душі» Гоголя. А ще креоли вправно вальсують, граційно танцюють французькі кадрили, в'яжуть шарфи та косиначки... Додам, що Лаврентій під час навчання дуже захоплювався навколосвітнім мандрівником і вивчав праці нашого земляка Юрія Лисянського. А після знайомства з його доробком написав рапорт про те, що хоче продовжити дослідження російської Америки – тобто Аляски.

Згадаю й про те, що 1793 року із Валаамського монастиря на острів Кадык прибули п'ять ченців на чолі з заново призначеним єпископом Кадыцьким Юсафом. Вони розпочали християнізацію алеутів та інших корінних народів Аляски. Їх силами також збудували храм. Без сумнівів: серед цих ченців були випускники й знаменитої київської Могилянки.

Ось так українські священнослужителі, ці «козаки в рясах» несли на нові землі імперії європейську культуру, освіту, мистецтво. Вважаю доречним навести тут слова відомого громадсько-політичного діяча князя Миколи Трубецького, якого не запідозриш у лояльності до України і українського націоналізму. Так ось 1926 року під час еміграції в Париж нащадок декабристів писав, що та культура, яка з часів Петра I жила і розвивалася в Росії, є органічним і безпосереднім продовженням не московської, а київської української культури. У такий спосіб українізація виявилася мостом до європизації імперії від центру до найвіддаленіших окраїн. Звісно, стосується це й руської на той час Аляски. Додам, що до 1914 року православне населення в США становило 43 відсотки. У деяких парафіях їх чисельність доходила до 80 відсотків. Правда, наші сусіди всіх цих християн називають росіянами. Але ж усім відомо, що більшість цих віруючих є етнічними українцями і русинами. Свідченням цього є унікальні православні кладовища на Алясці, прізвища на надгробках яких вказують на українські корені небіжчиків.

І дуже прикро, що імперці з-за поребрика до цього часу воліють не згадувати про роль українців у їхньому цивілізованому розвитку. Хіба чому дивуватися, коли московський патріархат привласнив до своїх заслуг навіть історію хрещення Русі-України, а княгиню Ольгу назвав росіянкою. Таким же вони вважають і рівноапостольного київського князя Володимира, який ще в X столітті хрестив свою державу – Київську Русь. Про Росію тоді й мови ще не було. Нещодавно президент московії Володимир Путін здивував своїми заявами весь світ, коли доньку князя Ярослава Мудрого королеву Франції Анну Ярославівну теж назвав «росіянкою». Дивні Твої діла, Господи!

VI. Старці! Старці! Де ваші горби?

Відстань між російським островом Ратманова та американським – Крузенштерна в Берінговій протоці – чотири кілометри. Я старшокласником щоденно торував більшу відстань від дому до школи. Але побачити, образно кажучи міфічно-романтично-екзотичну «землю санникова», тобто, береги двох держав, незброєним оком не вдасться. На заваді стають постійні тумани, хмари, дощі, димка та інші кліматичні негаразди. Нам з найбільшого міста Аляски Анкоридж, де живе третина з 730 тисяч людей штату і яке є повітряними воротами Аляски та перехрестям автомобільних доріг, так і не вдалося долетіти на краєчок американської землі. Дивилися здалеку на засніжені гори-тисячники на тлі сірих хмар, зокрема милувалися шапкою снігу на найвищій двоголовій горі Північної Америки, що підпирає небо на висоті 6194 метри, яку віднедавна знову звать індіанською назвою – Деналі.

До речі, через тумани, величезну загрозу сніговіїв нам навіть не вдалося організувати паті на вічній мерзлоті і долетіти до льодовика Калхитна, розташованого в горах на висоті 2200 метрів над рівнем моря. Перед посадкою у гвинтокрил з вертолітного майданчика в містечку Палмернас навіть уже проінструктували про надзвичайну обережність під час

піших мандрівок та катанні на собачих упряжках бо під шаром снігу часто-густо трапляються великі тріщини в льодах, де в одну мить можна зламати ноги. Зауважу, що на Алясці сто тисяч льодовиків і вони покривають п'ять відсотків території штату.

Зрештою нам дозволили піднятися в повітря. Ми відразу ж через ілюмінатори з допомогою пілота намагалися відшукати затоку Тебенкова, мис на острові Уналашка, льодовик та гору його ж імені. Віцеадмірал, гідрограф Михайло Дмитрович Тебенков, який керував Російською акціонерною компанією і описав Аляску з Алеутськими островами, теж причетний до України. Свого часу він працював інспектором Харківського університету, став почесним членом цього навчального закладу.

На острові Уналашка, а також на островах Прибилова, Кадяк, Баранова, Лисячих островах залишив свій слід ще один українець – відомий мореплавець, навколосвітній мандрівник, третій правитель Російської акціонерної компанії Семен Іванович Яновський. Народився він 1788 року в аристократичній родині відставного капітана в гетьманському Глухові. Навчався в престижному Морському кадетському корпусі. А після завершення навчання пішов у навколосвітню подорож і кінцевою метою було вивчення Аляски та навколишніх островів. На його честь вдячні аляскинці за його службу навіть назвали одну з гір біля Китової затоки.

Немало на Алясці та поруч з нею топонімів, пов'язаних з ім'ям барона Врангеля. Фердинанд Петрович родом з Естляндії. Але його життя, як і сина Фердинанда, пов'язане з Україною. Велику кількість своїх досліджень він провів у Азовському та Чорному морях. У російсько-турецькій війні він був флаг-офіцером при начальнику оборони Очакова. Брав участь у дослідженні Чорного моря. Службовий шлях прослався й до Аляски. Тут він теж вписав у її оновлення яскраві сторінки. На честь адмірала названі гори, у яких учені нарахували 12 з більш як 40 вершин Аляски, що мають висоту понад чотири кілометри. На честь дослідника названий і кратер одного з найбільших у світі згаслих вулканів.

На острові Уналашка в середині XIX століття працювала Макушинська артіль для промислу лисиць та іншого хутрового звіра, якого було вдосталь у навколишній окрузі. Дослідники пишуть, що працювали там руські. Я ж з упевненістю додам, що були там і українці. Адже село Макушиха й нині є на Чернігівщині і йому не одна сотня літ. Відомо ж, що з нашого краю в ті часи на Далекий Схід переселялося багато людей. Цілком можливо, що життєва дорога наших краян пролягла й далі за океан. Щоб зменшити сум за рідними землями, вони зафіксували назву села на новій території.

Ми вже раділи можливості паті на льодовиках, але десь через годину льоту і захопленого споглядання з висоти пташиного польоту краєвидів Аляски служба безпеки польотів наказала пілотам гвинтокрилів повертатися на базу. З-за гір насувалася страшна чорна пелена снігової хмари, що загрожувала великими неприємностями. До речі, льодовики є ще однією особливістю Аляски. Якщо за ними спостерігати, то можна бачити, як величезні та дрібніші брили льоду відколюються від айсбергів і плывуть океаном та прилеглими протоками й ріками, де повільно тануть і де вони слугують своєрідними рятівними острівцями для перепочинку чайок та інших птахів. Це захоплює і водночас бентежить...

Але в чеканнях вильотів ми не марнували часу. Згадувана гід Злата розповіла нам досить цікаву легенду. За її словами, цій чи то билиці чи небилиці більше сотні літ. Так ось ніби через кілька десятиліть після продажу російською імперією Аляски, коли над Берінговою протокою зависав опівнічний повний місяць до краєчка води з боку московії виходила група шаманів та горлопанів. Вони несамовито лупили в бубни та барабани, а затим на всю іванівську у бік Аляски горлопанили: «Старці, старці!!! Де ваші торби?»

Довгий час американці не звертали уваги на ці божевільні крики та ритуали. Врешті-решт одного року вирішили відправити на той шабаш представників влади. Поцікавитися, кого вони називають старцями і про які торби мова? Вияснилося, що старцями вони називають американців. Мовляв, купити Аляску в них грошей вистачило, а ось на придбання Чукотки – ні. І тепер їх душить жаба, бо чукчі та інші народи крайньої півночі московії на кілька порядків живуть гірше від алеутів, колошів та інших народів Аляски.

Давайте залишимо в спокої легенду. Акцентуємо ж трохи увагу на економічному та соціальному розвитку цього 49-го штату Сполучених Штатів Америки, який живе з девізом «Північ у майбутнє», і до процвітання якого, безсумнівно, причетні наші пращури-українці. Згадаймо, як вище я писав про зневажливі назви стосовно цього краю, який порівнювали зі скринєю льоду та вичавленим апельсином. Коли Аляскою володіла російська імперія, так насправді й було. Бо її представники за чванством, постійним пияцтвом та масовим споюванням «огненною водою» корінного населення думали і дбали лише про власний достаток. Тільки уявіть: через алкоголізм, який розповсюдився тут з вини імперців, та хвороб в 1834 році кількість алеутів з 20 тисяч скоротилася до 2247.

Навіть попри популярну тоді пісеньку, у якій величаво звучали слова, що на Алясці росіяни «створюватимуть і далі розвиватимуть Росії корисний в Америці край», її все ж довелося продавати. Питання продажу Аляски першими порушили росіяни. Щоб уникнути всесвітнього сорому та ганьби від боргів перед зарубіжними кредиторами, і, зокрема, Францією, які наклали на російську імперію своєрідні санкції. Та й внутрішніх проблем назбиралося по вуха. А їх з порожньою скарбницею не вирішиш. Генерал-губернатор Східного Сибіру граф Микола Муравйов-Амурський 1853 року доповідав уряду імперії, що угода продажу Аляски із Америкою є неминучою і вона дасть змогу зміцнити позиції росії на азіатському узбережжі Тихого океану перед обличчям наростаючого впливу Британської імперії, відносини з якою в переддень Кримської війни були відверто ворожими.

Росіяни раділи, як вони вважали, вдалій оборудці. Мовляв, позбулися обтяжливої скрині з льодом. Якщо бути справедливим, то американці, які щойно завершили громадянську війну, навпаки, спершу були не в захопленні від купівлі крижаної коробки. Навіть розпочалися нападки на уряд та президента. Конгресмени пробували «підколювати» держсекретаря Уільяма Суарда, який, мовляв, придбав для Америки «величезну глибу льоду». Та той лід згодом виявився золотим та ще й з діамантами. Росіяни, коли дізналися про це, намагалися вдруге дотягнутися до свого ліктя, аби вкусити його з люті. Уперше це вони намагалися зробити за 26 років до продажу в Каліфорнії на річці Слов'янка форту «Рос» («Русь») бізнесмену Іоганну Суттеру. Там він організував зразкове тваринницьке господарство. А ще через сім років навколо нього розпочалася справжня каліфорнійська золота лихоманка.

І ось історія повторилася. У 1890 роках, тобто, через 23 роки після купівлі, на Алясці спалахнула нова в Америці золота лихоманка. Тут відкрили і розпочали розроблювати великі родовища золота та інших природних мінеральних ресурсів. У глибинах Аляски відшукали і розпочали добувати майже всі елементи таблиці Менделєєва. Купівлю «вичавленого апельсина» вже стали називати головним досягненням адміністрації президента Ендрю Джонсона. Ельдорадо дорогоцінного металу тут квітне й нині. Кожен дев'ятий кілограм золота американці й нині добувають на Алясці. Воно є головним мінералом штату. За роки золотої лихоманки тут видобули більше тисячі тонн золота. У цінах на квітень 2005 року це становить 13–14 мільярдів доларів. До речі, туристам Аляски пропонують на швидкісному фунікулері поблизу містечка Гірдууд, розташованого біля підніжжя гірського хребта Чугачі оточеного сімома льодовиками, і біля знаменитого Воронячого струмка ознайомитися з

музеєм золотих копалень. Більше того: тут за невелику плату дозволяють самому помити пісок з гравієм і спробувати знайти там золоті розсипи. Ми теж не оминули такої нагоди «розбагатити».

Аляска сьогодні – один з найбагатших штатів Америки. Нафти й газу тут, ніби на Аравійському півострові. Аляска – одне з небагатьох місць у світі, звідки поставляють дику рибу. Її приготування не потребує солі і її смак відзначається легким присмаком йоду. На Алясці 350 експортерів риби. Щорічний обсяг її експорту становить один мільйон тонн. Ця продукція надходить у 50 країн світу. Звісно, до України також. Щорічно поставки в нашу державу обчислюються в суму 33 мільйони доларів. У багато країн світу з Аляски продають нерку, чорну тріску, ікру і сурімі минтаю, камбалу, горбушу, і п'ять видів лосося. Особливу популярність має копчений лосось. Гурмани стверджують, що це щось неймовірне за смаком. Виллов риби в найчистіших у світі водах навколо Аляски, де берегова лінія протяглася більш ніж на 55 тисяч кілометрів, – суворо контролюється. І все ж він є найважливішою статтею доходів Аляски після нафтового сектору економіки. Тут навіть святкують день лосося – це вияв поваги до цієї риби. Риба та продукти з морів-океану щорічно приносить у скарбницю шість мільярдів доларів. Поблизу водоспаду Брукс у парку Катмай ми спостерігали, як бурі ведмеді Грізлі полювали на лосося. Сміливці, які не бояться несподіваної зустрічі з цими грізними звірами, теж з берега закинули вудки в океанічну стихію.

Якщо говорити про соціальний розвиток Аляски, то не можна не згадати про прямотаки ідеальні дороги. Щоб зберегти обіч їх дику природу, автотраси раз-по-раз «вскакують» у широчезні тунелі в горах та гірських хребтах. Вражає один з таких п'ятикілометрових тунелів, де в обидва боки мчать авто на кількох смугах для їзди. Я вже не згадую про сто чи двадцятиметрові тунелі. Їх безліч.

А чи кожна країна може дозволити собі потяг, який на своєму шляху зупиняється для одного пасажера? Аляска може. Для цього лише потрібно заздалегідь помахати білою хустиною машиністу. Це в них своєрідний автостоп. Є на Алясці й туристичні потяги, що повезуть охочих побачитися з дикою природою, зустрітися на дорогах з ведмедями, лосями, іншими представниками фауни.

Попри ці та багато інших успіхів Аляски, росіяни нині масово захлинаються, ніби 84-й регіон їхньої держави, як вони до цього часу називають Аляску, перетворився на таке ж «чудовисько», як і російська Чукотка, Магаданська область, Ханті-Мансійський округ та інші території Далекого Сходу, що залишилися у власності царської імперії. Разом з тим московити не можуть сказати, чи є де в них на території імперії зарплата у дипломованого вчителя 63 тисячі доларів на рік, а в сержанта поліції більше ста тисяч! А на Алясці представники цих професій одержують саме стільки. За рівнем доходів населення Аляска нині займає четверте місце в країні. Отже, чи є сенс лементувати з Чукотки про старців і їхні торби?

Але в Росії останнім часом репетують й з інших причин. Вони з неприхованою прикрістю шкодують, що терорист Каракозов, який стріляв у царя за одинадцять місяців до підписання договору купівлі-продажу, промахнувся: а то, мовляв, Аляска б нині була російською. Усе частіше звучить пісня про «Землицю Алясочку», а після цих слів лине погроза: «Не клей дурня, Америко!» Бо, мовляв, Сибір та Аляска – це й понині два береги однієї країни. Услід за посивілим маразматиком московської естради кримські вчителі вчать школярів нової пісні, у якій звучать слова, що від Аляски до Кремля – це одна їхня «исконная» земля. І хай чують НАТО й Штати, що вони повернуть тепер уже скриню не з льодом, а з золотом та нафтою, у рідну російську гавань.

Нема числа коментарям, що Росія, мовляв, не зовсім втратила право на руську Америку, бо США невчасно сплатили визначену суму у 7,2 мільйона доларів. За цими претензіями звучить інша: Аляску, мовляв, не продали, а віддали Америці на 99 років і прийшов час повернути її знову ж таки в ту ж рідну гавань. Чи можна назвати здоровою людиною одного волгоградського активіста, який зареєстрував на сайті Білого Дому петицію з вимогою повернути Аляску до складу Росії. Не знаю: дивуватися чи плакати, але за чотири дні таке звернення набрало більше двадцяти тисяч підписів. А один з високопоставлених дипломатів сучасної росії з усією серйозністю рекомендував віце-президенту Америки Джону Маккейну уважно стежити за Аляскою. А як сприймати схожу на імперську сверблячку заяву десятирічної давності одного з грошових мішків сучасної росії Антона Бакова, котрий заявив, що він викупив острів Суворова і проголосив на ньому відроджену російську імперію? Влада цю заяву підтвердила, а олігарх навіть створив уряд острова. І згадуються рядки знаменитого Павла Тичини: та нехай собі як знають. Божеволіють, конають. Нам своє робить...

І майже на останок. Дехто може засумніватися і сказати, мовляв, навіщо нам знати сторінки історії Аляски та вихідців з України, причетних до її відкриття та освоєння і які вздовж і впоперек пройшли і проїхали водними та ґрунтовими артеріями цього дивовижного краю? Яка нам з цього користь? А користь хоча б у тому, аби нагадати, що саме на Алясці в роки Другої світової війни розташовувалися величезні військові бази ленд-лізу, з яких постачалося різноманітне озброєння, техніка, амуніція, продовольство, з допомогою чого тогочасному радянському союзу вдалося перемогти німецький фашизм. По-друге, Америка, до якої входить Аляска, знову схвалила і реалізує нову програму ленд-лізу, що вже допомагає Україні долати московський фашизм-рашизм, що забував махровим цвітом.

По-друге, на мій погляд, нам бракує історичної пам'яті. І якщо ще знаходяться критики девізу про мову, армію, віру, то я до цієї тріади додав би ще історію. І розповідь про український слід на Алясці сприяє нам у географічних назвах, топонімах того краю знайти корені нашого роду, встановити ідентичність, повернути славу і велич українців, багатьох з яких наші сусіди нахабно вкрали з нашої вітчизняної історії і записали їх досягнення на свої скрижалі. І цим принизили і зневажили весь український народ і нашу державу.

По-третє, звернуся до досвіду Сполучених Штатів Америки. Тут дуже шанують власну історію і теж повертаються до історичних географічних назв. Навіть вершині гори, яка більше ста років звалася на честь 25-го президента Штатів Вільяма Мак Кінлі, повернули історичну назву Деналі – тобто Велика. А все тому, що президент країни, який мав значні заслуги перед американським народом і загинув від рук убивці на шостому місяці другого президентського терміну, ніколи не був на Алясці. І суспільство підтримало ініціативу корінних мешканців Аляски з народності коюкон повернути горі історичну назву. Таку ідею підтримав і тодішній президент Барак Обама, котрий підкреслив, що радіє поверненню найвеличнішій верхівці у їхній країні її первісної назви. А чи не час нам, українцям, повернути історичні назви багатьом містам, вулицям, паркам та й увіковічити багатьох наших пращурів. Хоча би Юрія Лисянського, Михайла Антоновського, Агапія Гончаренка, Леоніда Полтави та багатьох-багатьох інших. Не робитимемо ми цього, від нас і надалі відбиратимуть імена та рідну історію, виховуватимуть із нас манкуртів, іванів безрідних, у серцях яких і далі стирчатиме ота андерсенівська скалка льоду байдужості.

До речі, особливу приємність відчуваєш від того, що українська альпіністка Тетяна Яровчак 2017 року підкорила вершини двоголової Деналі. Так наша співвітчизниця стала членом всесвітнього неформального альпіністського «Клубу семи вершин», які протягом п'яти років зобов'язані піднятися на найвищі гори всіх континентів. Вона – єдина українка,

котра підкорила ці сім найвищих вершин. З приємністю додам, що на пік цієї примхливої гори, що підносить багато неприємних сюрпризів альпіністам, вдалося піднятися й українцям Денису Угріну та Оксані Літинській. Так і хочеться знову вигукнути: «Ось де, люди, наша слава! Слава Україні!».

Звучить цей радісний вигук не тільки над землями нашої Материзни, а й над далекою Аляскою – чарівним краєм мрій і подорожей. Край, де кожна краплина океанічної та річкової води, де кожен камінчик у горах знає й з вдячністю пам'ятає українців. Звісно, ці нотатки – лише невелика краплина з отієї лавини географічних назв Аляски, до яких причетні Україна та її представники. Вдумайтеся: на Алясці більше 12 тисяч річок, з яких офіційні зареєстровані назви мають більше десяти тисяч. А ще більше трьох мільйонів озер, тисячі струмків. Приплюсуємо гори, хребти, льодовики, айсберги, вулкани, долини. У них теж є власні назви. Часто з українськими коренями. Вірю, що знайдуться ще дослідники, які колись розставлять усі крапки над «і», й детально розкажуть про співвітчизників, причетних до історії цієї диво-частини Всесвіту.

НАУКОВІ РОЗВІДКИ

Олександр Бойко

ТРАНСФОРМАЦІЯ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ В РАМКАХ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ ПІСЛЯ 24 ЛЮТОГО 2022 РОКУ

Інформаційна війна – це цілеспрямовані дії з метою забезпечення інформаційної переваги шляхом заподіяння шкоди інформації, інформаційним процесам та інформаційним системам противника з одночасним забезпеченням захисту власної інформації, інформаційних процесів та інформаційних систем. Основна мета цього виду війни – порушити адекватний обмін інформацією в таборі супротивника.

Різні аспекти інформаційної війни в контексті гібридної агресії Росії проти України протягом останніх років неодноразово були об'єктом досліджень вітчизняних науковців. Зокрема, загальній характеристиці інформаційних війн як засобу впливу присвячені праці О. Балацької,¹ О. Курбана,² Г. Почепцова³; розгляду ролі цього інструменту в контексті гібридних війн – А. Баровської,⁴ В. Горбуліна,⁵ Є. Магда,⁶ І. Руценка⁷; характеристики форм і методів російської інформаційної агресії в Україні – Ю. Горбаня,⁸ М. Житарюка,⁹ Б. Калініченка¹⁰ та ін. Утім, якісні зміни у масштабах, змісті, характері та інтенсивності російської інформаційної агресії/впливу, що відбулися після 24 лютого 2022 р., ще потребують глибокого наукового аналізу.

У сучасних воєнних доктринах останнім часом дедалі більший акцент робиться не стільки на завоювання нових територій скільки на підкорення свідомості громадян, які проживають на цій території. Важливу роль у такій зміні відіграв бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, який пришвидшено, у геометричній прогресії щоденно збільшує аудиторію ймовірного інформаційно-психологічного впливу. Зокрема,

¹ Балацька О. Б. Трансформація сучасного збройного насилля: специфічні риси і тенденції / О. Б. Балацька // Грані. – 2016. – № 9 (137). – С. 95–102.

² Курбан О. В. Сучасні інформаційні війни у мережевому онлайн просторі: навчальний посібник. Київ: ВІКНУ, 2016. 286 с.

³ Почепцов Г. Г. Сучасні інформаційні війни / Г. Г. Почепцов. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. 497 с.

⁴ Баровська А. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії: аналіт. доп. Київ: НІСД, 2016. – 109 с.

⁵ Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу / В. Горбулін // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 4 (33). – С. 5–12.

⁶ Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти / Євген Магда. – Х. : Віват, 2015. – 304 с.

⁷ Руценка І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія / І. П. Руценка. – Харків: ФОП Павленко О. Г., 2015. – 268 с.

⁸ Горбань Ю. О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. 2015. № 1. С. 136–141.

⁹ Житарюк, М. «Інформаційно-психологічна складова агресії РФ проти України й Заходу (2014–2020 рр.) та способи протистояння». Український інформаційний простір, no. 1(5) (Червень 15, 2020). – С. 51–70

¹⁰ Калініченко Б. М. Інформаційна війна: чинники ескалації і засоби протидії. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А., 2020. 350 с.

щоб зібрати аудиторію в 50 мільйонів радіо знадобилося 38 років, телебаченню – 13 років, а Інтернет мав таку кількість користувачів уже через 4 роки, iPod – через 3, facebook – через 2 роки¹¹. У результаті, стрімке поширення інформаційних технологій та Інтернету, з одного боку, надало потужного імпульсу технічному прогресу, фантастично пришвидшило інформаційний обіг, сприяло поліпшенню державного управління тощо, але з іншого боку, – створило майже ідеальні умови, ресурси та важелі для маніпулювання людською свідомістю та ведення інформаційних війн.

Органічною складовою інформаційної війни, є *інформаційно-психологічна війна, суть якої полягає* у здійсненні цілеспрямованого психологічного впливу шляхом використання інформації та інформаційних технологій на свідомість/підсвідомість та емоційно-вольову сферу людини, групи, маси, що забезпечують необхідну дію/бездіяльність об'єкта впливу у суспільних процесах.

Після окупації Криму 2014 року Росія, розгорнувши інформаційну війну проти України, активно використовувала в цьому протистоянні цілий набір пропагандистських кліше¹², метою яких були:

- дискредитація України як суб'єкта міжнародних відносин, руйнування її позитивного іміджу («Україна – неповноцінна держава, що утворилася на уламках СРСР як випадковий продукт розпаду; країна розколота етнічно, культурно та конфесійно, яка не має власної історично-культурної суб'єктності»; «Україна – це не держава, це хвороба “русского мира”»);
- маскуванню дійсних причин і характеру російської агресії («в Україні триває громадянська війна Сходу і Заходу, головною причиною якої є націоналізм Заходу та сучасне керівництво держави, що прийшло до влади в результаті перемоги Євромайдану, який відбувся завдяки “американським грошам”»);
- дискредитація дій української влади («антитерористична операція України направлена не проти російсько-терористичних угруповань і дезінтеграції країни, а є “каральною акцією проти власного мирного російськомовного населення – шахтарів та трактористів”»);
- стимулювання появи та посилення в українському суспільстві протестних і сепаратистських настроїв шляхом спекуляції на суспільно-політичних, соціально-економічних, етнічних, конфесійних та мовних проблемах;

¹¹Прискорення освіти // Постметодичка. 2009 – № 4(88). – С. 1

¹²Огризко В. Російська інформаційно-пропагандистська війна. – Режим доступу: <http://day.kyiv.ua/uk/article/svitovi-dyskusiyi/rosiyska-informaciyno-propagandystska-viyna>; Горбань Ю.О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення // Information technology. Вісник НАДУ – 2015.– № 1. – С. 136–141; Гусаров В. Кремль розпочав нову інформаційну операцію проти України [Електронний ресурс] / В. Гусаров. – Режим доступу: <http://www.osvita.mediasapiens.ua/material/34281>; Алімпієв А. М., Певцов Г.В. Особливості гібридної війни РФ проти України. Досвід, що отриманий Повітряними Силами ЗСУ. – Режим доступу: <http://www.ukrmilitary.com/2017/05/experience-received-by-the-armed-forces-of-the-armed-forces-of-ukraine.html>; Скороходов В. Меншовартість. – Режим доступу: <http://kv-journal.su/content/menshovartist>; Аверьянов-Минский К. Идентичность в России и идентичность в Белоруссии. – Режим доступу: http://www.4perra.ru/news/analytics/identichnost_v_rossii_i_identichnost_v_belorussii/; Собин В. Русский язык как ключевой инструмент сохранения влияния России на постсоветском пространстве. – Режим доступу: <https://topwar.ru/12211-russkiy-yazyk-kak-klyuchevoy-instrument-sohraneniya-vliyaniya-rossii-na-postsovetskom-prostranstve.html>; Эксперты: Решение о вхождении в состав России юго-восточных регионов Украины будет зависеть от выборов в Киеве. – Режим доступу: <http://vipstav.ru/news/lastnews/14010-eksperty-reshenie-o-vhozhdenii-v-sostav-rossii-yugo-vostochnyh-regionov-ukrainy-budet-zaviset-ot-vyborov-v-kieve.html>

- заниження потенціалу та здатності супротивника до відсічі агресору з метою його деморалізації («українська армія на Сході України є слабкою, погано керованою та неспроможна вести бойові дії»);
- виправдання власних агресивних дій, перекладання відповідальності на третю сторону («в українській кризі винен, у першу чергу, Захід, який першим порушив принцип недоторканності повоєнних кордонів, підтримавши та визнавши незалежність Косова»);
- використання російської мови як засобу інформаційної війни («російська мова – ключовий інструмент збереження впливу Росії на пострадянському просторі»);
- ототожнення російськомовності з російською ідентичністю («Якщо ви розмовляєте російською, а не говорите українською мовою, та ще одразу можете процитувати вірш Пушкіна..., ви росіянин»);
- формування підстав для втручання у внутрішні справи інших держав («російська національна меншина та російська мова потребують захисту як в Україні, так і західних країнах»);
- констатація «обґрунтованості» претензій Росії на владу, вплив та території («Росія як “велика держава” має “право” на свою сферу впливу під якою мають на увазі пострадянський простір»);
- залякування світового співтовариства воєнною загрозою («західний світ має поступитися інтересами України, щоб уникнути нової війни»);
- нав'язування стереотипу меншовартості та вторинності українців, а також розмивання їхньої національної ідентичності («Меншовартість в українців уже на рівні генетичного коду». «Русофобія, декомунізація і десовєтизація це закономірний крок деградованої нації. Українці мугували в “укропів”». «Зруйнувавши все, що пов'язувало Україну з цивілізованими країнами, українські меншовартістники повернуться до XVIII століття, до глечиків і батрацтва на іноземних панів. А від колишньої культури у них залишаться вареники, борщ, гопак, “тужливі українські пісні”, шаровари і вишиванки»);
- шантажування на економічній основі («Україна не зможе прожити без російського газу тому сторонам необхідно повернутися до перегляду газових контрактів»);
- навішування ярликів – створення на основі підбору образливих епітетів, метафор, назв схематичного асоціативного образу (людини, соціальної/етнічної групи, організації, певного соціального явища тощо), який викликає емоційно негативне ставлення і програмує реакцію та поведінку того, хто сприймає інформацію («бандерівці», «націоналісти», «каратели», «натівський легіон», «укропи», «укропитеки», «правосеки» тощо);
- створення ілюзії масової підтримки дій РФ з боку населення Південно-Східних регіонів;
- нав'язування Україні федеративного устрою державного управління, який послабить унітарність держави і створить потенційні умови для посилення російського впливу («якщо буде закритий шлях до реальної федералізації, то тоді Росія може визнати ДНР і ЛНР»).

Після 24 лютого 2022 р., з початком повномасштабної агресії Росії проти України в роботі російської пропагандистської машини відбулася певна перебудова та переакцентування: окремі тези відійшли на другий план, а інші – отримали значне посилення, крім того, з'явилися нові маніпулятивні наративи. На нашу думку, на цьому етапі можна виокремити такі характерні риси змісту російської пропаганди:

1. **Перебільшення успіхів збройних сил Російської Федерації.** За перші чотири місяці повномасштабної війни проти України російська пропаганда встигла «збити» 108 % українських літаків (речник російського міністерства оборони І. Конашенков заявив про «збиття» 215 літаків, водночас в Україні їх нараховувалося тоді 199) та «знищити» 135 % безпілотних літальних апаратів Bayraktar (І. Конашенков говорив, що Росія «знищила» 84 безпілотника, тоді, як у Збройних силах України їх було лише 62)¹³.

2. **Застосування подвійної бухгалтерії для обліку власних «перемог».** Вивчаючи брифінги речника російського міністерства оборони І. Конашенкова, незалежне видання «Проект», створене російськими опозиційними репортерами та журналістами, виявило, що за перші чотири місяці повномасштабної війни проти України не менше 25 населених пунктів України були «взяті» російськими військами більше одного разу – місто Кремінна Луганської області «брали» чотири рази¹⁴. За цього, звертають увагу журналісти-розслідувачі, представник військового відомства жодного разу не повідомляв про перехід цих місць з рук в руки, так що неможливо зрозуміти, чи звітує він про один успіх кілька разів або російську армію вибивали із захопленого пункту, який після довелося повертати. Іншими словами І. Конашенков звітував виключно про перемоги штучно нарощуючи їх кількість. До речі, уже в серпні 2022 р. російська пропаганда чотири рази (!) заявляла про взяття містечка Піски під Донецьком¹⁵.

3. **Пропаганда твердження про «гуманність» російських військ.** Зокрема, Міністр оборони Росії С. Шойгу стверджує: «Під час спецоперації ми суворо дотримуємося норм гуманітарного права. Удари наносяться високоточною зброєю по об'єктах військової інфраструктури Збройних сил України – пунктах управління, аеродромах, складах, укріпленнях, об'єктах військово-промислового комплексу. Водночас робиться все, щоб уникнути жертв серед мирних громадян, безумовно, це сповільнює темпи наступу, але ми йдемо на це свідомо»¹⁶. Хоча за статистикою Міністерства оборони України, лише 30 % ракетних ударів росіян припадають на військові об'єкти, решта 70 % свідомо спрямовані по мирних містах та цивільній інфраструктурі¹⁷.

4. **Тиражування думки про те, що Росія завжди схильна не до воєнного а до дипломатичного шляху вирішення проблем, а також маскуванню російських військ під миротворців.** За підрахунками дослідників, на початковій фазі війни у березні 2022 р. кожний шостий російський інформаційний текст про війну стосувався дипломатії. Пишучи про переговори між українською та російською делегаціями, пропагандисти наголошували, що Росія готова до переговорів та звинувачували Україну в небажанні миру. Водночас вони однобоко висвітлювали інформацію про гуманітарні коридори – виставляючи росіян в образі миротворців та гуманістів, а українців звинувачуючи в зривах досягнутих домовленостей¹⁸.

5. **Замовчування невдач збройних сил Російської Федерації.** Коли 14 квітня 2022 р. Збройні сили України підбили крейсер «Москва» ТАСС лаконічно повідомило, що за

¹³ Соврет – недорого возьмет: как роспропаганда на словах дважды «уничтожила» ВСУ <https://apostrophe.ua/news/society/2022-06-30/sovretnedorogo-vozmiet-kak-rospropaganda-na-slovah-dvajdyi-unichtojila-vsu/273171>

¹⁴ Подмена мест слагаемых // <https://www.proekt.media/>

¹⁵ Шойгу в очередной раз похвастался «взятием Песок» // <https://donpress.com/news/02-09-2022-shoygu-v-ocherednoy-raz-pokhvastalsya-vzyatiem-pesok>

¹⁶ Шойгу у День Незалежності України заявив, що вони спеціально гальмують свою «спецоперацію» // <https://www.pravda.com.ua/news/2022/08/24/7364570/>

¹⁷ МОУ: Лише 30 % російських ударів були по військових цілях, решта – по цивільній інфраструктурі // <https://www.pravda.com.ua/news/2022/07/16/7358411/>

¹⁸ Війна в російських новинах: санкції, санкції та українська військова агресія (28.02–06.03)

// <https://texty.org.ua/articles/105921/vijna-v-rosijskyh-novynah-sankciyi-sankciyi-ta-ukrayinska-vijskova-ahresiya/>

інформацією Міноборони Росії, «Крейсер “Москва” Чорноморського флоту отримав серйозні пошкодження в результаті детонації боезапасу, що сталася внаслідок пожежі, екіпаж евакуйований»¹⁹.

6. **Використання будь якої нагоди, підстави чи приводу для звинувачення України / США / НАТО у майбутніх провокаціях.** Лише на rian.ru, яке позиціонує себе як Федеральне агентство новин № 1 протягом 18–24 квітня 2022 р. було опубліковано 31 статтю зі словом «провокація». Писали про можливі «провокації з метою звинувачення російських військ у застосуванні хімічної, біологічної або тактичної ядерної зброї»²⁰. Характерно, що залякування провокаціями зазвичай не мають конкретних дат, а отже, не потребують спростувань.

7. **Поширення нарративу про неминучість західних санкцій проти Росії і неповязаність їх запровадження з війною проти України.** У цьому контексті російська пропагандистська машина значну увагу приділяла поширенню та коментуванню заяви В. Путіна щодо причин введення санкцій проти Росії. На думку очільника Російської Федерації, основна мета санкцій – «стримати розвиток Росії, підірвати наш суверенітет, послабити потенціал у виробництві, у фінансах, у технологіях». Російський президент запевняє: «усі ці санкції були заздалегідь підготовлені, вони були б введені в будь-якому випадку... По суті, це санкції за наше право на свободу, за право бути незалежними, за право бути Росією. За те, що ми не хочемо танцювати під чужу дудку, жертвувати своїми національними інтересами і традиційними цінностями»²¹. Цілком зрозуміло на отримання якої реакції від пересічного російського обивателя націлені ці слова.

8. **Створення та активне використання нової маніпулятивної лексики**²² :

- «специальная военная операция» – підміна поняття «війна»;
- «все идет по плану» – стабілізаційна, самозаспокійлива формула інформації для російських військ і пересічного російського обивателя, яка викорисовується за будь-якого перебігу подій на фронті (характерно, що ні часові межі ні змістовні плани «спеціальної операції» жодного разу не озвучувалися);
- «хлопок» – вживається для помякшеного варіанту слова «вибух» навіть тоді, коли це було пов'язано з масштабними руйнуваннями та людськими жертвами;
- «задымление» – пожежа;
- «жесткая посадка» – авіакатастрофа;
- «отрицательный рост» – економічні негаразди;
- «освобождение» – окупація;

¹⁹ На ракетном крейсере «Москва» произошел пожар //

https://tass.ru/proisshestviya/14372453?utm_source=ru.krymr.com&utm_medium=referral&utm_campaign=ru.krymr.com&utm_referrer=ru.krymr.com

²⁰ Антиросійські провокації від маріонеток Заходу. Моніторинг росЗМІ за 18–24 квітня

<https://texty.org.ua/articles/106513/antyrosijski-provokaciyi-vid-marionetok-zahodu-monitorynh-roszmi-za-18-24-kvitnya/>

²¹ Війна в російських новинах: ненависть до України та українців (28 березня – 3 квітня)

<https://texty.org.ua/articles/106280/vijna-v-rosijskyh-novynah-nenavyst-do-ukrayiny-ta-ukrayinciv-28-bereznia-3-kvitnya/>

²² Див. докладніше: Новомова окупації. Як ворожа пропаганда придумує штучну мову для опису своєї фальшивої реальності <https://texty.org.ua/articles/107452/novomova-okupaciyi-yak-vorozha-propahanda-prydumuye-shtuchnu-movu-dlya-opysu-svoyeyi-falshyvoyi-realnosti/>

- «нацисти» – якщо до 23 лютого 2022 р. цим терміном і називали керівників України чи окремі військові структури, як-от полк «Азов», то з початком широкомасштабної війни «нацистами» стали всі етнічні українці.

- «акт / жест доброй воли» / «сокращение военной активности» / «плановая перегруппировка» / «отвлекающие и демонстрационные мероприятия» – відступ / відхід російських військ з позиції, під тиском ЗСУ;

- «дискредитация вооруженных сил Российской Федерации» / «постановка» / «провокация» / «фейк» – варіанти відповіді на звинувачення російських військ у скоєних ними злочинах або реакція на виступи росіян против війни;

- «предатель», «иноагент» – противник війни.

9. Підкреслене ототожнення українців з фашистами / нацистами дискредитація українського руху за незалежність, прирівнявши його до фашизму. Уже на початку агресії В. Путін заявив, що «основні зіткнення» російської армії на території України «відбуваються не з регулярними українськими військами, а з націоналістичними формуваннями, які відповідають за геноцид на Донбасі»²³. Характерно, що якщо до лютого 2022 р. російська пропаганда називала всіх патріотично налаштованих українців «бандерівцями» – послідовниками Степана Бандери, які сповідують крайній націоналізм, нацизм і фашизм, то тепер нацистами стали всі українці²⁴. Це пояснюється намаганням зробити образ ворога для пересічного російського обивателя гранично чітким і зрозумілим: далеко не кожен з них знає хто такий С. Бандера, а от про перемогу над нацизмом і фашизмом у травні 1945 р. знають усі. Саме тому, з початком повномасштабної війни теза про «боротьбу проти українського нацизму» в інформаційному просторі починає дедалі активніше експлуатуватися. За підрахунками експертів, з 24 лютого по 14 квітня не було жодного (!) дня, щоб про нацизм чи нацистів не згадали хоча б в 17 новинах російських ЗМІ. Рекордне значення – 73 тексти від 9 провідних медіа Російської Федерації за день. Для порівняння: у Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту (27 січня) у Росії опублікували лише 23 новини зі згадкою нацистів.²⁵

10. Намагання розділити українське суспільство на «братів-українців» і «бандерівську владу». Зокрема, на початковому етапі війни пропагандистські телеграм канали Криму так визначали головну мету так званої спецоперації – звільнення українців від нацистських лідерів та звільнення російськомовних від приниження та утисків: «Ми хочемо, щоб українці, нарешті, відкрили очі на те, що відбувається і зрозуміли, що війна йде не проти населення, а з вашою бандерівською владою, готовою на все, навіть на масові провокації з вбивством своїх громадян, аби догодити своїм закордонним кураторам»²⁶.

11. Докладання зусиль щодо спростування правди про злочини російської армії в Маріуполі, Бучі, Краматорську та ін., намагання перекласти відповідальність за їх скоєння на Україну. Інструментом пропагандистів слугують численні версії, чому це не могли зробити росіяни та активне тиражування, нав'язування навіть уже спростованих світовими ЗМІ фейків:

²³ Путін назвав керівництво України «зграєю наркоманів і неонацистів»
[//https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/25/7325841/](https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/25/7325841/)

²⁴ Новомова окупації. Як ворожа пропаганда придумує штучну мову для опису своєї фальшивої реальності
[//https://texty.org.ua/articles/107452/novomova-okupaciyi-yak-vorozha-propahanda-prydumuye-shtuchnu-movu-dlya-opysu-svoyeyi-falshyvoyi-realnosti/](https://texty.org.ua/articles/107452/novomova-okupaciyi-yak-vorozha-propahanda-prydumuye-shtuchnu-movu-dlya-opysu-svoyeyi-falshyvoyi-realnosti/)

²⁵ Щоденна порція «нацизму» в російських новинах// <https://texty.org.ua/fragments/106349/shodenna-porcija-nacyzmu-v-rosijskyh-novynah/>

²⁶ Війна у кримському Telegram [//https://texty.org.ua/articles/106346/vijna-v-krymskomu-telegram/](https://texty.org.ua/articles/106346/vijna-v-krymskomu-telegram/)

а) Маріуполь («Чоловік, що вижив під час вибуху Маріупольського театру, розповідає про злочини українських бойовиків. Під час вибуху Маріупольського театру, вчиненого українськими військовослужбовцями під час відступу в ньому перебувало кілька сотень людей. Чоловік, який дивом вижив розповів про те, як усе було насправді»);

б) Буча («Київ грає в інформаційну війну за масованою підтримки з боку західних мас-медіа. Тому, увійшовши в залишені російською армією міста Київська пропаганда відразу ж почала знімати кіно про «масові страсти»);

в) Краматорськ («ЗСУ видають свою помилку з пострілом “точкою У” по Краматорську за нібито обстріл “Іскандером”»)²⁷.

12. **Вигадкування та тиражування нових фейків:**

- *про хімічні лабораторії* (Міністр закордонних справ Росії С. Лавров: «США на кордонах РФ “вирощують” неонацистів та ультрарадикалів, створюють десятки біологічних лабораторій по лінії Пентагону, проводять експерименти, націлені на створення біологічної зброї»)²⁸;

- *про постачання західної зброї для України* («велика частина озброєнь у результаті опиняється в руках союзних сил ДНР і ЛНР і використовується проти українських бойовиків, або ж, не доходячи до лінії фронту, вона прямо відправляється в Європу. Там вона потрапляє на чорний ринок і опиняється в руках у ісламістів, які за допомогою цієї ж зброї потім будуть здійснювати терористичні акти в європейських містах»)²⁹.

- *про розкол серед українського керівництва між військовими та політиками* («Зараз між Зеленським і Залужним існує затяжний особистісний конфлікт, пов'язаний з тим, що президент не бажає відводити ЗСУ з-під Северодонецька і Лисичанська, де намітився величезний котел, у якому можуть згинуть самі боєздатні частини української армії. А Залужний, як професійний військовий, наполягає на виведенні військ»)³⁰.

- *про загарбницькі територіальні плани Варшави щодо України та інших держав* («Польща прагне відродити Річ Посполиту шляхом розчленування України і приєднання Західно-білоруських територій і Литви»³¹. «Інакше як підготовкою до майбутньої окупації Польщею західних областей це розцінювати не можна», «передбачається, що когорта польських управлінців буде призначений на ключові пости у Львові, Ужгороді, Івано-Франківську, Тернополі та Луцьку, після чого почнеться процес передачі влади від однієї держави іншій»³²).

²⁷ Війна у кримському Telegram // <https://texty.org.ua/articles/106346/vijna-v-krymskomu-telegram/>

²⁸ З України стали робити плацдарм для остаточного придушення Росії // <https://speech.russiancrime.org/russia/z-ukrainy-staly-robyty-platsdarm-dlia-ostatochnoho-ptydushennia-rosii/>

²⁹ США та ЄС організують глобальний голод, а Україна дає зброю ісламістам. Моніторинг росЗМІ за 16–22 травня // <https://texty.org.ua/articles/106786/ssha-ta-yes-orhanizovuyut-hlobalnyj-holod-a-ukrayina-daye-zbroyu-islamistam-monitorynh-roszmi-za-16-22-travnja/>

³⁰ Українські «бешенці», конфлікти Зеленського із Залужним та економічний егрегор Росії. Моніторинг росЗМІ за 6–12 червня // <https://texty.org.ua/articles/106974/ukrayinski-beshency-konflikty-zelenskoho-iz-zaluzhnyh-ta-ekonomichnyj-ehrehor-rosiyi-monitorynh-roszmi-za-6-12-cheravnja/>

³¹ Англосакси душать Європу і продають українську зброю до Африки. Моніторинг росЗМІ за 27 червня – 3 липня // <https://texty.org.ua/articles/107150/anhlosaksy-dushat-yevropu-i-prodayut-ukrayinsku-zbroyu-do-afryky-monitorynh-roszmi-za-27-cheravnja-3-lypnja/>

³² Американці командують ЗСУ, росіяни переходять на кнопкові телефони. Моніторинг росЗМІ за 23–29 травня // <https://texty.org.ua/articles/106837/amerykanci-komanduyut-zsu-rosiyany-perehodyat-na-knopkovi-telefony-monitorynh-roszmi-za-23-29-travnja/>

13. **Формування та просування в численних однотипних публікаціях нарративу про «поганих українських біженців у Європі».** Їх російська пропаганда називає «бойовиками» та демонізуючи погрожує Європі зростанням «етнічної злочинності» та «проституції» («Українські біженці зараз поводяться дуже погано в Європі, незадоволені тим, як їх приймають. Гаразд би були незадоволені потихеньку, але вони ж знімають ролики і викладають це в мережу»; «Проблема в тому, що німці не очікували, що українці себе так поведуть, а українці також не очікували, що німці довго терпіти не будуть і швидко поставлять їх на місце»; «З нахабною поведінкою українських біженців стикаються не тільки в Литві, але і в Італії. За словами експерта Марка Бернардіні, європейці помилялися, розраховуючи на подяку з боку українців». «Невдоволення українськими біженцями в країнах Євросоюзу продовжує зростати». Українці «поводяться як скоти», а європейці «їх б'ють і пишуть таблички “українцям вхід заборонений”»)»³³.

14. **Обґрунтування розширення масштабів та географії російської агресії порівняно з задекларованими цілями «спеціальної операції»** (С. Лавров: «Коли в Стамбулі була зустріч переговорників, там була одна географія, і наша готовність прийняти українську пропозицію спиралася на ту географію, географію кінця березня 2022 року. Нині географія інша. Це далеко не лише “ДНР” та “ЛНР”, це ще й Херсонська область, Запорізька область та низка інших територій, і цей процес триває, до того ж триває послідовно та наполегливо»)»³⁴.

15. **Активна підготовка інформаційного ґрунту для анексії окупованих територій.** Зокрема, з цією метою, у травні 2022 р. російські пропагандистські ЗМІ енергійно тиражували коментарі та заяви херсонських колаборантів В. Сальдо та К. Стремоусова. Зокрема, В. Сальдо називав Херсонську область «невід'ємною частиною великої родини – Російської Федерації» та обіцяв повернутися до «традиційної історії та офіційної російськомовності». К. Стремоусов анонсував мешканцям окупованої області «максимальну інтеграцію до складу Російської Федерації» та «право на отримання російського громадянства, російських паспортів». Звернули увагу російські пропагандисти і на заяви ще одного херсонського колаборанта О. Журавка, який стверджував, що «київський режим уже ніколи не поверне під свій нацистський контроль Херсонську область» і мрійливо додав, що невдовзі шляхом Херсонщини підуть українські Миколаїв та Одеса³⁵. Намагаючись сформувати ідеологічні підвалини для приєднання до Росії на окупованих територіях через місцеві телеграм канали активно поширюються п'ять ключових тез: а) Україна відмовляється від південних територій («Плюнув Київ не тільки на постачання продуктів до Херсона, але і на мобільний зв'язок», «Українська сторона вже другий місяць не платить пенсії, людям нема на що жити» і т. п.); б) в Україні все погано і вона не може впоратися з викликами війни, її економіка руйнується, посилюється нестабільність, закінчуються гроші для виплат тощо; в) акцентування тези про те, що в росіян та українців спільна історія; ідеалізація радянського минулого; г) українські націоналісти заважають мирно жити пересічним

³³ Боротьба Росії зі США, проти санкцій і за світле майбутнє для всього світу. Моніторинг росЗМІ за 25 квітня – 1 травня // <https://texty.org.ua/articles/106594/borotba-rosiyi-z-ssha-proty-sankcij-ta-za-svitlye-majbutnye-dlya-usoho-svitu-monitorynh-roszmi-za-25-kvitnya-1-travnja/>; РФ хоче нагодувати Україну. Моніторинг росЗМІ за 30 травня – 5 червня // <https://texty.org.ua/articles/106916/rf-hoche-nakormyty-ukrayinu-monitorynh-roszmi-za-30-travnja-5-cherwnya/>

³⁴ Лавров заявив, що «географічні завдання» Росії у війні змінилися // <https://www.pravda.com.ua/news/2022/07/20/7359157/>

³⁵ Страх західної зброї, розвал ЄС і «нацист Зеленський». Моніторинг росЗМІ за 2–8 травня // <https://texty.org.ua/articles/106665/strah-zahidnoyi-zbroyi-rozval-yes-ta-nacyst-zelenskyj-monitorynh-roszmi-za-2-8-travnja/>

громадянам («у Херсоні співробітники Росгвардії затримали двох націоналістів ось ці націоналісти, які не хочуть, щоб наше місто жило спокійним мирним життям»); д) Росія надає гуманітарну та інші види допомоги («ЗС РФ допомагають відновлювати інфраструктуру, привозять продукти харчування і ліки, тому місцеві жителі повністю довіряють російським збройним силам і йдуть на співпрацю», «українська влада всіма силами заважає налагодженню мирного життя в Херсоні. Водночас Росія доставляє жителям Херсонщини гуманітарну допомогу і допомагає боротися з розрухою»)³⁶.

16. **Нав'язування нарративу про примарливість української євроінтеграції і утвердження тези про те, що Україна для Європи лише джерело дешевих ресурсів і сировини** («Європа налаштована використовувати Україну як колонію, вабити якимось “колоєвропейським” статусом, але не має наміру приймати до свого складу нацистську кримінальну державу, із занепадою економікою», «країна з часом перетвориться на сировинний додаток Європи»)³⁷.

17. **Поширення тези про те, що результати від запровадження санкцій будуть більш згубними для колективного Заходу і світу загалом, ніж для Росії** («Наслідки антиросійських санкцій будуть смертельні для Америки, якщо Росія знайде економічний суверенітет», «санкції Євросоюзу спровокують пожежу світової революції в економіці», «західні санкції проти Росії виявилися неефективними і спровокували світовий голод»)³⁸.

18. **Застосування «ядерного шантажу».** Через три дні після початку військової спецоперації російських сил на Україні, Президент Росії В. Путін наказав привести стратегічні сили стримування (ССС) в особливий режим бойового чергування. Це дало поштовх пропагандистам. Зокрема, відомий медіаманіпулятор В. Соловйов спочатку погрожував президенту США Джо Байдену: «Джо, а ми і не збираємося бахати по Україні ядерною тактичною зброєю. Якщо ми бахнемо, то стратегічним, і не по Україні. Тому, Джо, ти себе не заспокоюй»³⁹, а потім Великобританії, зазначивши «Це країна підходящої площі для “Сармата” (російська гіперзвукова ядерна ракета, яку, в класифікації країн Заходу, називають ще “Сатана-2”)... І після цього ще залишиться частина боєголовки...»⁴⁰ Утім, з часом Росія почала вдаватися не до прямолінійних погроз, а до більш витончених форм ядерного шантажу, створивши загрозливо небезпечну ситуацію на Запорізькій АЕС – найбільшій АЕС у Європі. За словами працівників АЕС на території станції постійно перебувають військова техніка та боєприпаси. Крім того, унаслідок прицільних обстрілів російської артилерії, які коригували працівники Росатому, на станції пошкоджено низку важливих інфраструктурних об'єктів. За цих обставин Росія розгорнула широку дезінформаційно-пропагандистську кампанію, під час якої активно використовує вже апробовані кліше про «нацистських артилеристів», «брудну бомбу», «жахливі провокації» від «націоналістичних угруповань» та звертається до західних партнерів України: «Москва просить від партнерів Києва вплинути на владу України і змусити припинити обстріл

³⁶ Як телеграм-канали з окупованих територій готують «воз'єднання» з

РФ/<https://texty.org.ua/articles/106823/yak-telehram-kanaly-z-okupovanyh-terytorij-hotuyut-vozyednannya-z-rf/>

³⁷ Ненависть до Європи в телеграм-каналах (ново)окупованих територій

//<https://texty.org.ua/articles/107181/nenavyst-do-yevropy-v-telehram-kanalah-novookupovanyh-terytorij/>

³⁸ Українські «бешенцы», конфлікти Зеленського із Залужним та економічний егрегор Росії. Моніторинг росЗМІ за 6–12 червня/<https://texty.org.ua/articles/106974/ukrayinski-beshency-konflikty-zelenskoho-iz-zaluzhnyh-ta-ekonomichnyj-ehrehor-rosiyi-monitorynh-roszmi-za-6-12-cherhvnya/>

³⁹ Пропагандист РФ Соловйов пригрозил Байдену ядерним ударом по США // https://gazeta.ua/ru/articles/world-life/_propagandist-rf-solovev-prigrozil-bajdenu-yadernym-udarom-po-ssa/1091952

⁴⁰ «Площадь подходящая»: у РФ пригрозили ядерным ударом Великобритании // <https://focus.ua/voennye-novosti/525290-ploshchad-podhodyashchaya-v-rf-prigrozili-yadernym-udarom-velikobritanii>

атомної електростанції»⁴¹. Мета цієї кампанії цілком зрозуміла – перекласти всю відповідальність за майбутню ймовірну небезпеку на Україну.

19. **Використання «енергетичного шантажу»** (У вересні 2022 р. спікер Кремля Д. Песков відверто визнав, що Росії складно жити під санкційними обмеженнями, а тому вона вирішила шантажувати колишніх союзників: «Проблеми в прокачуванні (газу по «Північному потоку» – О. Б.) виникли через санкції, введені проти нашої країни і проти ряду компаній західними державами, включаючи Німеччину і Великобританію. Інших причин, що призвели б до проблем з прокачуванням, не існує»⁴². В. Путін: «Спроби західних країн видавити російських постачальників, замінити наші енергоресурси альтернативними постачаннями неминуче позначаться на всій світовій економіці. Наслідки такого кроку можуть стати дуже болісними – і насамперед для самих ініціаторів такої політики»⁴³).

20. **Поширення нарративу про антивоєнні настрої у США та втрату інтересу до війни в Україні** («Число американців, які виступають проти подальшої допомоги Україні, в останні місяці неухильно зростало... Україна спровокувала війну всередині Америки», «Молоді громадяни США закликають владу до реалізму і стриманості. Вони впевнені, що підтримка України призведе до катастрофи, тому зосередитися варто на проблемах всередині країни») ⁴⁴.

Загалом машина російської пропаганди у процесі *інформаційно-психологічної війни* намагалася сформулювати три комплекси взаємопов'язаних образів: «Росія–Україна–інший світ».

Образ Росії. В уяві російських пропагандистів, яку вони нав'язують усьому світу, Росія постає, з одного боку, як **законослухняний оборонець справедливості, що здійснює самозахист та йде на допомогу жителям Донбасу від геноциду** (В. Путін: «Ми ухвалили рішення щодо проведення в Україні спеціальної військової операції у повній відповідності до Статуту ООН. Цілі цієї операції визначені чітко та ясно – це гарантування безпеки Росії та наших громадян, захист жителів Донбасу від геноциду»⁴⁵, а з іншого – вимальовується як **безневинна спровокована жертва колективного Заходу** («Росія навіть занадто багато терпіла. Її провокували і ображали дуже довго», «недалекоглядна політика обернулася для колективного Заходу ще одним наслідком») ⁴⁶.

Мета – обґрунтувати «вимушеність» агресії («у нас не було іншого виходу», «у всьому винний Захід»).

Образ України. Нашу державу російські пропагандисти характеризують за допомогою як старих, апробованих маніпулятивних кліше, так і нових:

⁴¹ Росія знову погрожує ядерними катастрофами. Моніторинг росЗМІ за 8–14 серпня // <https://texty.org.ua/articles/107505/rosiya-znovu-pohrozhuje-yadernymy-katastrofamy-monitorynh-roszmi-za-8-14-serpnya/>

⁴² Кремль открыто признался в газовом шантаже Европы – заявление Пескова // https://news.dialog.ua/258218_1662390995

⁴³ Росія шукає способи зберегти свою економіку в умовах санкцій // <https://speech.russiancrime.org/russia/rosiia-shukaie-sposoby-zberehty-svoiu-ekonomiku-v-umovakh-sanktsii/>

⁴⁴ Туреччина залишає НАТО, Україні погрожують війною. Моніторинг росЗМІ за 11–17 липня // <https://texty.org.ua/articles/107296/turechchyna-zalyshaye-nato-ukrayini-pohrozhuuyt-vijnoyu-monitorynh-roszmi-za-11-17-lypnya/>

⁴⁵ Путін заявив, що «США намагаються затягнути війну в Україні» // <https://www.slovoidilo.ua/2022/08/16/novyna/polityka/putin-zayavyv-ssha-namahayutsya-zatyahnuty-vijnu-ukrayini>

⁴⁶ Возвеличення Путіна та нападки НАТО. Моніторинг росЗМІ за 13–19 червня // <https://texty.org.ua/articles/107035/vozvelychennya-putina-ta-napadky-nato-monitorynh-roszmi-za-13-19-cherhvnya/>

- **«Недодержава».** Цей старий наратив В. Путіна з початком війни отримав друге життя. За оцінками експертів, лише протягом 25–31 липня 2022 р. у російських ЗМІ було зафіксовано майже 550 публікацій на цю тему (12 % від усіх новин про війну)⁴⁷.

- **«Не країна, а місцевість, де діють антиросійські сили – нацисти, фашисти»** (Керівник відділу соціально-культурних досліджень «Левада-Центру» О. Левінсон: «Україна в очах росіян позбавлена суб'єктності, не сприймається як країна, це місцевість; українці як народ, як нація не бачаться, тому вони і не вважаються ворогами. Замість українців є якісь там нацисти, фашисти. Людям запропоновано не вдумуватися, що це означає, і вони вважають за краще не вдумуватися. Просто нашим протистоять якісь зовсім погані і зовсім чужі») ⁴⁸.

- **«Маріонетка колективного Заходу»** («Ми бачили, як Конгрес поспіхом прийняв пакет військової допомоги Україні на \$ 40 мільярдів. Адже це вже не холодна війна США з Росією, а цілком «гаряча», а Україна в ній – ... маріонетка») ⁴⁹.

- **Проект «АнтиРосія»** (російський політик та політолог С. Марков: «Доки на території України у силовій формі створюється анти-Росія, нова війна абсолютно неминуча» ⁵⁰.)

- **«Антиросійський анклав»** (В. Путін: «... на території сьогodнішньої України почали створювати антиросійський анклав, який загрожує нашій країні (Росії – О. Б.)») ⁵¹.

Мета – деморалізувати українське суспільство та переключити комунікаційний контент у ЗМІ на війну Росії проти «колективного Заходу» (В. Небензя на засіданні Радбезу ООН: «Сьогodні це не війна в Україні, як ви кажете. Це проксі-війна колективного Заходу з Росією») ⁵².

Образ «Іншого світу». Поза межами російсько-українського протистояння пропагандисти Російської Федерації змальовують світ у чорно-білих кольорах у системі координат «друзі-вороги». Для цього вони використовують як давно апробовані так і нові наративи:

- **Демонізація США та НАТО.** Лейтмотив: агресивна політика США – основна причина всіх бід Росії, крім того Сполучені Штати ще й накручують європейські країни проти Російської Федерації. У цьому контексті цілком закономірно, що російські ЗМІ активно використовують дві типові тези антизахідної пропаганди: по-перше, «США застосовують подвійні стандарти: вважають себе “захисником прав людини”, але водночас

⁴⁷ Захід перестане спонсорувати Київ, якщо українці не відіб'ють Херсон. Моніторинг росЗМІ за 25–31 липня // <https://texty.org.ua/articles/107404/zahid-perestane-sponsoruvaty-kyiv-yaksho-ukrayinci-ne-vidibyut-herson-monitorynh-rozsmi-za-25-31-lipnya/>

⁴⁸ «Холодильник против телевизора – в современной России не работает». Алексей Левинсон – о том, как изменилось российское общество за полгода войны // <https://thebell.io/kholodilnik-protiv-televizora--v-sovremennoy-rossii-ne-rabotaet-kak-izmenilos-rossiyskoe-obshchestvo-za-polgoda-voyny>

⁴⁹ Українські «бешенцы», конфлікти Зеленського із Залужним та економічний егрегор Росії. Моніторинг росЗМІ за 6–12 червня // <https://texty.org.ua/articles/106974/ukrayinski-beshency-konflikty-zelenskoho-iz-zaluzhnyh-ta-ekonomichnyj-ehrehor-rosiyi-monitorynh-rozsmi-za-6-12-cherwnya/>

⁵⁰ Сергей Марков: «Нет никакой усталости Европы от Украины. Это всё сказки нашей самопропаганды» // <https://vnnews.ru/sergey-markov-net-nikakoy-ustalosti/>

⁵¹ Путин – дітям: України не існувало // <https://ua.korrespondent.net/world/russia/4511874-putin-ditiam-ukrainy-ne-isnuvalo>

⁵² Це проксі-війна колективного Заходу з росією – Небензя // <https://speech.russiancrime.org/russia/tse-proksi-viina-kolektyvnoho-zakhodu-z-rosiieiu-nebenzia/>

вони завжди замішані в розв'язуванні конфліктів і початку заворушень»; по-друге, «США винні в провокуванні геополітичних конфліктів і загрози миру у всьому світі»⁵³.

- **Передрікання економічного краху Європи через її несаможиттєвість** («Рівень нинішньої інфляції вже поза межою високий, але ситуація продовжує посилюватися», «інфляція і тиск на населення і бізнес залишаються високими», «якщо Європа, особливо після Другої світової війни, знаходила раціональні, мирні шляхи вирішення міжнародних розбіжностей, то на цей раз вона регресує», «Європейський союз назвали “могилицею” власної економіки». Основну причину економічних негараздів Європи російські пропагандисти вбачають у її несаможиттєвості: «ЄС сам собі не належить. Він – об'єкт управління з боку англосаксів і одночасно – дійна корова нинішньої кризи»⁵⁴).

- **Звинувачення Заходу в затягуванні війни в Україні** (Постійний представник російської федерації при ООН В.Небензя: «Захід, який накачує Україну зброєю, несе пряму відповідальність за затягування української кризи, загибель мирного населення, а також українських військовослужбовців, яких корумпована українська верхівка кидає на передову як гарматне м'ясо. Захід може лише затягнути агонію київського русофобського неонацистського режиму»⁵⁵).

- **Перекладання на колективний Захід відповідальності за масштабні світові проблеми у сфері продовольства, які реально викликані російською агресією** («Захід є головною причиною всіх труднощів, з якими стикається глобальна продовольча безпека загалом і питання зернових зокрема»⁵⁶).

- **Протиставлення Великої сімки і БРІКС** (Російські пропагандисти позиціонують «G7» як організацію, що створена «англосаксонськими елітами для управління процесом глобалізації і яка складається з країн, що залежать від них, зокрема у військовому та ідеологічному аспекті». Альтернативою «Великій сімці» на думку ЗМІ Російської Федерації здатна стати лише організація БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай, ПАР), яка потрібна «не просто для протистояння глобалістським планам Заходу ... але і для вироблення самостійного варіанту глобалізації»⁵⁷).

- **Тиражування тези про те, що вступ Швеції та Фінляндії до НАТО не загрожує Російській Федерації** («Заступник голови російської Ради безпеки Д. Медведєв звернув увагу, що можливе розширення НАТО за рахунок членства Швеції та Фінляндії не

⁵³ Війна в російських новинах: ненависть до України та українців (28 березня – 3 квітня)

//<https://texty.org.ua/articles/106280/vijna-v-rosijskyh-novynah-nenavyst-do-ukrayiny-ta-ukrayinciv-28-bereznya-3-kvitnya/>

⁵⁴ Англосакси душать Європу і продають українську зброю до Африки. Моніторинг росЗМІ за 27 червня – 3 липня //<https://texty.org.ua/articles/107150/anhlosaksy-dushat-yevropu-i-prodayut-ukrayinsku-zbroyu-do-afryku-monitorynh-roszmi-za-27-cherwnya-3-lypnya/>

⁵⁵ Захід затягує агонію київського русофобського неонацистського режиму – Небензя //

<https://speech.russiancrime.org/russia/zakhid-zatiahuie-ahoniiu-kyivskoho-rusofobskoho-neonatsystskoho-rezhymu-nebenzia/>

⁵⁶ РФ хоче нагодувати Україну. Моніторинг росЗМІ за 30 травня – 5 червня

//<https://texty.org.ua/articles/106916/rf-hoche-nakormyty-ukrayinu-monitorynh-roszmi-za-30-travnnya-5-cherwnya/>

⁵⁷ Американці командують ЗСУ, росіяни переходять на кнопкові телефони. Моніторинг росЗМІ за 23–29 травня

//<https://texty.org.ua/articles/106837/amerykanci-komanduyut-zsu-rosiyany-perehodyat-na-knopkovi-telefony-monitorynh-roszmi-za-23-29-travnnya/>

спровокує нових загроз для Росії». «У найближчі 3–5 років вони не зміцнювати будуть обороноздатність Альянсу, а навпаки сидіти у НАТО на шиї...»⁵⁸.

- **Постійне повторення нарративу щодо давніх та надійних союзницьких відносин з Білоруссю з акцентом на співпрацю у воєнній сфері** (С. Лавров про рівень відносин Білорусі та Росії: «Ми ж союзники, союзництво поширюється на всі сфери життєдіяльності, починаючи від військово-політичної безпеки, яку ми спільно забезпечуємо на західному фланзі ОДКБ. І тут Білорусь відіграє ключову роль. І продовжуючи темами економічної взаємодії»)⁵⁹.

- **Запевнення у тому, що між Росією та Китаєм існує міцний союз на базі спільних інтересів.** Російські пропагандисти стверджують, що ці держави створюють спільний фронт «у боротьбі з “диявольською демократією” Заходу» та акцентують, що «Пекін розраховує разом з Росією сприяти прогресу країн, що розвиваються», і в «осяжній перспективі це може знайти своє вираження в синхронізації зусиль обох держав зі звільнення своїх захоплених Заходом споконвічних історичних територій»⁶⁰.

- **Рекламування широкого «табору друзів» Росії,** до якого в березні 2022 р. російські пропагандисти крім Китаю віднесли Індію, яка «тричі відмовилася засудити російську спецоперацію в ході засідань ООН», Туреччину, яка заявляла, що буде «підтримувати діалог з Росією в інтересах врегулювання ситуації на Україні», Угорщину з Сербією через непідтримку європейських санкцій та навіть Францію тому що «Макрон не наполягає на відході французького бізнесу з Росії»⁶¹.

- **Роздмухування міфу про «Японську загрозу»** (Секретар ради безпеки РФ М. Патрушев: «Японія активізувала щодо Курильських островів «реваншистські устремління». Далі підхопила російська пропаганда: «Токію претендує на наші території і навіть розмірковує про можливість їх військового захоплення». Японці «вже 70 років воюють за Курильські острови, ... і ненавидять Росію»⁶²).

- **Погрожування Молдові війною** («Політика влади Молдови загрожує її територіальній цілісності. Загроза... полягає в намірах президента Майї Санду перетворити країну на “румунську провінцію”, «Війна між Молдовою і Росією, навіть якщо припустити, що подібне можливо, має всі шанси увійти до Книги рекордів Гіннеса як одна з найкоротших воєн і часу на надання “допомоги” у Румунії просто не буде»)⁶³.

⁵⁸ Англосакси душать Європу і продають українську зброю до Африки. Моніторинг росЗМІ за 27 червня – 3 липня // <https://texty.org.ua/articles/107150/anhlosaksy-dushat-yevropu-i-prodayut-ukrayinsku-zbroyu-do-afryky-monitorynh-rozsmi-za-27-cheravnua-3-lypnua/>

⁵⁹ Глава МИД РФ: Путин и Лукашенко подают пример честного обсуждения любых проблем, честного нахождения решения // <https://www.belta.by/politics/view/glava-mid-rf-putin-i-lukashenko-podajut-primer-chetnogo-obsuzhdenija-ljubyh-problem-chestnogo-509802-2022/>

⁶⁰ Союз Росії та Китаю проти «диявольської демократії Заходу» й розкол в українських органах влади. Моніторинг росЗМІ за 1–7 серпня // <https://texty.org.ua/articles/107468/soyuz-rosiyi-ta-kytayu-proty-dyyavolskoyi-demokratiyi-zahodu-ta-rozkol-v-ukrayinskyh-orhanah-vlady-monitorynh-rozsmi-za-1-7-serpnua/>

⁶¹ Війна в російських новинах: «зверства українських неонацистів» та маскуванню дефіциту в РФ (21–27 березня) // <https://texty.org.ua/articles/106177/vijna-v-rosijskyh-novynah-zverstva-ukraynskyh-neonacystov-ta-maskuvanyu-deficytu-v-rf-21-27-bereznua/>

⁶² Японська загроза та «свиньонки» Джонсон. Моніторинг росЗМІ за 4–10 липня // <https://texty.org.ua/articles/107216/yaponska-zahroza-ta-svynonok-dzhonson-monitorynh-rozsmi-za-4-10-lypnua/>

⁶³ Захід перестане спонсорувати Київ, якщо українці не відіб'ють Херсон. Моніторинг росЗМІ за 25–31 липня // <https://texty.org.ua/articles/107404/zahid-perestane-sponsoruvaty-kyyiv-yaksho-ukrayinci-ne-vidibyut-herson-monitorynh-rozsmi-za-25-31-lypnua/>

Мета – з одного боку – максимально роз'єднати західний світ, з іншого – створити ілюзію масової підтримки позиції та дій Росії світовим співтовариством.

Варто підкреслити, що з початком повномасштабної війни Росії проти України відбулися серйозні зміни масштабах, характері та інтенсивності російської інформаційної агресії. На нашу думку, можна виділити такі особливості організації російської пропаганди після 24 лютого 2022 р.:

1. **Збільшення фінансування пропагандистської діяльності.** З початку війни з Україною уряд Росії втричі збільшив фінансування державних ЗМІ. За період з січня по березень 2022 р. за статтею «засоби масової інформації» з федерального бюджету було виділено 17,4 млрд рублів. У минулому році за аналогічний період ця сума становила 5,4 млрд рублів. Витрати на ЗМІ обігнали навіть такі показники, як фінансування армії, яке зросло лише на 11 %⁶⁴.

2. **Різке посилення обсягів та інтенсивності пропагандистського потоку.** Частка політичного контенту Першого каналу, Росії – 1 і НТВ сумарно збільшилася більш ніж на 80 % – пік припав на березень і квітень. Перший канал розповідає про політику 11,5 годин на добу без урахування нічних повторів передач⁶⁵.

3. **Перенесення акценту у ЗМІ з інформування на переконання та пропаганду.** Коли «спецоперація» пішла не зовсім за планом, російський Перший канал помітно зменшив частоту виходу в ефір новин. Так, якщо 1 березня за 12 годин вони транслювалися 12 разів, то з 1 червня за цей же проміжок уже лише 8 разів. На цьому фоні помітно зросли як тривалість, так і частота виходу політичних ток-шоу та аналітичних програм. Зокрема, програма «Время покажет» збільшила число випусків у день з двох до чотирьох, «Большая игра», до війни виходила раз на тиждень, тепер це робить чотири рази, а ток-шоу «Кто против?», що було відсутнє в ефірі два роки, тепер маніпулює людьми п'ять разів на тиждень⁶⁶. Телеканал Росія 1 розширив два випуски програми «60 хвилин» з О. Скабеєвою з майже півтори години до двох з половиною кожні⁶⁷. За даними комунікаційної групи TWIGA PR, за п'ять місяців 2022 р. кількість соціально-політичних передач у сітці телеканалів зросла на 35 %, а число новинних – знизилася на 9 % порівняно з тим же періодом 2021 р.⁶⁸

4. **Реалізація установки дистанціювання пересічного російського обивателя від теми війни.** З перших днів російського вторгнення до України, російські сайти та ЗМІ присвячують війні та її наслідкам заледве 30 % матеріалів. Решта новин стосується спорту, культури, повсякденного життя тощо⁶⁹.

5. **Розширення кола активних пропагандистів за рахунок відомих/знакових осіб за рахунок чого досягається ефект «одомашнення» війни.** Станом на початок липня

⁶⁴ С начала войны Россия втрое увеличила финансирование государственных СМИ. Траты на социальную поддержку граждан увеличились всего на 6,5 % // <https://theins.ru/news/250251>

⁶⁵ С начала войны Первый канал говорит о политике по 11,5 часов в сутки // <https://www.svoboda.org/a/s-nachala-voyny-pervyy-kanal-govorit-o-politike-po-11-5-chasov-v-denj/31908499.html>

⁶⁶ Что стало с телепропагандой в период войны // <https://telegra.ph/CHto-stalo-s-telepropagandoj-v-period-voyny-06-21>

⁶⁷ Телевидение времен «спецоперации»: как российские телеканалы поменяли сетку вещания // <https://www.bbc.com/russian/news-60799472>

⁶⁸ С начала войны Первый канал говорит о политике по 11,5 часов в сутки // <https://rus.az24saat.org/2022/06/21/c-nachala-voyny-pervyy-kanal-govorit-o-p/>

⁶⁹ Війна в російських новинах: «зверства українських неонацистів» та маскування дефіциту в РФ (21–27 березня) // <https://texty.org.ua/articles/106177/vijna-v-rosijskyh-novynah-zverstva-ukraynskyh-neonacystov-ta-maskuvanya-deficytu-v-rf-21-27-bereznia/>

2022 р. до цієї агітаційної бази, учасники якої підтримують повномасштабну війну проти України, входило 1800 осіб таких категорій: співробітники пропагандистських медіа (628 осіб у базі), письменники (516), співаки (145), актори (74), експерти прокремлівських ток-шоу (135), блогери (59), воєнкори (48), політики (62), спортсмени (37) та інші⁷⁰. Полем пропагандистської діяльності цієї групи є широкий перелік інформаційних каналів – від федеральних медіа до приватних сторінок лідерів громадської думки в соціальних мережах та месенджерах. Таке масштабне залучення відомих людей із різних сфер, які своїм прикладом показують, «як потрібно родину любити», є ключовим інструментом досягнення ефекту «одомашнення» війни, суть якого полягає у намаганні Росії зробити свою агресію проти України частиною повсякденного життя громадян⁷¹.

6. **Утвердження монополії офіційної пропаганди на правду про спецоперацію/війну та дії збройних сил Росії шляхом прийняття «Закону про фейки» або «Закону про військову цензуру» (Федеральний закон від 4 березня 2022 року № 32-ФЗ).** Цей закон передбачає «заборону поширення фейкових новин про спецоперацію», а також використання таких слів, як «війна» та «вторгнення», в іншому випадку такі «злочини» каратимуться позбавленням волі на строк до 15 років. Водночас «обтічні» формулювання в цьому законі дають змогу криміналізувати будь-яке антивоєнне висловлювання або дію. За пів року з моменту вступу в силу за цим законом було порушено понад 80 кримінальних і 3500 адміністративних справ, фігурантами яких стали як політичні активісти і журналісти, так і звичайні громадяни Росії⁷².

7. **Граничне звуження свободи слова, закриття опозиційних ЗМІ.** Після початку війни у чверті російських регіонів Росії закрилися місцеві ЗМІ. З кінця лютого до квітня 2022 р. після блокування і звинувачень у публікації матеріалів із закликами до екстремістської діяльності із «фейками» про дії російської армії в Україні було припинено роботу понад 30 видань («Медуза», Euronews, «Медиазона», «Кавказский узел», Би-Би-Си, «Радио Свобода», DW, «Эхо Москвы» та ін.) Про тимчасове припинення роботи після блокування заявили «Новая газета» і телеканал «Дождь»⁷³. З початку війни до кінця липня Роскомнагляд заблокував не менше 95 інформаційних ресурсів, що працювали в Росії⁷⁴.

Головна мета російської пропаганди не стільки «розігріти» для боротьби скільки «дистанціювати» російське суспільство від війни в Україні. І певною мірою це досягається. Ось як характеризує ситуацію наприкінці серпня керівник відділу соціально-культурних досліджень «Левада-Центру» О. Левінсон: «Ми бачимо, що публіка в російських містах (не рахуючи прикордонних) живе звичайним літнім безтурботним життям. Мобілізація якщо є, то в телевізорі. А в людях – тоді, коли його дивляться. Немає відчуття, що ми як народ – воюємо. У суспільстві знають, що воюють контрактники, а не солдати за призовом... Якщо

⁷⁰ База російських пропагандистів//<https://youcontrol.com.ua/articles/baza-propahandystiv/>

⁷¹ Від Ермітажу до «Любе». Як працює велика сітка російської пропаганди, яка змушує полюбити війну проти України//<https://www.pravda.com.ua/articles/2022/07/5/7356444/>

⁷² Федеральный закон № 32-ФЗ 2022 года// https://ru.wikipedia.org/wiki/Федеральный_закон_№_32-ФЗ_2022_года

⁷³ С начала войны Россия втрое увеличила финансирование государственных СМИ. Траты на социальную поддержку граждан увеличились всего на 6,5 % // <https://theins.ru/news/250251>

⁷⁴ Путеводитель по российским медиа времен тотальной цензуры//<https://www.proekt.media/guide/russian-media-after-war/>

вони гинуть, то це специфіка професії. Тобто для суспільства це регулярна, а не надзвичайна подія»⁷⁵.

З іншого боку, ставка на «дистанціювання» російського обивателя від війни в Україні призвела до помітного зниження довіри росіян до офіційного телебачення. Зокрема, як повідомляв «Коммерсантъ» з посиланням на дані опитування медіагрупи GroupM, за період з березня по квітень 2022 р. рівень довіри росіян до телебачення впав на третину: так якщо 17 березня 33 % опитаних називали телебачення джерелом інформації, якому довіряють більше за інших, то вже 27 квітня цей показник знизився до 23 %⁷⁶.

Оцінюючи новий виток інформаційної війни та його наслідки Президент України В. Зеленський зауважив: «Путін змусив більшість росіян повірити у свої дії. Є соцмережі, і ми, звичайно, розуміємо, як люди реагують. Багатьом зламали мозок інформаційною війною, причому відверто брудною інформацією. У результаті багато людей просто з глузду з'їхали і радіють, коли вбивають українців, коли нас вбивають. Це має страшний вигляд»⁷⁷.

Отже, після повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. російська пропаганда в межах інформаційно-психологічної війни зазнала суттєвих трансформацій: пройшла перебудова та переакцентування в роботі російської пропагандистської машини: окремі тези відійшли на другий план, а інші – отримали значне посилення, крім того, з'явилися нові маніпулятивні наративи (зокрема, суттєво зріс обсяг інформації щодо заниження потенціалу та здатності України дати відсіч агресору з метою її деморалізації, а також відбулося помітне перенесення акценту в пропагандистській сфері на втримання під ідеологічним контролем російських обивателів та жителів окупованих територій України; бурхливо почали створюватися та тиражуватися фейкові новини); пройшло значне збільшення фінансування пропагандистської діяльності; різко посилились обсяги та інтенсивність пропагандистського потоку; здійснено перенесення акценту в ЗМІ з інформування на переконання та пропаганду; в основу пропагандистської діяльності було покладено установку дистанціювання пересічного російського обивателя від теми війни; розширено коло активних пропагандистів за рахунок відомих/знакових осіб з метою досягнення ефекту «одомашнення» війни; відбулось утвердження в Росії монополії офіційної пропаганди на правду про спецоперацію/війну та дії збройних сил Росії шляхом прийняття «Закону про фейки» або «Закону про військову цензуру» (Федеральний закон від 4 березня 2022 року № 32-ФЗ); гранично звужено свободи слова, закрито опозиційні ЗМІ; збереглась та посилилась багатовекторність інформаційно-психологічного впливу Росії, який одночасно націлений на: а) супротивника; б) власний народ; в) міжнародне співтовариство.

⁷⁵ «Холодильник против телевизора – в современной России не работает». Алексей Левинсон – о том, как изменилось российское общество за полгода войны// <https://thebell.io/kholodilnik-protiv-televizora--v-sovremennoy-rossii-ne-rabotaet-kak-izmenilos-rossiyskoe-obshchestvo-za-polgoda-voyny>

⁷⁶ Россияне пересмотрели каналы. Их доверие к ТВ снизилось, а к Telegram и соцсетям – выросло // <https://www.kommersant.ru/doc/5347382>

⁷⁷ Зеленский рассказал, как Путин «сломал мозг» огромному количеству людей// www.dialog.ua/ukraine/259202_1663947255

ГОГОЛЬ У ФОКУСІ НІМЕЦЬКИХ ІНТЕРПРЕТАТОРІВ

Попри безліч томів, написаних про Миколу Гоголя, він, як і раніше, є об'єктом підвищеної уваги багатьох дослідників. Цей інтерес викликаний як самотністю і загадковістю особи самого Гоголя, так і необхідністю пошуку нових аспектів аналізу та інтерпретації світосприйняття та творчості письменника, окреслення нових перспектив вивчення його творів.

Сучасний етап розвитку гоголезнавства характеризується існуванням російського та українського бачення життя й творчості Гоголя (пор., Луцький Ю. О. Страдництво Миколи Гоголя, званого також як Ніколай Гоголь. – К.: Знання України, 2002). Запропонований нами в книзі «Микола Гоголь в німецькій науковій та художній літературі» (Ніжин, 2020) «німецький» погляд дає змогу розширити наявні українськомовні та російськомовні джерела, зокрема звертаючи увагу на схильність Гоголя до релігійності. Цікавим у цьому аспекті виявиться порівняння фундаментальних досліджень Рольфа-Дітріха Кайля та частини дисертаційного дослідження Зігрід Ріхтер про ставлення Гоголя до католицизму зі, здавалося б, далекою від цієї проблематики, принаймні за назвою, статтею Елізабет фон Ердман, присвяченою взаємозв'язку між Божественною літургією та їжею у «Мертвих душах».

Великий обсяг інформації містять також праці інших німецьких дослідників творчості Гоголя, які акцентують місце Гоголя в російській та світовій літературі та аналізують особливості його стилю. Зокрема детальніше нам би хотілося зупинитися на праці *Андреаса Ларсона* «ГОГОЛЬ І ПРОБЛЕМА ЛЮДСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ», у якій він наголошує, що лише останнім часом фокус дослідження Гоголя та його творчості, зосередився на проблемі людської ідентичності як основоположної у творчості письменника. Проте навіть сучасні дослідження здебільшого обмежуються аналізом лише окремих творів, у зв'язку з цим без відповіді залишається питання, чи під час проблематизації людської ідентичності в тому чи іншому оповіданні йдеться про довільну тематику, чи ця тема може вважатися визначальною для поета та мислителя Гоголя.

Ця розвідка ставить за мету розкриття проблеми ідентичності у творах Гоголя як константи і поєднання цієї проблематики з поетичною ідентичністю автора текстів та з екзистенційною ідентичністю письменника Гоголя. Запропонований Андреасом Ларсоном короткий огляд фактичного стану досліджень творчості Гоголя повинен, на його думку, проілюструвати те, наскільки далекими від проблеми людської ідентичності у творах Гоголя були всі попередні роботи.

Зокрема він відзначає, що перші відгуки на літературну творчість Гоголя стосувалися «Вечорів на хуторі біля Диканьки» і підкреслили два факти, а саме: гумор та реалізм Гоголя. Поняття «реалізм» у цих ранніх рецензіях означало лише те, що Гоголь писав прозу і що він зображав народний побут в Україні, що здебільшого сприймалося як натуралістичні картини життя.

На основі цих ранніх поглядів згодом розвинулися три основні лінії сприйняття Гоголя: деструктивна, що закріплювала за Гоголем імідж автора невибагливих народних гуморесок і постійно закидала йому незнання російської мови та порушення правил гарного тону. Друга лінія, започаткована Пушкіним, відзначається позитивним спрямуванням. У творах Гоголя вона перш за все підкреслювала гумор, мистецький талант та літературну

значущість. Третя лінія зосередилася на дослідженні реалізму у творах Гоголя, що представлявся як щось фундаментально нове в російській літературі. Представники цієї лінії вказували на наявність у його творах також відчутних соціально-критичних рис. Вони проголосили Гоголя засновником натуральної школи і таким чином визначили подальші дослідження Гоголя в Росії, а потім і в Радянському Союзі на довгі роки.

У 40-ві роки XIX століття виникає і четвертий напрямок, славофільський, що трактував Гоголя з релігійно-націоналістичних позицій.

З цих чотирьох позицій найближче до врахування проблематики ідентичності, на думку А. Ларсона, перебуває пушкінська, оскільки ключовим моментом для неї є гумор та фікціональність оповідань Гоголя.

Що стосується тих критиків, котрі оцінювали у творах Гоголя як реалістичні, так і соціально-критичні аспекти, то поза їхньою увагою лишилися гротескні елементи гоголівських текстів, внаслідок чого вони сприймали літературні постаті як портрети реальних людей.

Визначальним для всього сучасного гоголезнавства, зауважує німецький дослідник, усе ж таки є врахування фактів його біографії. У Росії це були роботи С. Т. Аксакова, П. В. Анненкова та П. А. Куліша, що з'явилися незабаром після смерті Гоголя і уможливили системне вивчення Гоголя як письменника. Деякі нариси з біографії Гоголя після його смерті надрукував і журнал «Современник».

На рубежі XX століття з'явилася друга хвиля біографічних робіт про Гоголя. Священник Іоанн Добронравов (1901) написав про любов Гоголя до ближнього, А. Пономарьов (1902) опублікував, в основному, біографічну доповідь до 50-річчя смерті письменника, А. І. Кіріпніков (1900, 1902) досліджував деякі біографічні дані про Гоголя, І. Житецький (1909) видав біографію Гоголя, що водночас інтерпретувала його релігійність, Г. П. Георгієвський доповнив тогочасні видання про Гоголя матеріалом, який до цього не публікувався, а Д. М. Овсянко-Куликовський (1909) написав першу літературну біографію письменника.

Першою дійсно багатоаспектною сучасною біографією Гоголя була біографія написана В. В. Гіппіусом (1924), який критично проаналізував і по-новому систематизував відомий на той час біографічний матеріал.

Пізніше образ Гоголя в радянській літературі визначали роботи Машинського та Степанова.

За межами Росії факти біографії Гоголя стали відомими не так швидко. Монографія Р. Турнева (RainaTurneva) (1901) залишалася майже невідомою для широкого загалу, настільки що 1925 року С. А. Меннінг міг писати про Гоголя в журналі «The Slavonic and East European Review» так, ніби той був абсолютно невідомим, хоча на той час у Франції вже вийшла біографія Л. Легера (1913). Пізніше з'явилися біографії Гоголя, що презентували дуже своєрідні і неоднозначні портрети письменника, написані такими авторами, як В. Набоков (1944, 1984), Г. Троя (1977), А. Синявський (1975). Біографічні праці про Гоголя з'явилися також у більшості західноєвропейських країн. В англomовному просторі це були книги Дж. Лавріна (1951), В. Ерліха (1969), Т. С. Ліндстрома (1974) та Д. Фангера (1979). У Франції, на додачу до вже згаданих, вийшли книги Павла Євдокимова та Бориса де Шльоцера. У Німеччині були опубліковані монографії А. Брюкнера (1905), В. Сечкарьова (1953), Рольфа-Дітера Кайля (1985) та Максиміліана Брауна (1973).

Соціально-критичне сприйняття Гоголя, що набрало масштабного поширення в Радянському Союзі, на початку XX століття було підхоплене В. І. Шенроком і зазнало багато трансформацій, перш ніж стало каноном радянської рецепції класика. Вона розпочинається в

двадцять років з критичного судження, що визнавало шедевральність ранньої творчості Гоголя, проте зауважувало, що незабаром друзі славофіли та консерватори все більше спрямовували його у «фальшивий» напрямок. Наприкінці 20-х років у Гоголі вже вбачали письменника з двома сторонами – реакційною та революційною. У 30-ті роки образ реаліста Гоголя зміцнився і десь близько 1938 року був підсилений національно-патріотичними рисами. Після Другої світової війни аж до 80-х років безроздільно панував образ Гоголя, який ґрунтувався на працях Белінського та революційних демократів. У середині 80-х цей напрямок вже не був єдиним у Радянському Союзі, хоча й продовжував домінувати.

На Заході також існує напрямок, який вбачає в Гоголі переважно реаліста, а почасти й суспільного критика. За реаліста, який зображує російську дійсність, його тримали А. Сент-Бове (A. Sainte-Beuve) і П. Меріме. Цієї точки зору дотримувалася також Р. Турнева (RainaTurneva). Проте вона ще додавала йому і соціально-критичний компонент. Схожий погляд ми знаходимо й у Вольфганга Шторха (Wolfgang Storch). А Р. Х. Фріборн (FreebornR.H.) опублікував коментар до переліку тих точок зору дотримання яких, дає змогу розглядати Гоголя як письменника-реаліста.

Далі у своїй роботі А. Ларсон пише про те, що ще за життя Гоголя і відразу після його смерті, гумористичний аспект його творчості привертає увагу Белінського, а також С. П. Шевирьова, О. І. Зеньковського та А. Ф. Писемського. Уже Шевирьов розпізнав, що сміх у Гоголя покликаний створити дистанцію і застосовувався ним як свого роду фільтр. Саме так сміх описується і самим Гоголем у його коментарях до «Ревізора». Зеньковський говорив про очищаючий, тріумфуюче-ліричний сміх (восторженно-лирический смех). Белінський вважав, що сміх Гоголя веде від комічного до трагічного і завершується сльозами. Писемський розглядав гумор Гоголя як найважливішу складову його творчості. Як тільки Гоголь стає серйозним, він відразу ж втрачає переконливість. Гоголь, за його словами, гуморист, а не лірик.

У ХХ столітті гумор продовжував вважатися важливим аспектом його творів. Різні дослідники, котрі вивчали гоголівський гумор та його гротеск, хоча чітко вказують на комплексність гоголівських текстів, проте не йдуть далі простої констатації цього факту. Усі вони, так чи інакше, не виходять за межі технічного рівня, відповідаючи тим чи іншим способом, на питання «Як?», залишаючи без відповіді питання «Навіщо?» Часто ці інтерпретації рухаються по колу. У своїх дефініціях гротескного характеру гоголівського гумору, вони хоча й приписують гумору значну роль у творчості Гоголя, проте щоразу приходять до висновку, що твори Гоголя є комічними, місцями гротескними, але гротеск одночасно виступає стилістичним засобом комічного. Звісно, що це слухна думка, проте далі не веде. Основоположне питання, чому Гоголь, який визначав завдання митця головним чином під етично-дидактичним кутом зору, вибрав комічний гротеск як фундаментальний стилістичний засіб, залишається відкритим. Власне кажучи, досить дивно, що це питання не ставилося ще більш радикально, оскільки на комічно-гротескний ефект творів Гоголя вказував ще Пушкін. За цього для такої постановки питання причин більш, ніж достатньо. Розанов бачив у Гоголі першого російського іроніста; Анненський присвятив гоголівському гумору цілу главу свого двотомника.

У радянському літературознавстві, підкреслює Ларсон, довго панував образ Гоголя-сатирика, який своїми карикатурами звинувачував суспільство і хотів його змінити. Крім того, гумор Гоголя мав нібито народний характер. Із цієї народності і виникає сатира – на благо народу, за рахунок панівного класу. У цих дослідженнях гумор підпорядковується критичному реалізму як стилістичний засіб. Але оскільки поза увагою лишається комплексність оповідей Гоголя, і якщо виходити з того, що йдеться про простий відбиток

дійсності як такої, що задана, тоді стає очевидним, що ці пошуки не зачіпають ядра проблематики.

Уже незабаром після смерті Гоголя П. В. Анненков написав, що великим у Гоголя була його вільна фантазія. Якби він залишився відданим своїй фантазії і чистим митцем, то зміг би створити позитивний образ Росії. Його помилкою стало те, що у пізніші роки своєї творчості він почав заряджати мистецтво ідеологією.

На початку ХХ століття, вказує А. Ларсон, багато критиків та літературознавців досліджували естетичний аспект творчості Гоголя. Суб'єктивний, ірраціональний підхід символістів заперечував будь-який зв'язок творчості Гоголя з реальністю. І все-таки дехто з них сформулював низку формальних запитань, що згодом були підхоплені в пізніших роботах, зокрема російських формалістів.

У західному гоголезнавстві Дональд Фангер та Віктор Ерліх схилилися до того, щоб розглядати твори Гоголя під аспектом артефакту. Головною рисою гоголівських творів Ерліх вважає нонсенс, а Фангер вербалізацію персонажів.

Ці підходи також спрямовані проти некритичного сприйняття фіктивного світу Гоголя, проте вони не аналізують світогляд автора, який спонукає його до створення цих фіктивних світів.

С. А. Венгеров стилізує Гоголя як повністю несвідомого митця, який не знав Росію, яку він описував і чії ідеологічні праці більшою чи меншою мірою були нерелевантним відбитком тодішньої ментальності. Деякі критики й дослідники створили образ Гоголя-реакціонера, лояльного до царського режиму.

Е. С. Смірнова-Чікіна намагається пояснити позицію Гоголя з соціологічної точки зору. Як дворянин він насамперед ідентифікував себе з дворянами і через це його рішення завжди задумувалися ним як вирішення кризи дворянства.

У часи радянської реабілітації реакційна позиція Гоголя ідентифікується з пізнім етапом його творчості, див. «Літературна критика» № 4 за 1938 рік. Тут, як і в Белінського, Гоголь зображується лібералом, якого до такої реакційної поведінки спровокувала експлуаторська система. А. Брюкнер вважає, що Гоголь показує своє істинне лице як «перекопаний представник офіційної програми» у «Вибраних місцях».

Уявлення про цинічного, людино-ненависного Гоголя, який зрештою може розглядатися і в якості апологета існуючого ладу, зустрічаються також і в Горста Юргена Герігга.

Подібне сприйняття, як вважає Андреас Ларсон, обумовлюється занадто простою, на перший погляд, картиною гоголівських творів. Тези представників соціально-критичного напрямку тільки перекручують їх зміст, лишаячи поза увагою проблематизацію людської ідентичності, що виникає саме внаслідок комплексності текстів.

Як реакція на роботи символістів, а також широке ігнорування формальних аспектів творчості Гоголя, з'явилась інтерпретація Гоголя, запропонована формальною школою. Проте технічні аспекти цієї інтерпретації не становлять значного інтересу, оскільки поза увагою залишаються екстралінгвістичні аспекти творчості Гоголя.

Далі А. Ларсон вказує на те, що фрейдистські принципи до інтерпретації творчості Гоголя вперше застосував Єрмаков (1922, 1923). Ніс в однойменному оповіданні перетворюється у фалічний символ, а саме оповідання розглядається у світлі садо-мазохістичної символіки. Духовне захворювання та розумова перверсія становлять, на думку Єрмакова, тематику й усіх інших «Петербурзьких оповідань». Окрім цього, Єрмаков також вказує на поліндризм «нос-сон», що згідно з теорією трактування снів робить його інтерпретацію переконливою і нагадує про те, що в ранній, неопублікованій редакції, Гоголь мав намір

розкрити таємницю «Носа» як сон, який повинен був закінчитися разом з пробудженням Ковальова.

Фрейдистська інтерпретація, звісно, має своїх прихильників і на Заході. На необхідності дослідження під цим кутом зору в 1932 році наполягав Б. Д. Шльоцер, за цього він, на думку Ларсона, вочевидь, не був знайомий з роботою Єрмакова.

У подальшому німецький дослідник творчості Гоголя аналізує дисертацію Ейджіна Стефенсена (1967), що є біографією Гоголя з психологічної точки зору і праці Леона Штільмана, Дж. Лавріна та Гью Макліна, котрі шукають у творах Гоголя неврози. Також він згадує С. Карлінського (1976), який повністю присвячує свою книгу гіпотезі про нібито гомосексуальність Гоголя.

Леонард Дж. Кант хоча й знаходить у творчості Гоголя несвідоме заняття того зі своїми власними неврозами, проте водночас вказує на започаткування школи підсвідомого в російській літературі завдяки творам Гоголя і далі вже відслідковує цю тему на матеріалі творів Достоевського.

У більшості психологічних робіт, підсумовує А. Ларсон, протиріччя, що виникають між фіктивними світами Гоголя та дійсністю, інтерпретуються як підсвідомі порушення в його світосприйнятті. Оскільки їхній інтерес спрямований не так на інтенцію текстів, як на біографічну постать письменника як патологію, то вони виходять з того, що намір Гоголя полягав у створенні нескладних описів реальності, але водночас внаслідок його неврозів у нього була викривлена картина цієї реальності. За цього до уваги не беруться висловлювання Гоголя про завдання літератури.

Релігійні та етичні підходи до інтерпретації творчості Гоголя серйозно сприймають висловлювання Гоголя стосовно його світогляду. Їхні представники часто докладно розглядають публіцистичні коментарі до літературних творів, а також листи Гоголя. Вони допомагають певною мірою висвітлити мотиви, що стоять за проблематизацією людської ідентичності. Проте вони часто проходять повз гротеск і комічність текстів. Як представники соціально-реалістичного напрямку чи прихильники тези, що Гоголь є апологетом існуючого ладу, вони так само не бачать комплексності сюжетної лінії у творах письменника. Через це у даних дослідженнях завжди виникає протиріччя між релігійно забарвленими висловлюваннями Гоголя і його літературними творами, оскільки при цьому не розпізнається очуження світу оповіді як дієвий засіб постановки під сумнів людської істоти.

Після того як представники славофілів у 40-ві роки XIX ст. змогли послатися на власні висловлювання Гоголя, виникла течія, що прочитувала письменника насамперед під етичним чи релігійним кутом зору. Першими представниками цього руху були сучасники Гоголя, зокрема Аксакови. На межі XX століття, коли Гоголь, так би мовити, був заново відкритий, найбільш поширеною була інтерпретація з моральної точки зору.

1916 року Зеньковський написав серію статей про релігійний пошук Гоголя. Він вбачав гоголівський дуалізм між вульгарністю, нікчемністю та приземленістю, з одного боку, та ідеалом, з іншого, і наголосив, що реалізм у Гоголя є лише засобом дослідження людини. До цього можна було б додати, що гумор і гротеск завжди є лише засобом поставити під сумнів сутність людини. Попри це Зеньковський ще дуже тяжів до образу Гоголя-реаліста.

Після революції інтерпретаційний підхід Зеньковського був продовжений російськими літературознавцями (частина з яких перебувала в екзилі). Дмитро Чижевський інтерпретує намір Гоголя як спробу показати, як нікчемні пристрасті можуть знищити людину. Людина повинна не чіплятися за речі, а віднайти в собі серцевину, і цією серцевиною є Бог.

У західних дослідженнях часто наголошувалося на релігійних елементах у творчості Гоголя. Борис де Шльоцер вказує на них у своїй монографії. Це стосується також робіт Герхардта, Шульце, Свдокимова та Нігге.

Окрім цього, існує велика кількість менших за обсягом робіт, що виявляють часткові аспекти гоголівської релігійності, наприклад, стаття Земана про вплив однієї релігійної легенди на «Шинель», робота Фері фон Ліліенталь про гоголівські «Роздуми про Божественну літургію», стаття Р. Д. Кайля про біблійні цитати у творах Гоголя та багато інших.

До науковців, які підкреслювали етичний аспект у творах Гоголя, не звертаючись до релігійного, належать, зокрема, Л. Д. Кент, Т. С. Ліндстром, Максиміліан Браун та Юрій Манн. Серед науковців останніх років, котрі акцентували на релігійності Гоголя потрібно назвати Гільдегунд Шрайер та Лоренцо Амберта.

Андреас Ларсон підкреслює, що вже сучасники Гоголя вказували на особливості гоголівських персонажів. Спочатку це було питання їхньої достовірності та реалізму. Дехто з критиків, як, наприклад, М. Полевой, вважали, що подібні персони в дійсності не існують. За твердженням дослідників, вони нереалістичні, одновимірні і тому не підходять на роль героїв літературного твору.

Інші критики навпаки, сприймали гоголівських персонажів як реалістичних. 1835 року Шевирьов сприйняв персонажів «Миргорода» так, ніби вони змальовані з природи і аж ніяк не карикатури. Комічність персонажів, за його словами, ґрунтується на тому, що людина переважно істота раціональна, так що ірраціональне в ній завжди має комічний вплив. Саме таку комічність і зображує Гоголь. Цей підхід 1842 року Шевирьов поширив і на аналіз «Мертвих душ». Він стверджує, що Чічков є героєм свого часу, такими ж реалістичними і життєвими є й образи поміщиків. Гоголь лише, коли хоче зобразити огидне об'єктивно, водночас суб'єктивно дистанціюється від нього за допомогою комічного. Схожу думку висловив і І. І. Давидов у некролозі на смерть Гоголя: читач знову пізнає себе в гоголівських героях. Гоголь зображує ідеал життя обхідними шляхами, через відразливі персонажі. А. І. Введенський звернув увагу на відстоювану самим Гоголем тезу (висловлену ним у «Ревізорі»), що читач або глядач досягає морального очищення, коли впізнає себе в негативно зображених героях. Отже, коли він запитує про вплив гоголівських персонажів на реципієнта, то аргументує, вдаючись до рецептивно естетичних понять.

Однак частіше гоголівські персонажі характеризувалися як одновимірні, схожі на маріонеток, пусті та нежиттєздатні. Подібний погляд був безперечно ініційований ускладненим образом людини у символістів, що передбачав поділ на «внутрішнє» та «зовнішнє». Ігнатіус Анненський писав, що Гоголь завжди зображує лише зовнішню сторону своїх персонажів. Через це його гумор є латентним гумором творіння, що поєднало трансцендентальну душу з матеріальним тілом.

І. Житецький визначив темою «Мертвих душ» вульгарність. Вона виникає внаслідок дефіциту людського в людині й породжує всі вади цього світу.

В. Ф. Переверзев описав персонажів Гоголя як пасивних людей, котрі ведуть позбавлене сенсу існування. Такими їх бачив також Сиповський (1915), який у своїй оцінці гоголівських персонажів говорить про «существователей», які вегетують як рослини чи тварини, і яких нікчемні дрібниці штовхають до вчинків з тяжкими наслідками, як це сталося з обома Іванами, втягнутими в безкінечні чвари.

Штучний характер персонажів, а отже й перспективу оповіді текстів, підкреслював Тинянов, який вбачав у них маски, що розпадаються («Ніс») чи прості словосполучення, які можуть подвоюватися (Добчинський і Бобчинський). Дональд Фангер навіть назвав

персонажі «словесними мереживами» (verbaltissue), їх головною ознакою є абсолютна штучність.

На думку Бічлілі (1948), гротескна форма гоголівських персонажів відповідала інтенції автора. З самого початку він вбачав в уречевлених персонажах відбитки пустих, гріховних людей. Те, що Гоголь завжди передбачав за їхньою допомогою етичну критику людини, видно вже на прикладі знаменитого висловлювання в «Ревізорі»: «Над чим смієтесь? Над собою смієтесь!»

Максиміліан Браун більше уваги приділяє перспективі оповіді, коли вказує на інверсію речі і людини, тобто на уречевлювання, в якому розчиняється реальність і перетворюється на видимість. Дослідники творчості Гоголя постійно наголошують на розповідному світі Гоголя, у якому панують речі, де відсутня всяка комунікація і в якому люди перетворюються на пасивні, бездушні предмети, мертві душі, позбавлені співчуття. Проте багато хто з них обмежується простою констатацією цього факту, не пояснюючи, як реалізуються ці фігури. Так Піс (Pease) вказує на оповідання «Портрет», у якому Піскарьов зі своїм викривленим образом людини може бачити молоду жінку як поверхню і хоче, з технічної точки зору, як художник, розглядати її як двовимірний об'єкт, і саме через це зазнає невдачі під час спроби встановити з нею людські взаємини. У такий спосіб стає очевидним, що гротескні персонажі реалізуються через викривлену перспективу або інших персонажів, або самого оповідача.

Дослідники, робить висновок Ларсон, досить рідко звертали увагу на перспективу оповіді. Зокрема Дмитро Чижевський вказав на «погляд знизу» оповідача. Він описав цей погляд на прикладі «Шинелі» і розпізнав його у «сказі» оповідача, у постійному нелогічному вжитку ним слова «навіть» (даже). У Радянському Союзі роль оповідача у ставленні до персонажів вивчав П. А. Карабанов (1982). Він показав, що весь фантастичний вимір оповідань реалізується лише через оповідача. У такий спосіб, на його думку, Гоголь відсторонюється від фіктивного світу своїх героїв.

М. Н. Віролайнен (1980) розглядає на прикладі «Миргороду» функцію оповідача в Гоголя, який не є ідентичним письменнику Гоголю, а являє собою пародійну частину «Миргорода» і того фіктивного світу. Вона підкреслює, що завдяки підтексту автора завжди постає зовсім інша картина персонажів, аніж через прямий текст. Зрештою, вона демонструє, і це, взагалі, релевантне для методу Гоголя, що чотири оповідання у «Миргороді» щоразу є різними аспектами світу. Разом вони утворюють, гіперболічно, синтез, а саме Миргород.

Зрештою, Ульріх Буш у своїй праці про гоголівську «Шинель» (1983), показав роль недостатнього оповідача як постаті з фальшивим, повністю земним розумінням буття. Його робота спрямована на перевірку гоголівського оповідача та всіх інших персонажів на аспект людської ідентичності. Технічний аспект очуження персонажів та їхнього світу є предметом досліджень В. Казака (1957) та В. Рове (1976). Казак розкриває різні види гротескування персонажів Гоголем, починаючи з імен через лейтмотивуюче вставлені описи зовнішності до заплутаних біографій. У характері персонажів Казак вбачає важливу тему творів Гоголя. Як раніше Бродяньська, так тепер і він розглядає персонажі Гоголя у розвитку від чистих типів у ранніх творах до майже автономних індивідів у пізніх, проте без набуття цими персонажами статусу справжніх особистостей.

Рове використовує три поняття для опису технік, за допомогою яких Гоголь викривлює свій фіктивний світ. По-перше, це зворотний погляд (reversevision), який веде до того, що в речі бачать її протилежність, незалежно від того, ідеться про моральну, темпоральну чи реальну сферу. По-друге, фальшивий фокус (falsefocus), який спонукає оповідача говорити про мертвого як про живого, чи про уявне, як про реальне. І, нарешті,

критична логіка (*precariouslogic*), що розгортається переважно на мовному рівні, у нібито логічних ланцюжках аргументації. Прикладом цього може бути проаналізоване Чижевським слово «даже» у «сказі» повісті «Шинель».

Багатьох дослідників, зауважує Андреас Ларсон, хвилювало питання про те, який позитивний образ людини міг би ховатися за негативними персонажами. Уже дехто із ранніх критиків Гоголя зауважив, що негативні герої покликані очистити читача. Цієї точки зору дотримувався і Борис де Шльоцер, який стверджував, що гоголівський сміх звертається до людського в людині. Мораль, яку читач міг би взяти із творів Гоголя, це смиренність. Також і О. Смірнова робить висновок, що засобами літератури Гоголь хотів пробудити людське в людині.

А. Веселовський показав, що навіть гротескні персонажі Гоголя латентно здатні до поліпшення, оскільки спасіння повинно бути можливим для всіх людей. Лоренцо Амберг вказує на ті риси Чічікова, що можуть допомогти йому стати гарною людиною. Це його латентний аскетизм, терплячість та здатність страждати, що до цього використовувалися за неправильним призначенням.

Деякі дослідники не вбачають у гоголівських героях негативні образи. С. Машинський апелює до Белінського, коли говорить про те, що Гоголь надав людського образу бідному чиновнику, який до цього в російській літературі лише висміювався. В. Нігг (1966) навіть розпізнає в Акакії Акакійовичу нового Христа.

Зовсім іншої точки зору дотримуються Максиміліан Браун, Павло Євдокимов та Ганс Гюнтер. Браун звинувачує самих героїв у їхньому недостойному людині існуванні. Зло існує в нас самих, і персонажі постійно заплутуються в мережі обману та самообману. Євдокимов вважає, що хоча само по собі це добре, коли Акакій до чогось прагне, тобто він незадоволений своїм становищем, проте прагне він до чогось низького і сам забуває про свою людяність. Також і Чічіков перетворив себе на мертву душу власним матеріалізмом, який релативує добро і зло і розмиває кордони між ними. На його думку, Чічіков позитивіст, типовий представник сучасності, дуже й дуже посередня особа, ніби спеціально створена для цього світу. Типовість, відсутність індивідуальності в персонажів Гоголя підкреслює також Гюнтер, описуючи їх як «прив'язаних до нормального», позбавлених совісті осіб, які не усвідомлюють самих себе і навколишній світ.

До чого, згідно з точкою зору Гоголя, зобов'язана у своєму існуванні ідеальна людина, сформулював ще Б. Лук'яновський 1912 року. Вона повинна відповідати моральним вимогам, робити добре і корисне. Особливо придатним способом для добрих вчинків є мистецтво. Відповідно до цих критеріїв Н. Н. Антонова (1961) віднайшла позитивну постать в оповіданні «Портрет». Це монах-митець. Він вербалізував ідею Гоголя, що тяжким гріхом є не використовувати свій талант на благо ближніх. Як митець, Гоголь ставить перед собою завдання гуманістичного виховання людей. Н. Антонова показує, що цей намір має релігійне забарвлення і пов'язаний зі схильністю до аскетизму.

Д. Чижевський, Г. Шрайер та Р. Кайль вказують на сформульований Гоголем обов'язок усіх людей відсторонитися від речей і земного світу і зробити своєю серцевиною Бога. Егоїзм та індивідуалізм епохи призводять до того, що люди тримають себе за Бога і постійно порушують заповіді любові до Бога та до ближнього.

У своїй праці про церкву та літургію у творах Гоголя, Лоренцо Амберто показав, що вся творчість Гоголя може бути об'єднана в єдине етично-релігійне ціле. Хоча він не досліджує безпосередньо образ людини та людську ідентичність, проте подібні аспекти впливають у його роботі опосередковано.

Проаналізувавши низку праць російських та зарубіжних лінгвістів, які розглядали творчість Гоголя під різними кутами зору, для Андреаса Ларсона стає очевидним, що з часом змінилося не розуміння Гоголем буття, а скоріше його метод, що трансформувався протягом багатьох років під впливом постійно зростаючих сумнівів у силі сміху.

На його думку, у Гоголі можна вбачати розчакнуту людину, яка виношує в собі конфлікт між ідеалом та дійсністю. Уже тільки одні гумористичні деталі та викривлення повсякденності свідчать, що Гоголь сприймав реальність не такою, як вона є насправді. Саме в цих викривленнях і полягає його великий талант. Коли ж ідеться про те, щоб зобразити, що, власне, має бути, тоді проявляються його слабкості, і найбільшою слабкістю серед цих спроб є те, що Гоголь не розумів, наскільки великою є прірва між розумінням буття ним та більшістю його сановних сучасників. Сформульований ним у пізні роки теократичний образ світу все ще залишається дуже розпливчастим і під час спроб конкретизувати його дуже швидко перетворюється на щось занадто специфічне. На початку, у 30-ті роки, цей образ був ледь окреслений і базувався на традиціях українського села та наївній релігії як сучасній філософії. Гоголь більше не розуміє своїх сучасників та свій час і захищається від них за допомогою гумору. Через це у гоголівських творах, акцентує німецький дослідник, латентно закладений постійний пошук його власної ідентичності в сенсі його життєвого призначення та завдання. Проблема людської ідентичності червоною ниткою проходить через усю творчість Гоголя і тому в художніх творах письменника його погляди на життя завуальовані і можуть бути прочитані лише в широкому контексті.

А. Ларсон підкреслює, що Гоголь, який з ранніх років шукав справу, котра могла б принести користь людям, успіхом «Вечорів на хуторі біля Диканьки» проявив свій комічний талант. Відтоді він вважався комічним автором. У той час Гоголь ще думав, що його фантастичні світи повинні були здаватися читачам комічними з тих самих причин, через які вони здавалися такими йому самому. Лише після того, як реакція публіки на комедію «Ревізор» показала, що навіть його друзі реагували на цей твір інакше, ніж він передбачав, Гоголь почав сумніватися в силі сміху. Від того моменту він ставав усе більше і більше дидактичним.

Гоголь сподівався, що «Ревізор» здійснить на людей більший вплив, аніж написані ним повісті, оскільки розглядав театр засобом масового впливу. У чудернацькому світі комедії, який ґрунтується на неправильній ідентифікації дійових осіб, Гоголь чітко визначає сміх як єдиний позитивний персонаж у п'єсі. У цьому полягає його теорія дидактичного ефекту комічного гротеску. Лише за допомогою сміху читач може звільнитися від гротеску, відійти вбік і розірвати його пута. Гоголь наділив своїх персонажів такими рисами, що вони, всупереч тотальній відсутності позитивних якостей, були схожими на реальних людей. Тим самим він сподівався, що публіка зможе ідентифікувати себе з цими персонажами і, розриваючи пута гротеску, позбудеться власних недоліків та вад, своєї низькопробності. Його помилка, на думку А. Ларсона, полягала в тому, що більшість публіки мала абсолютно іншу вихідну точку зору в питаннях світосприйняття, аніж Гоголь.

Гоголь визначав сюжет своєї творчості як «душа людини», водночас, стверджує німецький дослідник, він не знав достеменно ні власної особистості, ні тим паче ідеальної особистості людини. Він почав послідовно підсилювати реалістичні дидактичні елементи у своїх творах, щоб примусити читача прийняти авторську точку зору. У такий спосіб, за словами А. Ларсона, він згвалтував сам себе.

Наталія Єржиківська

**«БО ВСЕ, ЩО ЗРОСТАЄ У ЧАСУ РОЗГОННІ, ПОБІЛЬШИТИСЬ МАЄ,
ЙДУЧИ В ДУХУ ВИРІЙ...»: КРЕМЕНЕЦЬКО-ВІЛЬНЮСЬКІ МОТИВИ І ОБРАЗИ
В ПОЕЗІЇ ЮЛІУША СЛОВАЦЬКОГО**

Творча спадщина Юліуша Словацького, як і постать поета в Україні означена найглибшою пошаною та виявами «завсіди найяснішого полум'я симпатії» до неперевершеної майстерності «Його власне, слова, що видержало огненну пробу часу»¹.

Усі, хто писав про романтичний характер і ліричний настрій польського митця, у той чи інший спосіб підкреслювали, що доля «обдарувала його взнесенним талантом і багатою душею»². Наголошувалося на тому, що виростав він в особливій атмосфері родинного дому як в Кременці, так і у Вільнюсі, де «освіта стояла досить високо, бо й мати його», пані Саломея (1792–1855), «з сім'ї волинських панів Янушевських була теж добре освічена й зналася добре на давнішній і тодішній літературі західноєвропейській і польській»³. Тут, за влучним висловом Олени Пчілки, «високо стояло заняття літератури, а служено їй і власними силами»⁴. Батько Юліуша Евзебіуш Словацький (1873–1814) викладав вимову і поезію (себто літературу й польську мову) спочатку у Волинській вищій гімназії (пізніша назва – Кременецький ліцей) у 1806–1811 рр., а потім – у Вільнюському виші (точніше – Імператорському віленському університеті) у 1811–1814 рр., писав вірші, драматичні твори, театральні огляди.

Юліуш Словацький народився в Кременці 4 вересня (за старим стилем 23 серпня) 1809 року і, підростав там «gdzie Ikwy srební fale pływają»⁵. Уперше покинув край дитинства на початку вересня 1811 року. Тоді, з кращими сподіваннями на приємні зміни в житті, родина Словацьких переїхала до литовської столиці, а через три роки, після смерті чоловіка 11 листопада (за старим стилем 29 жовтня), пані Саломея з п'ятирічним сином невдовзі знову повернулася в рідне місто, у рідний і привітний дім Олександри й Теодора Янушевських. Повернулися туди ж, де обабіч центральної й бічних вулиць і вуличок приватні будинки і крамниці, а над ними височать костьоли й церкви та учбові приміщення лицю, парк із розлогими липами, а ще вище над ними – гори Чернеча і Бона, тінь якої над містом «панує, мов корона»⁶. У долині ж – «стоять колонами тополі»⁷, і унікальний ботанічний сад Волинської гімназії з реліктовими й ендемічними рослинами...

Тут формувався первенець дитячого й молодечого сприйняття, світ творчої уяви та фантазії, що стане поштовхом не тільки до самопізнання, а й інтересу до явищ світу, підпорядкованих дії закону безмежного часу й простору, закону кругообертання. Це й

¹ Р. М. Поклін поетові / Михайло Рудницький // Діло [Львів]. – 1927. – 29 черв. – С. 1.

² Пчілка О. Юліуш Словацький. Його життя, творчість і зразки творів / Олена Пчілка. – Київ: Видання часопису «Рідний край», 1910. – С. 16.

³ Там само. – С. 8.

⁴ Там само. – С. 8.

⁵ Słowacki J. [W pamiętniku Zofii Bobrowni] / Juliusz Słowacki // Słowacki J. Gdzie po dolinach moja Ikwa płynie: Poezje liryczne w oryginale i w przekładzie na język ukraiński, wybór dok. i wstępem poprzedził M. Maciejewski. Де по долинах моя Іква плине: Лірична поезія в оригіналі й перекладі українською мовою; вибір текстів і вст. ст. М. Мацієвського. – Люблін: Norbertinum, 1999. – С. 153.

⁶ Там само. – С. 64.

⁷ Словацький Ю. Година думки / перекл. Д. Павличка / Юліуш Словацький // Срібний міф України: Поезії. Поєми. Драми, упроряд. і наук. редагув. Р. М. Лубківський. – Львів: Світ, 2005. – С. 64.

кругообіг Всесвіту та його «космічне дихання», його голос і енергія, сконцентровані в людській думці (осяяній, містичній, пророчій). Це і «кругообіг людських народжень і смертей»⁸, питання свободи людської волі й безсмертя душі, й «алхімія слова, за Яном Парандовським, – непереборне прагнення письменника проникнути в саму суть явища, та втілити свої погляди і розмисли в художньому слові.

Після закінчення Юліушем першого класу Кременецького ліцею, та шлюбу пані Саломеї з удівцем Августом Бекю (1771–1824) – польським вченим-гігієністом французького походження, професором Вільнюського університету, наприкінці серпня 1818 року, вони знову від'їздять з матір'ю і вітчимою до Вільнюса. Юність і творче зростання: навчання в гімназії при Вільнюському університеті, а за цим – тут же, студіювання на юридичному факультеті; нерозділене кохання до старшої від нього на сім років Людвіки Снядецької, і перші переклади з Альфонса де Ламартіна та інших зарубіжних поетів-романтиків, власні сонети й вірші.

У шістнадцятирічному віці була створена, за визначенням критиків, сентиментально-класична поезія «Księżyc» («Місяць»). Однак писалася вона взуваючись на європейську романтичну традицію. В основі вірша уявна розмова ліричного суб'єкта (alter ego поета) з Місяцем, що починається описом зображення появи його на небосині. Мовиться про те, у який спосіб відбивається кинуте ним на землю бліде і срібне проміння. Воно покриває блакитню забруднений сніг, переливається барвами в прозорих кришталіках льоду, або у вітті, високої тополі, на якому Аквілон – холодний північний вітер, чи Зефір – теплий легенький вітерець, колише сухе листя.

*Wstąpiłeś już, księżycu, na niebieskie szczyty
I niepewnymi śniegi powlokłeś błękity,
A twój promień niepewny, blady i srebrzysty,
Odbija się o kryształ lodu przezroczysty,
Lub na gałęzie giętkiej i wzniosłej topoli,
Z którą szumny Akwilon lub Zefir swawoli
I opadłymi z liści gałęziami chwieje,
Twój promień to się skryje, znów zajaśnieje⁹.*

Місяць, за словами автора, є образом надії для перейнятої сумом душі («... Tu obrazem nadziei w smutnej jesteś dusze...»). Небесне світило («gwiazda») виступає в ролі безмовного свідка емоційних і настроєвих переживань ліричного «Я» митця, водночас спонукає до спогадів, засадою яких є відтворення в уяві минулих подій:

*Płyń, płyń gwiazdo, spokojnie przez nieba obłoki!
A póki ty przebiegniesz horyzont wysoki,
Lub nim znikniesz, gdy zorzy nadejdą promienie,
Moją lirę tymczasem zajmie przypomnienie
Chwil, na które ty patrząc z nieba wysokości,
Widziałaś mnie w rozkoszy, smutku, lub radości¹⁰.*

Вірш датований «26 marca 1825 roku» («26 березня 1825 року»), хоча насправді, орієнтуючись на записи в нотатнику Ю. Словацького т. зв. «Rękopis nicejski» («Рукопис

⁸ В. Стадниченко. Чиста земля: Правдиві й щирі свідчення, вільні журналістські нотатки шукача істини в глибингах часу, в просторах світу / Володимир Стадниченко. – Київ: Україна, 2000. – С. 114.

⁹ Електронний ресурс: [pl.wikisource.org > wiki > Księżyc_(Słowacki)].

¹⁰ Там само.

ніцейський»), він написаний в інтервалі лютий – квітень ц. р. Текст складається з 10, означених цифровою нумерацією, нерівномірних строф (8+8+8+22+6+24+12+14+16+2), нараховує 120 рядків. Кожна з них представляє той чи інший аспект письменницької рефлексії стосовно світосприйняття й осмислення сутності людського буття, природи людської думки («... jak nasza myśl tkliwa / Mimowolnie się z więzów ciała wydobywa...») та її впливу на духовний і психічний стан людини. У зіставленні небесного і земного, сакрального і профанного виявляється композиційна сутність понять знаку і образу (Місяць як знак влади нічних сил і Місяць як поетичний образ), та закономірного співвіднесення з ними поняття символу. Лунарне проміння, що тьмяним сріблом промениться, стає поштовхом до роздумів про реальне і позірне, про натуру, як ідеальну форму, й мистецтво, як відображення природи.

У п'ятій частині вірша згадана Ліра – старогрецький струнно-музичний щипковий інструмент, символ поезії й поетичної творчості водночас. Ліричний герой юного Ю. Словацького ніби уподібнюється до давніх еллінських митців, що при світлі місяця під акомпанемент ліри виконували свої твори, налаштовуючись на знаково-символічну (евокативну) розповідь про близьких і рідних, його серцю людей, про життя і смерть. Подам цитований в оригіналі текст п'ятої частини в моєму довільному перекладі:

*Пливи, пливи спокійно зірко між хмарами!
А доки ти обійдеш обрій високий,
Зникаючи з ранковою зорею, тим часом
Налаштую ліру на спогади миттєвостей,
Які з небесної сині споглядаєш, бачачи
Мене задоволеним, сумним чи радісним.*

Спогади («przypomnienie») – це відтворення «тіней» (за Платоном) минулого, «оживлення уламків» того, що залишилося в пам'яті, віддзеркалилося в душі, балансує на поєднанні реального й уявного. Словацький повертається до тих подій, що відбувалися колись, наново змальовує штрихи до портрету безіменної дівчини чи то жінки, на думку польських дослідників творчості письменника, (ймовірно, Людвіки Снядецької або матері – пані Саломеї), говорить про її звиряння Місяцеві своїх сокровених прагнень:

*... O, ty, imaginacją obdarzona żywą,
Która duszę posiadasz tak czułą i tkliwą,
Na której czarnych oczach i ustach z koralu –
Maluje się twa dusza w radości lub w żalu, –
Ty, co tak często w wiejskiej samotna ustronie,
Wsparty głowę na białej jak alabastr dłońie
I w pół odkryta ciemnym swych włosów pierścieniem,
Przeglądałaś sklepienie nieba z zachwyceniem
Nie ścierają lzy czystej, nie łącz westchnienia,
Księżycowi zwierzałaś swoje swoje zasmucenia...¹¹*

На мій погляд, вдаючись до малярської термінології, вільно сказати, що перед нами штрихи до автопортрета і копії з нього, перенесені юним поетом на образ ліричного суб'єкта. Для спогадів характерний поділ на «тут» і «там», «тепер» і «колись». Повертаючись в

¹¹ Там само.

минуле, він поновлює (актуалізує) процес пригадування того, що колись і десь відбувалося з ним, і малює себе колишнього в уяві:

*О, ти, імагінація, подобизна жива,
Як і я маєш лагідну і чутливу душу,
Із проділом темне хвилясте волосся.
В твоїх чорних очах, і на коралових вустах
Відбивається радість і туга моєї душі.
Ти, що так часто в селі, на самоті,
Підперши підборіддя долонями
Захоплено дивилася в небовись,
Не втираючи сліз, не тамуючи зітхання
Звіряла місяцю печаль свою...*

Щодо автопортрета Ю. Словацького, та написаних ним ранніх і зрілих творів. Його відчитуємо в образі Рунька, героя поезії «Українська думка», створеної в сімнадцять років. Тут ті ж самі чорні очі й хвилясте волосся:

<i>Czemuś smutny, Ruńko młody? Słyszysz z wdzięków i z urody, Szybko biega koń twój wrony, I w pierścienie włos trefiony, Bystre, czarne twoje oko W sercach dziewic tkwi głęboko¹²...</i>	<i>Молод Руньку, чом журливий? Ти принадний, ти вродливий, Вороний твій мчить полями, В тебе кучері персями, Бистрі чорні твої очі Увійшли в серця дівочі...¹³ (Переклад Марка Зісмана)</i>
---	--

У творі «Годині думки», за визначенням автора, «роману його життя», написаному в двадцять шість років, так само бачимо хлопця, «волосся з проділом» котрого «спадало на рамена і чорним обручем навколо спини слалось»¹⁴.

Місту, розташованому на річці Вілії, присвячений сьомий фрагмент поезії «Місяць». Знову ж таки, він створений із пригадування подій, які відбувалися 1822 року, коли на честь візиту коронованої особи, центральна частина Вільнюса була вся в ілюмінації. Тут поет застосовує, як порівняння, прийом зображена орієнтального пейзажу, створюючи двопланову структуру сприйняття поетичної картини. Її підґрунтям стало, по-перше, *власне реальне минуле*, те, що не так давно відбулося з ним і зафіксувалося в пам'яті, та *заново відновлене під час спогадів*; по-друге, застосування *чужого і давно минулого*, знання й уявлення про яке почерпнув із різних джерел. Це могли бути і фрагменти з прочитаних казок «Тисяча і одної ночі...», чи з книжок про дива світу, що належали до дитячої лектури поета. Прочитую в оригіналі повністю восьму частину вірша:

*Lecz jakimiż śiałami gmachy Wilna tleją?
Tysiącznymi lampami ulice jaśnieją,*

¹² Słowacki J. Dumka Ukraińska / Juliusz Słowacki / Словацький Ю. Українська дума; упоряд. В. Звенигородський. – Львів: Каменяр, 1993. – С. 26.

¹³ Там само. – С. 27.

¹⁴ Словацький Ю. Година думки / перекл. Д. Павличка // 50 польських поетів: Антологія польської поезії / пер., передм. та довід. про авт. Д. Павличка. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 85.

*Ogniami oświecony szczyt góry wysoki,
Niosąc zamek na barkach, wznosił się w obłoki
J jakby na powietrzu zawieszony sztyką,
Czarnoksięską się zdawał być stawian nauką.
Bulwary jak arabskie świetniały orody,
Oświecone w fontanny wytryskały wody –
I ty wtenczas, księżycu, wzniesion z miną harbą
Na pałające światła patrzałeś z pogordą;
A gdy tylko się wzniosłeś na nieba lazyrze,
Każden przyznał, że sztuka nie zrówna naturze¹⁵.*

Інтерес викликають чергування й контрастування статичних і динамічних сюжетних вузлів, гра нічних світлотіней, силуети людей і предметів, зображених у срібному й блідому місячному промінні («... przy srebnym i bladym promieniu...»), та по-особливому проявлених у шостій, сьомій і восьмій частинах аналізованого вірша, які я б назвала «Біля ставка» «Ілюмінація нічного міста», «На березі Вілії». Це – і зіставлення сільських і міських пейзажів, зблисків вогників у сільських хатках, розведеного рибалками на березі річки багаття, та яскравих міських ілюмінацій, які асоціюються в уяві ліричного суб'єкта з одним із семи чудес античного світу – висячими садами Семіраміди, унікальною інженерною спорудою, побудованою вавилонським царем Навуходоносором для своєї дружини.

Дослідники творчості Ю. Словацького, аналізуючи текстову канву «Місяця», сходяться на думці, що юний поет знаходився на певному узвишші. «Оком пам'яті»¹⁶ він зафіксував контури нічного архітектурного пейзажу Вільнюса, і репрезентував їх у сьомій частині вірша, яку представляю в моєму тлумаченні:

*Яким же світлом будівлі Вільнюса ятріють?
Тисячами ламп вулиці ясніють
Вогнями освічена вершина гори висока,
Підносить замок на плечах у підхмар'ї,
Що, здається, мальовниче завис у повітрі, –
Чорнокнижну була б це наука.
Бульвари, як арабські висячі сади,
Фонтани б'ють вгору струменями води –
І ти, явлений місяцю, з гордою міною
Глянув з презирством на місто в освітлені;
Бо коли тільки ти височиш в небесній блакиті,
Всі визнають, що мистецтво не зрівняти з натурою.*

Помешкання Августа Бекю, котрий рік тому трагічно загинув, уражений блискавкою, розташовується в осерді міста, у підніжжя Вільнюського пагорба, за адресою вул. Замкова 22¹⁷ («było to mieszkanie ojczyma przy ulicy Zamkowej 22, w skrydle budynku Koolegium

¹⁵ Електронний ресурс: [pl.wikisource.org > wiki > Ksiezyz (Słowacki)].

¹⁶ Словацький Ю. Година думки / перекл. Д. Павличка // 50 польських поетів: Антологія польської поезії... – С. 84.

¹⁷ До речі, на цій же вулиці в 1828–1829 рр., у будинку під номером 10 мешкав юний Тарас Шевченко.

Medycznego»). Тож, очевидно, Юліуш перебував десь неподалік рідного дому, там звідки добре проглядалося яскраве освітлення головних площ і вулиць.

У дев'ятій частині вірша «Місяць», ідеться про «відхід у вічність» близької людини («... To człowieka w wieczności prowadzą ustronie...») і прощання з нею, ім'я котрої не названо. Імовірно, що автор мовить саме про вітчима. Та все ж таки, думаю достовірніший варіант поєднання власних трагічних переживань, спричинених втратою в ранньому віці батька й вітчима. Розпачливий плач, жалібні окрики, поминальні церковні дзвони і появу Місяця на нічному небі, вільно схарактеризувати, як вправне застосування у вірші слухових, звукових і зорових засобів, що підсилюють смислову вісь цього тексту, та його емоційну напругу, й фіналізуються сценою вознесіння душі:

*... I ty wtenczas, księżycu, przyjemnie jak zorza
Zabłyśnięłaś wśród nieba pysznego przestworza:
Chmury się rozstały na twoje skinienie,
Zdawało się, że nieba otwarłeś sklepienie,
A oświeciwszy trumnę srebrzystym promieniem,
Zdałeś się w niebo wznosić jego duszę z drzeniem*¹⁸.

Наведу свій переклад цього відтинку:

*... I ти тоді, місяцю, рухома зоре,
Вийшовши із-за сірих хмар,
Заяснив на безмежнім роздоллі
Труну пронизуючи срібним промінням
Здалося, що неба відкрив ти склепіння,
Підносячи в синяву душу нетлінну.*

Текст «Місяця» надається до різних підходів щодо тлумачення його архітектоніки, змістової й смислової сторін. Наприклад, Кароліна Касер, опираючись на дослідження професорки Аліни Ковальчукової про барокову молодість Ю. Словацького, розширила його рамки і, характеризуючи композиційну завершеність дев'ятої частини твору, робить такий висновок: «Її композиція і засоби оперування світлом, вказують, що автор орієнтується на барокову традицію сакрального живопису».¹⁹

Вкажу на ще один аспект. У віруваннях давніх слов'ян душа померлого, відділяється від тіла і злітає в небо, ставши зіркою, або ангелом Божим, і дивиться згори на своїх рідних. Побутували вони та набули поширення і в українських народних космологічних уявленнях, використовували їх і в художніх творах. На підтвердження сказаного, пригадаю вірш Ю. Словацького «Matka do syna», датований «Кременець, 1829 р.», створений напередодні від'їзду до Варшави:

*Сину! Йдеш ти в життя. В ті далекі дороги,
Де тебе берегти я не матиму змоги...
... Як опинишся ти серед люду чужого,
Що кого не питаєш – не скаже нічого, –
Оттоді хоч у мріях назад повертайся
До своєї родини і серцем втішайся.*

¹⁸ Електронний ресурс: [pl.wikisource.org > wiki > Księżyc (Słowacki)].

¹⁹ Kaiser K. «Oko załsnione w ciągłym zacywycie o barokowych inspiracjach w twórczości Uliusza Słowackiego przed mistycznego przeżycia w Pornic/ Praca doktorska / Kiaser Karolina. – Katowicy: Uniwersytet Śląski, 2012. – С. 25.

*Ти згадай нашу хату, і поле і трави,
І братів, і сестер і дитячі забави.
Ти згадай свого батька, що дивиться з неба,
З високого Божого храму на тебе!..²⁰*

(Переклад Василя Швеця)

В останній десятій частині інтерпретованої поезії, що складається з двох рядків, коли місяць зникає з неба, одна зі струн ліри з бренькотом обривається. До речі, у вірші «Dumka ukraińska» («Українська дума»), створеної наприкінці літа 1826 року, використаний аналогічний поетичний прийом – з бренькотом обривається струна на барбаті, старовинному струнному музичному інструменті. Вислів про цей звук («немов музики рвуть струни»²¹) неодноразово повторюється у творах Ю. Словацького.

Умовна розмова з Місяцем передана в романтичному ключі. Варто пригадати вірш італійського поета-романтика Джакомо Леопарді «До місяця», переклад якого здійснив Михайло Орест. Представлю його вступну частину:

*О милий місяцю, мені згадалось,
Як рік тому, я повен муки, вийшов
На горб цей, щоб на тебе подивитись:
Як і тепер над лісом ти зависав,
Його всього освітлюючи ясно,
Але крізь сльози, що тоді мої
Обтяжували вії, я побачив
Лице твоє туманним і тремтливим...²²*

Якщо, наприклад, вдатися до порівняння змістової канви, автобіографічних творів Ю. Словацького: поезій «Місяць», написаної в ранній період творчості, та «Години думки», створеної в Женеві на зламі 1832–1833 рр., то можна сказати, що перша є своєрідним продовженням і доповненням другої. А загалом, вони, так би мовити, співіснують у сув'язі. Автор засобами поетичного письма розширює власні горизонти – ділиться кременецько-вільнюськими спогадами, про роки дитинства й юності, омовляє сумні й радісні події, забарвлені інтровертними емоціями. Символічними є в цих віршах «перегуки» кременецьких і вільнюських ландшафтних пам'яток, причетних до давніх історичних подій Литви, Польщі й України – гори Бони і Замкової гори, рослинного світу, зокрема кременецькі та вільнюські тополі.

Мешкаючи протягом десяти років там, де «szczyt gory wusoki,» («де вершина гори високої, несе замок на плечах»), автор вірша на вакації неодноразово повертався в Україну. Передостаннє, 1827 року і останнє українське літо, 1828-го, після завершення навчання у Віленській alma materі, присвятив подорожам. Побував у Барі, Верхівці, Тульчині, Умані, Одесі, Житомирі. Незабутні враження залишилися назавжди в пам'яті від чорноморських, надбужьких, наддніпрянських, волинських і подільських пейзажів, обриси яких пригадуватиме у Варшаві, та живучи в еміграції. Відчитуються вони в поетичних і драматичних творах.

²⁰ Słowacki J. Matka do syna / Словацький Ю. Українська дума... – Львів, 1993. – С. 26.

²¹ Словацький Ю. Година думки / перекл. Д. Павличка // 50 польських поетів: Антологія польської поезії... – С. 83.

²² Орест М. Держава Слов: Вірші й переклади / Михайло Орест / упоряд. та авт. передм. Соломія Павличко. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 251.

Варті уваги і щоденникові нотатки Ю. Словацького, у яких він розповідає про своє майже піврічне перебування в Кременці після закінчення університету і перед виїздом до Варшави. Цей період означений як набуття знань: інтенсивне читання, малювання, удосконалення володіння англійською мовою. Завдячуючи урокам пана Макдональда за три місяці занять 19-тирічний юнак «уже доволі добре розумів Байрона»²³, читаючи твори англійського поета-романтика в оригіналі. Мріяв про написання трагедії, героєм якої обрав пророка Магомета, і як зазначає «всі її дії розгорталися в моїй уяві»²⁴. Основоположника ісламу хотів зобразити на кшталт Фауста В. Гете чи Манфреда Дж. Байрона – «розмовляючого з духами»²⁵.

Отже, з Кременцем, коли це славетне місто на певний час зробилося «Волинськими Афінами», і Вільнюсом, сповненим барокової, готичної й ренесансної архітектури, його топосом університетського центру, пейзажними локусами й околицями (Трокай, Міцкуни, Яшуни, Болтуп), тісно переплелися роки дитинства і юності. Аліна Ковальчукова в статті «Słowacki współczesny» проводить паралелі між рангами Литви та України в творчості письменника. Без сумніву, перевага на боці України, та все ж таки, наголошує вона: «Ojczyznę przywątłą, małą ojczyznę, nie jest przecież ani Ukraina, ani Litwa, lecz wołyński Kremieniec lub Wilno»²⁶. Тобто на переконання відомої польської вченої, ані Україна, ані Литва не були малою батьківщиною поета, а тільки волинський Кременець або Вільнюс.

І не випадково вірші Ю. Словацького, присвячені рідному місту вважаються шедеврами світової лірики. До них належить поезія «Jeżeli kiedy w tej mojej krainie...» («Якщо колись у тій моїй країні...»). Усе бачене і відчуте в ранньому віці й згодом 38-річний митець, за два роки до того як піти у вічність, відтворить у щемливих поетичних рядках т. зв. «містичної лірики», сповненої туги за краєм дитячих і частково юнацьких літ. Зацитую його повністю в оригіналі:

*Jeżeli kiedy w tej mojej krainie,
Gdzie po dolinach moja Ikwa płynie,
Gdzie góry moje błękitnieją mrokiem,
A miasto dzwoni nad szmernym potokiem,
Gdzie konwaliją woniące lewady
Biegna na skały, pod chaty i sady –*

*Jeśli tam będziesz, duszo mego łona
Coczćby z promieni do ciała wrócona:
To nie zapomnisz tej mojej tęsknoty,
Która tam stoi jak archanioł złoty,
A czasem miasto jak orzeł obleci
I znów na skałach spoczywa i świeci.*

Powietrze lżejsze, które cię uzdrowi

²³ Словацький Ю. Повернення в минуле. Фрагменти щоденника (1817–1832), (1836–1837) / Słowacki J. Powrót do przeszłości. Fragmenty pamiętnika (1817–1832), (1836–1837); упоряд. і вступ. ст. Т. Сеніна; перекл. з пол.

А. Шульга, А. Охоцька, О. Гаськевич. – Тернопіль: Терно-граф, 2014. – С. 40.

²⁴ Там само. – С. 44.

²⁵ Там само. – С. 44.

²⁶ Kowalczykowska A. Słowacki współczesny // Juliusz Słowacki. Wielokulturowe źródła twórczości; pod red. A. Bajcara. – Warszawa: Ogólnopolski Klub Miłośników Litwy, 1999. – S. 23.

*Lałem z mej piersi mojemu krajowi...*²⁷

[1847]

Українською мовою вірш цей перекладали: Олена Пчілка, Єва Нарубіна, Дмитро Павличко, Володимир Лучук, Роман Ладик. Звісно, що під час тлумачення у кожного автора відбулося своєрідне перевираження деяких тематичних вузлів і мотивів, сталися заміни й «компенсації образів»²⁸ тощо. Наприклад, Олена Пчілка опускає фінальне, «сумарне» (тринадцятий і чотирнадцятий рядки) завершення вірша. Дмитро Павличко в одинадцятому рядку опускає порівняння душевної туги ліричного героя, явленої в образі золотого янгола, з польотом з орлиним кружлянням. Подам вірш польського поета у його перекладі:

*Якщо колись у тій моїй країні,
Де котить Іква хвилі по долині,
Де пасма гір блакитніють під мроком,
А місто дзвонить над шумким потоком,
Де пахнуче конваліями поле
Біжить на скелі, під хати й стодоли,
Як будеш там, душе мойого тіла,
Хоч би ти в плоть з проміння прилетіла,
Побачиш мою тугу, що на скалах,
Мов янгол золотий, незгасний спалах,
Стоїть і часом місто облітає,
А потім знов спічне, стоїть і сяє.*

*Повітря, що тебе там сцілить, знаю,
Я лив з грудей своїх для свого краю...*²⁹

Для Олени Пчілки цей текст був особливо виразним, адже волинський край, так само, як і Кременець, та його «розкішну, надто поетичну околицю» вона добре знала, живописно схарактеризувавши їх у репрезентативній розвідці, приуроченій до 100-річчя від дня народження польського митця. Наведу одну з її пейзажних замальовок, насправду, вона варта розлогого цитування: «Високі гори, вкриті лісами, зеленими левадами, “срібна” Іква, що в’ється під тими горами, дзвінки джерела з гір, білі українські хатки, розкидані по взгір’ях, в долині город, з тими стародавніми будинками, костелами й церквами, – все те дає надзвичайно гарний краєвид. А велична окрема гора з руїнами історичного замку (королеви Бони, жони Сигізмунда I) може надавати “романтичний” настрій (про це й говорить сам Ю. Словацький). <...> Хто раз бачив цей гарний куточок, не забуде його ніколи!»³⁰. У цьому фрагменті опріч акцентуації на своєрідності «одного з найкращих кутків волинських», авторка водночас означає вагомість символіки «*рідного дому і міста*» у творчості поета.

Окрім того, письменниця привертає увагу читача до згадки в його автобіографії «про величні набожні процеси по Кременцю, про вражаючі одправи костельні під час великих свят, особливо Великодних»³¹. Цей спогад увиразнює змістову сутність фрази: «А місто

²⁷ Słowacki J. Jeżeli kiedy w tej mojej krainie... // Словацький Ю. Поезії. Słowacki J. Poezje, упоряд та вступ. стаття Р. Радишевського. – Київ: Вид-во «Бібліотека українця», 1999. – С. 112.

²⁸ Цит. за: Астаф’єв. Україно-польські літературні діалоги (фольклорна стихія, екзистенція, есхатологія). – Київ: Талком, 2020. – С. 297.

²⁹ Словацький Ю. Якщо колись у тій моїй країні... / перекл. Д. Павличка // 50 польських поетів: Антологія польської поезії... – С. 67.

³⁰ Пчілка О. Юліуш Словацький. – С. 8–9.

³¹ Там само. – С. 9.

дзвонить над шумким потоком...» («А miasto dzwoni nad szmernym potokiem...»). Відомо ж, яке специфічне відчуття огортає того, хто бодай колись перебував біля стрімкої і шумливої річки під час милозвучних празничних передзвонів... Метафори «місто дзвонить» і «шумкий потік» – своєрідні трансформатори творення поетом нової перспективи сприйняття звичної дійсності. Синестезійність вірша посилює відчуття середовища міста і передмістя: запахів природи (повітря, води, гір і конвалій) та звукових ознак таких, як поєднання м'якого шуму води з передзвонами храмових відправ.

З іншого боку, як світ, так і життя людей подібні до плину потоку. Змінюються покоління за поколіннями і, як мовить китайський поет Сін-Юнь: «За старую водою тече нова, / Вчора й сьогодні йдуть один за одним / Нові люди – не ті, що раніше...»³², але сказана ними мудрість незникома. Йому ж належать і слова про те, що життя, немов ясне і місячне світло, що світить вічно, та все ж:

*Але нині не бачимо древнього місяця,
Але теперішній місяць світив древнім*³³

Там, де ти жив колись, живуть інші люди, а місто – так само, дзвони «дзвонять над шумним потоком»... І хтось замріяно, так само, як хтось і колись, уночі вдивляється в Місяць, який вийшов із-за хмари, у бліде і срібне проміння, звіряючи йому свої думки... Кожне покоління прагне до досягнення «вічних» істин, лишаючи духовну спадщину в архітектурних спорудах, філософських трактатах, живописних полотнах, у Слові вимовленому й занотованому...

Образ *душі* – *золотого янгола* ліричного суб'єкта (alter ego поета), його туги у «за краєм дитячих літ» у вірші «Якщо колись у тій моїй країні...» трактується самим поетом такими словами: «Людина думкою розвинулася може у янгола»³⁴. Вони були сказані у згаданому раніше вірші «Година думки». Тут же читаємо:

*...A dusza z iskry urodzona
Różnym życiem przez wieki rozkwita – i kona
Pzez długie wieki, birąc kształty różnych tworów.
W kwiecie jest duszą woni i treścią kolorów,
Wczłowieku myślą, światłem staje się w aniele*³⁵.

Представлю цей уривок в перекладі Д. Павличка:

*Але душа, з вогню народжена, життями
Різноманітними живе, цвіте, конає,
У формах різних тіл йде довгими віками.
Вона у квітці зміст і кольору, й пашіння,
В людині мисль вона, а янголі – світіння.
Із місяця зрушена, все кращого якомога
Шукає втілення і так пливе до Бога...³⁶*

³² Цит. за: В. Стадниченко. Чиста земля... – С. 155.

³³ Там само. – С. 156.

³⁴ Словацький Ю. Година думки / перекл. Д. Павличка // 50 польських поетів: Антологія польської поезії... – С. 87.

³⁵ Юліуш Словацький в українських перекладах / Juliusz Słowacki w ukraińskich tłumaczeniach; упор. Т. Сеніна, О. Зуб, О. Гаськевич, Н. Перескокові. – Тернопіль: ТОВ «Терно-Граф», 2019. – С. 169.

³⁶ Словацький Ю. Година думки / перекл. Д. Павличка // 50 польських поетів: Антологія польської поезії... – С. 87.

На переконання Ігоря Качуровського особливий та закономірний інтерес Ю. Словацького до філософії взагалі й, зокрема до філософії містики (пошук духовних та ірраціональних переживань), не був випадковим. Тож «золотий янгол» у змістовій канві вірша «Якщо колись у тій моїй країні...» це – *образ вічно живого Поетичного Слова*.

Дотримуючись теоретичних поглядів Олександра Потебні про те, що образна природа Слова активізується саме в поєднанні слів у поетичному тексті, звернуся до листів Ю. Словацького до матері. В епістолі від 20 жовтня 1831 року, надісланій з Парижа до Кременця, двадцятидворічний юнак характеризує три образи, що залишаються в пам'яті після мандрівки. Зацитую сказане автором «Балладини», як авторське виявлення суті особливих прикмет свого ліричного письма:

«Wojaż bardzo wiele daje wyobrażeń, szkoda tylko, iż wszystko ukazuje mniej pięknym, niż było w imaginacji – i potem zostaje w pamięci dwa obrazy – jeden taki, jaki być powinien, oczami wymalowany; drugi piękniejszy, dawniej utworzony przez imaginacją. Kiedyś utworzy się trzeci, najpiękniejszy, z imaginacji i z sennego przypomnienia – i połączy w sobie wszystko najpiękniejsze z tych trzech obrazów. – Nie pojmuję, jak Byron mógł pisać na miejscu...»³⁷.

У цьому ж листі поет згадує Кременець, рідний дім і Замкову гору, освітлену місяцем, пише про непереможне бажання повернутися туди ж. Допускаю, що поезії «Місяць», «Година думки», «Мати до сина», «Якщо колись у тій моїй країні...» творилася за тою образною системою, про яку говорить сам автор, підкреслюючи яке значення має для нього поетичний образ і його суть.

Представлю фрагмент з кореспонденції, текст у перекладі Маргарити Гецевич: «Мандрівка дає дуже багато вражень, шкода лише, що все виявляється не таким гарним, як було в уяві, – і потім залишаються в пам'яті два образи: один такий, який повинен бути, намальований очима; інший – гарніший, колись створений уявою. Колись утвориться третій, найгарніший – з уяви і сонного пригадування, і з'єднає в собі все найгарніше з тих трьох образів»³⁸.

Польські та українські дослідники завжди робили акцент на тому, що перші образи поетичної уяви склалися під впливом української природи, народних пісень та переказів про давні часи, промовляючи до нього «кружбою плодотворних соків»³⁹ навколишньої дійсності. Як правильно зауважив Михайло Рудницький, «те, що українська природа та бувальщина поклала Словацькому як дарунок дитині, він звернув їм палом свого захопленого серця»⁴⁰.

³⁷ Словацький Ю. Листи до матері: Вибрані з кременецькими мотивами / перекл. з пол. М. Гецевич; упоряд. і вст. стаття Т. Сеніної / Listy do matki. – Тернопіль: Терно-граф, 2009. – С. 152.

³⁸ Там само. – С. 28.

³⁹ М. Р., Поклін поетові..., С. 1.

⁴⁰ Там само, С. 1.

ПРОЗА, ПЕРЕКЛАДИ, РЕЦЕНЗІЇ

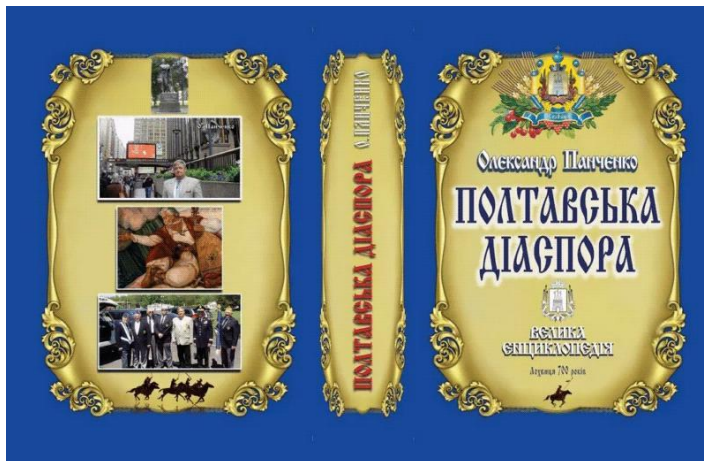
Олексій Нестуля, Ірина Петренко

ВЕЛИКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ПОЛТАВСЬКОЇ ДІАСПОРИ

У полтавському видавництві «Гадяч» побачила світ історично-краєзнавча книга професійного адвоката, нашого колеги-краєзнавця доктора Олександра Панченка, який натепер замешкав у колишньому сотенному місті Лохвиці на Полтавщині, що має назву **«Полтавська діаспора. Велика енциклопедія. Лохвиця, Полтавщина, Україна, Європа, Австралія, Америка. Українці, московити, євреї... Біографічні інформації, нариси, статті, рефлексії, есеї, довідки, листи»**. Це дійсно ошатне, ґрунтовне, змістовне, добре

вдокументоване й, як нам видається, дуже цікаве видання великого формату з багатьма світлинами.

Свою книгу про полтавців на чужині О. Панченко присвятив правдивим українським патріотам полтавського роду св. пам. Іванові Павловичу Багрянному, св. пам. Федору Павловичу Габелкові, Олексієві Григоровичу Коновалу та всім членам Української Револьюційно-Демократичної Партії (УРДП-УДРП),

Демократичного Об'єднання Бувших Репресованих Українців Советами (ДОБРУС), Союзу Українців – жертв російсько-комуністичного терору (СУЖЕРО), Об'єднання Демократичної Української Молоді (ОДУМ), Легіону імені Симона Петлюри, Товариства Сприяння УНРаді, Товариства Одумівських Приятелів (ТОП) та Фондації імені Івана Багряного.

Автор й упорядник книги Олександр Панченко – доктор права, приват-доцент Українського Вільного Університету (Мюнхен, ФРН), член Національної спілки журналістів України, Національної спілки краєзнавців України, Асоціації українських письменників, науковець, дослідник, письменник, автор 20-ти книг політичної публіцистики та україністики, упорядник 22-х книг споминів і збірок статей про визначних діячів українського національно-визвольного руху. Книги О. І. Панченка є в багатьох бібліотеках цілого світу, зокрема, у Бібліотеці Конгресу США та Українській бібліотеці імені Симона Петлюри (Париж).

Як нам видається, наразі ще гостро відчувається нагальна потреба повнішої інформації про вихідців із теренів історичної Полтавщини, які в різні роки опинилися на чужині та окремих з їхніх нащадків, що не забули про своє полтавське коріння. Книга О. І. Панченка складається з окремих частин, зокрема: 1) нариси, статті, рефлексії, есеї; 2) біографічні інформації українців; 3) спомини, архіви; 4) біографічні інформації

представників московитського роду, т. зв. «малоросіян» та інших іногородців, які походили чи мешкали на історичній Полтавщині; 5) біографічні інформації представників єврейського народу, котрі народились або мешкали на історичній Полтавщині; 6) оповідання, інформації, спогади полтавців; 7) долю полтавців на чужині на тлі визвольної Доби; 8) джерельна база.

Книгу «Енциклопедія полтавської діаспори. – Лохвиця, Полтавщина, Україна, Європа, Австралія, Америка... – Українці, московити, євреї...». – Біографічні інформації, нариси, статті, рефлексії, есеї, довідки, листи» присвячено 700-річчю старовинного міста Лохвиці Полтавської області, що ми відзначили торік у вересні.

Серед «краєзнавчого доробку» Олександра Панченка, уже відомими є такі книги – «Полтавщина: Лохвицький край» (2004), «Армянский легион. Факты, размышления, реконструкции, архивные материалы и воспоминания» (2013), «Українська Австраліана. – Полтавщина, Галичина, Боснія» (2014) «Біографічно-історичний народний календар-альманах «Лохвиця, Посулля, Україна...» (2015), «Лохвицьке Товариство сільських господарів та повіт. – Історія, наука і долі на зламі Доби» (нариси, біографії, документи, світлини) (2017). О. Панченко впорядкував, підготував до друку та видав окремию книгу збірку праць нашого земляка-полтавця Поля Половецького (Полікарпа Порфіровича Плюйка), що має назву «Трагедія поневоленого народу. Розмірковую... Аналізую. Викриваю!...» (2012) та перевідав (2012) знаменитий «Лохвицький історичний збірник», раніше відомий як «Лохвицкий исторический сборник», издание Лохвицкаго уезднаго земства, Киев, тип. т-ва Н. А. Гирич, Трехсвятительская ул.14., (1906).

Від часу появи короткого біобібліографічного довідника авторства українського поета і літературознавця Петра Ротача (1925–2007) під заголовком «Розвіяні по чужині: полтавці на еміграції», що побачив світ уже тепер далекого 1998 року в полтавському видавництві «Верстка», швидко промайнуло вже понад два десятки років. Передмовлюючи свою книгу Петро Ротач у березні 1998 року зазначав, що «... друга хвиля еміграції (т. зв. “Великий ісход”), крутіша за першу, винесла з України вже не десятки, не сотні, а тисячі й тисячі людей різного фаху, котрі остаточно розчарувалися в системі насильницького будівництва соціалізму. Рятуючись від “жорстокої російсько-комуністичної окупації” України, в еміграції опинилися значні творчі сили, письменники непересічного таланту, такі, як Тодось Осьмачка, Іван Багряний, Петро Одарченко, Анатолій Гак, Григорій Костюк, Василь Барка, Михайло Орест, Василь Гришко. Багато молодих тоді літераторів розправили творчі крила лише на чужині. До них належать і вихідці з Полтавщини В. Онуфрієнко, М. Степаненко, Л. Богуславець, М. Ситник, О. Ізарський, Д. Нитченко, Л. Полтава, Л. Лиман та ін. У 1942–43 рр. німецька окупаційна влада вивезла з України на каторжну працю до рейху мільйони людей, особливо молоді. У німецьких таборах опинилося немало талановитих літераторів-початківців, що до війни встигли опублікувати свої перші твори або почали писати в таборі під впливом пережитих страждань і ностальгії за Україною. І коли на початку 1943 року українські патріоти налагодили випуск кількох газет і журналів для невольників, туди потягнулися ці молоді сили в надії на підтримку їхнього творчого пориву... Українці, які не побажали знову йти в рабство, знайшли притулок в американських таборах Ді-Пі (тобто неповерненців). Інтелігенція згрупувалася в містах Західної Німеччини: Новий Ульм, Регенсбург, Авсбург, у таборі ім. Лисенка в Ганновері. Тут заснували літературно-мистецькі організації, почали виходити українські газети, журнали і книжки, діяли українські гімназії (у них працювали наші земляки Д. Нитченко, Г. Вишневий, навчалися Л. Богуславець, О. Коновал, Н. Фесенко та ін.). Минуло кілька років, і океанські пароплави повезли наших “неповерненців” за океан, де їм було дозволено оселитися. “По морській по дорозі широкій – пароплава далекий димок...” – бідкався понад два десятиліття

тому в той час наш поет-лірик Василь Онуфрієнко. Осідали втікачі в Америці і Канаді, Бразилії і Аргентині, у далекій Австралії – там, куди не могла дотягнутись кривава рука більшовицького деспотизму...». – А далі світлої пам'яті Петро Ротач слушно, ніби пророче, зазначав: «...Творча діаспора буде жити доти, доки Незалежна Українська Держава стане по-справжньому захищати свої національно-культурні надбання. Матеріали цього довідника, навіть у неповному обсязі, мають дати читачеві уявлення про обсяг і цінність творчого доробку розвіяних вітрами злої долі по світових обширах українців, зокрема наших земляків. Без цих знань не буде повної і правдивої картини духовних багатств українського народу, його загальнокультурних надбань, не буде й усвідомлення того, що українська діаспора з честю виконала свою історичну місію: за часів панування жорстокої тоталітарної системи на Батьківщині вона зберегла рідну культуру, мову, церкву, разом з тим додала до них нові духовні надбання і пронесла чужиною свою незламну волю до перемоги і віру в Незалежну Українську Державу. Можемо пишатися, що в цій благородній місії брали участь і сини та дочки рідної Полтавщини...».

У листах до Олександра Панченка Петро Петрович Ротач, український поет, письменник, Почесний член Всеукраїнської спілки краєзнавців та Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка, який відійшов на Вічну ватру 2007 року, зокрема повідомляв: «Полтава, 07.06.2002 р... Буду рекомендувати Вас для включення до Енциклопедії Сучасної України (ЕСУ). На мою думку, Ваш творчий доробок заслуговує на те. Прошу переглянути текст біографічної довідки, який Вам посилаю, уточнити його, а головне – дати повний список всіх Ваших видань, що виходили окремо. Додайте своє фото...». «Щиро дякую за дві гарні книжки. Справжня несподіванка!.. Не сподівався, що в Гадячі можуть так ошатно видавати книжки. Збірка спогадів і есеїв В. Томківа видається мені цінною з боку документалістики, оприлюднення фактів, що мають історичне значення. Виявляється, що повесні 1945 р. в Австрії ми були десь поряд і, можливо, були свідками одних і тих же подій того часу. Ваша «Лохвиччина» винятково цінна, насичена багатою інформацією і написана цікаво... Поки що вітаю Вас з виходом цих цінних праць і бажаю подальших успіхів. Приємно думати, що на Лохвиччині працює такий ерудований і активний літератор, правник і краєзнавець, як Ви. Ви, здається також співпрацюєте з Енциклопедією Сучасної України... Я подав до редакції ЕСУ статтю про Вас, але коли то ще з'явиться відповідний том?!.. Дозвольте побажати Вам, окрім міцного здоров'я, ще й успішної творчої діяльності, – шанобливо до Вас... 14.12.2004 року, Полтава».

Наразі ж, на наше переконання, відчувається нагальна потреба в повнішій інформації про вихідців із теренів історичної Полтавщини, і не лише українців з походження, але й представників інших народів, які в різні роки опинилися на чужині, та окремих з їхніх нащадків, що не забули про своє полтавське коріння. Оскільки, з одного боку, попереднє видання Петра Ротача на цю тему хоча й було тоді унікальним, але під сучасну пору є не досить повним, а з іншого боку – дослідники з інших українських теренів, як, наприклад, тернополяни, франківці та львів'яни, подекуди у райцентрах, уже видали низку праць про свою вужчу діаспору.

Як пише в передньому слові О. Панченко, він поставив собі за мету подати не лише різносторонні відомості з різних ділянок життя полтавців на чужині, але й запропонувати читачеві частину довільних нарисів та есеїв свого авторства про уродженців історичної Полтавщини. Він, як бачимо, не намагався дотримуватися суворої наукової методи, однак подавав у розвідках лише перевірені факти, інколи сягаючи до архівних джерел праць та часто використовуючи інші енциклопедичні праці. Попередня книга О. Панченка у цій площині п. н. «Українська Австраліана», що побачила світ ще на початку московсько-

української війни 2014 року, була присвячена виключно вихідцям з України, котрі оселилися на «зеленому континенті». За епіграф до цього літопису історії поселення українців та початків організованого українського життя в Австралії від 1950-х років мною було обрано, як на мене, дуже вимовний вислів президента Головної Ради Наукового Товариства ім. Шевченка професора Романа Смаль-Стоцького: «Українці їдуть до Австралії» – скільки горя й розпачу у цих холодних словах... Але й скільки залізної волі, рішучости, відваги й завзяття мітяться в них: це постанова не скапітулювати перед московськими гнобителями України, а йти шукати волі за «семи горами та семи морями», щоб у волі, з гідністю людини й її правами, почати нове життя на далекому, чужім континенті Австралії...». Ці вимовні слова знаменитого професора Романа Смаль-Стоцького написані й у новій книзі-енциклопедії О. Панченка про полтавців на чужині.

Як нам видається, під сучасну пору ситуація в материковій Україні дещо змінилася: у розпалі розв'язана Кремлем так звана гібридна війна, нарощування військового потенціалу Московщини в анексованому Криму, де порушуються права людини, переслідування, заградування та тортури кримсько-татарських та українських активістів стало «нормою» життя на півострові, з іншого боку – українці отримали безвізовий режим для поїздок до Європи, створено низку антикорупційних органів, які, на жаль, поки що лише сваряться між собою, водночас є чимало проблем у налагодженні міжнаціонального діалогу. Тому поява подібних книг, як та, що її написав і видав друком О. Панченко, де мовиться про жертвовну працю багатьох поколінь не лише українців, але й представників інших народів, що походили з історичної Полтавщини, – є доволі актуальною. Як згадує автор нової книги «Полтавська діаспора. – Велика енциклопедія...» (2021) д-р Олександр Панченко, 15 березня 2007 року світлої пам'яті Павло Йосипович Пундій (1922–2015), лікар, історик медицини з Чикаго, член Українського Лікарського Товариства Північної Америки, дійсний член НТШ в Америці та меценат передав йому два томи «Лікарського Збірника» з дарчим написом: «Подаровано для проф. д-ра О. Панченка на добру згадку та повне користування». З цих книг пан Олександр, як видно, взяв чимало біографічних інформацій про багатьох українських лікарів, що походили з історичної Полтавщини, біографії яких здебільшого не ввійшли до збірника авторства Петра Ротача, як, наприклад, Богаєвський Овксентій, Букшований Микола, Ключко Петро, Лук'яненко Антін, Нездійминога Микола, Равич Микола, Равич-Плітас Зоя, Равич-Янішевська Ганна, Радзимовська Валентина, Ростун Тетяна, як також Білик Кирило, Заславець Юрій, Личик-Маркевич Наталія, Личик-Шерстюк Неоніла, Луценко Леонід, Прокопець Вадим, Самохин Тамара, Сверстюк Андрій, Ткаченко Дмитро, Фещенко-Чопівський Юрій та інші.

Як стало нам відомо з різних джерел, у травні 2016 року в Нью-Йорку в приміщенні Фундації Українського Вільного Університету за сприяння відомого громадського діяча й правника Аскольда Лозинського, а пізніше в церковній залі церкви Святого Миколая УГКЦ у Пассейку, а згодом уже в Чикаго у творчій майстерні Володимира Дуди відбулася презентація іншої цікавої книги Олександра Панченка, яка з'явилася в співавторстві з д-ром Іваном Буртиком (Кліфтон, Н.Дж., США) п. н. «Друга Дивізія УНА. Енциклопедія воєнної доби. УНК, УНА, 2-га Дивізія УНА, Протипанцерна бригада «Вільна Україна», УВВ, УВК, Українська допоміжна поліція у боротьбі за Волю України в подіях, персоналіях, спогадах, реконструкціях, версіях та інформаціях. Історія». Цю нову книгу-енциклопедію її автори присвятили всім тим, які в часі воєнного лихоліття останньої світової війни, у трагічний період визвольних змагань українського народу, сповнені віри у краще його майбуття, були за цю віру гнані й переслідувані, які зранені та знеможені впали у боротьбі проти кремлівських комуністів, тим, що знайшли свій останній спочинок у боротьбі та у вічній тузі

за своєю милою поневоленою батьківщиною Україною на землях непривітної чужини, у пам'ять про відважну боротьбу проти московського большевизму й велику жертву командирів та вояків Другої Дивізії й усієї Української Національної Армії. Серед командирів та вояків цих формацій було чимало вихідців з полтавських теренів, які з об'єктивних причин також не ввійшли до біобібліографічного довідника Петра Ротача «Розвіяні по чужині: полтавці на еміграції» (1998). Командувач УНА, що був одночасно головою Українського Національного Комітету (1945), генерал Павло Шандрук, життя якого та його родини, до речі, пов'язане з Лубнами, пізніше писав: «... Дивізія вишикувалась для Божої служби у парадній формі. Посередині квадрата стояв чудово прикрашений вівтар (з прапорами та тризубами). Я вислухав рапорт полковника Дяченка, оглянув шеренги. Більш як 1900 солдатів стояли струнко. У відповідь на мої вітання підрозділи відповідали: «Слава Україні!». Ці слова лунали для мене чарівною музикою, бо їх промовляли наші славетні вояки, які так багато страждали...» До речі, у цій книзі її автори д-р Олександр Панченко й д-р Іван Буртик подають не лише статті про Другу Дивізію Української Національної Армії, яка під командуванням полковника Петра Гавриловича Дяченка, уродженця Полтавщини, прийняла Присягу на вірність українському народові наприкінці березня 1945 року, але й про попередні військові формації українства – Армію УНР, УГА, Українське Визвольне Військо, Українську допоміжну поліцію в контексті біографічних інформацій особового складу, серед якого було чимало полтавців. На особливу увагу, думається, заслуговують реконструкції зі споминів командувача 2-ї УД УНА протипанцерної бригади «Вільна Україна» полковника Петра Дяченка, як також докладні біографії очільників, членів штабу, організаторів та окремих вояків 2-ї УД УНА, її окремих бригад та підрозділів, також чоловічих осіб Українського Національного Комітету (УНК), Штабу УНА, Українського Визвольного Війська (УВВ) та Українського Вільного Козацтва (УВК), що діяли в часи Другої світової війни, інформації про інших українських військових та громадських діячів, так чи інакше причетних до творення УПА: «Поліська Січ», Українського Легіону, УВВ, УНК та УНА й інших українських військових підрозділів та громадських інституцій українства, серед яких полтавці – Дяченко Петро, Гудима Федір, Голуб Андрій, Дяченко Віктор, Китастих Григорій, Крат Михайло, Самутин Петро, Чабанівський Василь та інші наші земляки, докладні інформації про яких також подано в пропонованій нами для читання новій книзі Олександра Панченка про полтавців на чужині.

Важливими джерельними матеріалами для автора книги про полтавців на чужині О. Панченка стали новіші розвідки сучасних українських істориків. Ось визнаний вчений Ярослав Тинченко, перемовляючи свою книгу «Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921) Книга II», зокрема, писав: «... Протягом багатьох століть воєначальники та офіцери українського походження здобували славу іншим арміям, зокрема російській. На полях світових битв вони не раз доводили, що вміють вправно воювати, не відступають перед небезпекою та наполегливо йдуть до перемоги. 1917 року їм випала нагода підняти зброю за власну державу – Українську Народну Республіку. Зважаючи на поразку у Визвольній війні, хтось може сказати, що вони – офіцери колись ворожих армій – не змогли використати дарований історією шанс. Але на цю ситуацію можна подивитись і з другого боку: з лав денационалізованого та деполітизованого російського офіцера вийшли тисячі старшин, що вирішили служити під українським прапором до кінця свого життя – розділяючи з ним долю та долю. І тепер, коли Україна мирним, цивілізованим шляхом здобула собі незалежність, ми можемо гордо стверджувати, що в нас були свої герої, котрі гідно боролися, вмирили та перемагали в ім'я власної вільної держави, – старшини Армії УНР...». У цій та інших працях д-р Я. Тинченко зібрав якомога

повніший біографічний матеріал про героїв та командний склад Української Народної Республіки та гетьманської Української Держави, серед яких є чимало уродженців історичної Полтавщини, котрі після закінчення перших визвольних змагань опинилися на чужині. Це, зокрема, Базилевич Олександр Михайлович, Базилевський Павло Михайлович, Бокій Євген Антонович, Бокитько Володимир Михайлович, Бракер Борис Олександрович, Виноградов Хрисанф Олександрович, Вовк Андрій Михайлович, Гнойовий Іван, Голуб Андрій, Гончаренко Аверкій Матвійович, Гудима Віктор Авксентійович, Гудима Федів Авксентійович, Деркач Михайло, Димар Федір Олексійович, Дядюша Сергій Іванович, Дяченко Віктор Гаврилович, Дяченко Петро Гаврилович, Калинович Іван Олександрович, Климач Юрко Олександрович, Крат Михайло Миколайович, Лазуренко Степан Савич, Лоба-Лобів Терентій Федорович, Лорченко Микола Іванович, Мацак Юхим (Яким) Тихонович, Навроцький Володимир Миколайович, Нагнибіда Іван Лукич, Нагнибіда Сергій Лукич, Неїлов (Неїло) Борис Васильович, Нестеренко Опанас Андрійович, Никонів Наум Архипович, Омельченко Тиміш Петрович, Ордановський Юрій Іванович, Остроградський (Апостол) Михайло Михайлович, Петрусь Яків Самойлович, Самійленко Степан Андрійович, Самутин (Самутін) Петро Зотович, Сахно-Устинович Олександр Олександрович, Сварика Василь Михайлович, Стасенко Іван Михайлович, Татарулів (Таратуля) Микола Іванович, Тисаревський (Тис-Тисаревський) Юрій Тимофійович, Трибрат Пилип Наумович, Туркул (Туркало) Олександр Олександрович, Тютюнник Василь Никифорович, Христич Яким, Цурканов Костянтин Костянтинович, Чабанівський Василь Федорович, Чайковський Анатолій Олександрович, Чеботарів Микола Юхимович, Чижевський Григорій Павлович, Шаповал Олександр Андрійович, Шестопал Ларіон Петрович, Шпилинський (Шпільнський) Олександр Опанасович, Яновський (Гоголь-Яновський) Микола Львович, Янчевський Микола Олександрович, Янченко Володимир Ананінович. Щоправда, раніше у своєму збірнику Петро Ротач уже подавав біографії Доценка Олександра, Петлюри Симона Васильовича, Скрипника Степана (Патріарха Мстислава) та інших.

Іншим важливим й ґрунтовним джерелом про полтавців стали для д-ра Олександра Панченка три книги авторства Романа Ковалю, Віктора Моренця та Юрія Юзича «“Подєбрадський полк” Армії УНР». У першому томі цієї енциклопедії було вміщено 400 біографій вояків регулярних та іррегулярних українських збройних формацій 1-ї половини ХХ ст. – студентів і випускників Української господарської академії в Подєбрадах (Чехословаччина, 1922–1932) – і тих воїнів, які прагнули навчатися в подєбрадській академії. Серед них було чимало творців української культури – письменників, художників, композиторів, музикантів, акторів, журналістів, редакторів, кооператорів, спортсменів, державних, громадських і театральних діячів. У другому томі енциклопедії Визвольної боротьби «“Подєбрадський полк” Армії УНР», що побачив світ у 2017-му році у видавництві «Орієнтир», вміщено ще 325 біографій вояків регулярних та іррегулярних українських збройних формацій 1-ї половини ХХ ст. – студентів і випускників Української господарської академії в Подєбрадах. До речі, саме у другому томі цієї енциклопедії Визвольної боротьби можна прочитати біографії не тільки прекрасних українців – кубанців, галичан, буковинців, волиняків, чернігівців, слобожанців, наддніпрянців, подільських козаків, тавричан, а й дорогих нам чужинців, оборонців української волі, – німця Вільгельма Лутца, білоруса Уладзіміра Куровського, єврея Юрія Ліндемана, вірменина Якова Осканова, а також українізованої польки Харитини (Тіни) Пекарчук та українізованої білоруски Марини Нестеренко. Вони перевтілилися в українок та українців на полях битв за свободу нашого народу. Один із героїв другого тому Євген Маланюк назвав подєбрадську академію «лабораторією, де культивувався тип новітнього українця». «... Друзі, огляньмося назад і

пізнаймо з радістю “подебрадське диво” української військово-політичної і науково-мистецької еміграції. Ми й творимо цю багатотомну енциклопедію світлич людей, щоб дати приклад нашому поколінню... Звертаємося до історії Українських січових стрільців, Богданівського та Гордієнківського полків військ Центральної Ради, 1-ї Сірої, 1-ї Синьої, 1-ї Запорозької, 2-ї Волинської, 3-ї Залізної, 4-ї Київської, 5-ї Херсонської та 1-ї Кулеметної дивізій Армії УНР, Галицької армії, Вільного козацтва, повстансько-партизанського руху, Запорозької Січі Юхима Божка, Окремого чорноморського коша військ Директорії, Легії українських націоналістів, УВО, ОУН, Карпатської Січі та дивізії “Галичина”, ...вояків регулярних та іррегулярних українських збройних формацій 1-ї половини ХХ ст. – студентів і випускників Української господарської академії в Подебрадах (Чехословаччина, 1922–1932) – і тих воїнів, які прагнули навчатися в Подебрадській академії. Серед них було чимало творців української культури : письменників, художників, композиторів, музикантів, акторів, журналістів, редакторів, кооператорів, спортсменів, державних, громадських і театральних діячів...», – зазначає прес-служба Історичного клубу «Холодний Яр».

Досить, щоправда, фрагментарно д-р Олександр Панченко подав, до речі, відомості й про окремих українських діячів «Зеленого Клину», переважно полтавців з походження. Відомо, що таку назву мала колись українська південна частини Далекого Сходу нинішньої Московщини, що натеper охоплює території Приморщини та Амурщини, де на межі ХІХ–ХХ ст. компактно заселені українськими переселенцями. Первісно ця назва стосувалася лише південної частини Приморської області – Південно-Уссурійського краю, що частково збігається з територією сучасного Приморського краю Московщини. Перші українці – вихідці з Полтавщини прибули на терен Амурської області в 1860–1861 рр., а вже в 1863–1864 роках вихідці з Полтавської губернії тут заснували перші українські села – Троїцьке (1863), Середнебільське та Новотроїцьке (1864) на річці Голубій. На цьому етапі переселенці пересувалися валками через увесь Сибір, тому шлях до Зеленого Клину тривав декілька років. До Амурської області за цей період прибуло 81.571 переселенців з України (51,1 %). Поміж них переважали вихідці з Полтавщини (26,3 % від усіх). Я під час написання цієї праці активно використовував книгу укладача Вячеслава Черномаза «Зелений Клин. Енциклопедичний довідник» (Владівосток, 2011), у якій її укладачем у цікавий спосіб й досить ґрунтовно подано історію формування та сучасний стан українського населення Далекого Сходу Московщини, його громадського та культурного життя, також ідеться про персоналії українських діячів та науковців.

Принагідно зазначимо, що слово «клин» О. Панченко вживає не лише в значенні певної частини земного обшару (земельний клин). Відповідно подібні назви застосовуються до інших регіонів компактного поселення українців на колонізованих ними територіях поза межами етнічних земель (Малиновий Клин – Кубань, Жовтий Клин – Надволжя, Сірий Клин – південь Західного Сибіру та північ Казахстану). Дещо менший масив інформації подано про полтавців, які походили або мешкали у «Малиновому Клину» – місці компактного проживання українців на Кубані (тепер – Краснодарський край Московщини) та західні терени Ставропольського краю Московщини). Це, здебільшого, кобзарі, бандуристи та інші люди мистецтва й творчості.

Очевидно, важливим джерелом інформації для О. Панченка стало його листування з видатними полтавцями та їхніми нащадками, котрі опинилися на чужині. Особливо вдокументованими, як видно, є нариси про славетний рід священників Базилевських, під час написання яких О. Панченко, імовірно, послуговувався спогадами отця Юрія Базилевського та історично-документальними довідками й матеріалами. Власне, пошуки О. Панченка інформації про Базилевських продовжилися ще за океаном у травні 2016 року, коли він на

запрошення д-ра Івана Буртика із Кліфтону вперше в своєму житті відвідав США, де зокрема побував також й на місці Вічного спочинку багатьох славетних українців на православному цвинтарі у Саут Бавнд Бруці. Відомо, що отець Володимир Базилевський закінчив свій життєвий шлях у Нью-Йорку 22 грудня 1997 року, де понад двадцять один рік, від 1976-го по 1997-й, служив настоятелем катедрального собору св. Володимира в Нью-Йорку та очолював Діловий комітет полтавського земляцтва в цьому місті. Як зазначає О. Панченко у передньому слові до своєї книги, син священника Володимира отець Юрій Базилевський у листі до нього від 9 травня 2019 року, зокрема, писав: «... Рід родини Базилевських був священничим. Мій прадід, ієрей Потапій Базилевський був священником в селі Свиридівка, Лохвицького повіту на Полтавщині. У 1994 році я поїхав разом з моїм татом, о. Володимиром Базилевським, до села Свиридівки. Дім де жив о. Потапій і куди мій тато приїзжав 4-літнім хлопчиком до свого діда, тепер – сільська рада. Ми поїхали на місцевий цвинтар, щоб знайти могилу о. Потапія. Шукаючи, поблизу ми побачили стареньку жінку з двома костиллями і запитали її, чи знає вона, де похований о. Потапій. Ця жінка, ім'я якої я, на жаль, не запам'ятав, сказала, що о. Потапій вінчав її в 1924 році. Могила о. Потапія є четверта від могили її тепер вже покійного чоловіка. Хрести на могилі о. Потапія, як рівно ж її чоловіка, були залізні й комуністи позрізали їх, бо їм потрібний був метал “для розбудови соціалізму”. Я замовив хрест в Харкові, де жив мій кузин Георгій Базилевський. За два роки, уже по смерті мого тата, о. Володимира, я з моєю дружиною, Оксаною, та з моїм кузином Георгієм, і його дружиною, Олександрою, привезли новий хрест і поставили на могилі прадіда, о. Потапія й паніматки Вікторії. Я поставив і освятив цей пам'ятник. Люди, що жили тоді через дорогу від цвинтаря сказали, що та жінка, яка показала нам могилу о. Потапія, вже померла. Нас запрошували ці люди до їхньої хати на обід. Ми ж, подякувавши за гостину, відмовились, бо дуже поспішали до Києва...». І далі: «... При кінці 1950-х років українська православна молодь створила Товариство Православної Молоді. Це Товариство видавало місячний журнал, облядало собі домівку при церкві св. Трійці при Брум стріт. Тут відбувалися періодично релігійні доповіді, як також вечірки з танцями й забавами. Духовним капеляном був о. Тимофій Міненко, а головою Товариства був я, Юрій Базилевський. Я також прислуговував як іподиякон Владикам Ігорю, Паладію й Антонію. Після виходу на пенсію я продовжив богословську науку в семінаріях антіохійської митрополії св. Стефана і в українській семінарії св. Софії. Після закінчення семінарії св. Софії Митрополит Української Православної Церкви в США Антоній висвятив мене в диякони 16 лютого 2003 року, а в священники – 8 березня 2003 року. Спочатку я служив в церкві Всіх Святих в м. Нью-Йорку, як сотрудник о. Андрія Кулика. Потім я почав служити у церкві св. Апостолів Петра і Павла в м. Керчонксон (Н. Й.). Цю церкву св. Петра й Павла побудував полковник Петро Войновський, батько моєї дружини Оксани. Полковник Войновський був провідником Буковинського Куреня. У 1942 році полковник зі своїми вояками обороняв собор св. Андрія Первозванного в Києві від німців під час висвяти Владики Мстислава, Ігоря, Генадія й інших єпископів Української автокефальної православної церкви. Висвята відбувалася в секреті від німців, бо вони не хотіли, щоб була в Україні УАПЦ. У літніх місяцях я служу святі Літургії в каплиці Святого князя Володимира на оселі Союзівка. Влітку на оселі Союзівка відбуваються молодечі табори, як рівно ж приїжджають українці на відпочинок. 7 жовтня 1967 року я одружився з українською балериною Оксаною Войновською. У нас народилося троє дітей – Богдан і Христина (близнята) 2 січня 1969 року та Андрій, який народився 23 вересня 1977 року. Христя вийшла заміж 28 червня 1994 року за Росса МекМікена. У них народилося троє дітей – Андрій, 13 травня 1997 року народження, Вікторія, 15 липня 1999 року народження та Наталія, 7 березня 2004 року народження. У 2016 році Христя розвелась

з Россом. Богдан одружився з Христею Луцькою 31 липня 1999 року. У Богдана й Христі, народилося двоє дівчат – Ганна, 8 вересня 2003 року народження й Александра, 1 червня 2005 року народження. Богдан працює у фінансових Інституціях м. Нью-Йорку. Багато разів він представляв свою компанію в International Monetary Fund для фінансової допомоги Україні. Син Андрій одружився з Анною Назаренко 3 жовтня 2015 року. У них 27 квітня 2018 року народився син Лев. Андрій наразі працює в фінансовій компанії Brownstone Investments. Сестра Інна вийшла заміж за Артура Соломона в 1965 році У них є один син Терентій. Терентій одружився з Христею, в них є двоє дітей – Анніка та Юліян...».

Повний текст цього допису, як і переважної частини усіх статей, розміщених у новій книзі О. Панченка, можна прочитати на шпальтах Всеукраїнської газети «День» та на сторінках часопису північноамериканських українців «Час і Події» (Чикаго).

Надзвичайно цікавими й ґрунтовними є поміщені в розділі «Спомини» книги-енциклопедії авторства О. Панченка роздуми полтавки з походження Галини Бойко (Грушецької), п. н. «Відлуння страждань: Герої мого життя», які мають кілька розлогих й добре вдокументованих розділів: «Без коріння», «Чотири кукурудзяні качани», «Мужність виявляється в малоймовірних місцях» (Джон Р. Р. Толкін), «Колгосп тварин» (Джордж Орвелл), «Прометей Іван Багряний.1947», і, зрештою, «Бойки з Храпачівського Яру». В останньому розділі своїх спогадів Галина Грушецька (з дому – Бойко), зокрема, пише: «... Про рід мого діда Прохора Бойка та бабусі Марти Бережної-Бойко майже нічого не знаю. Родина була бідна й жила у Храпачівському Яру. Дітей в родині було багато. Саме перед т. зв. революцією Російської імперії 1917 року, та її наслідки й переворот большевиків, мій батько в 14 років став круглим сиротою. Старші брати, захоплені політичними змінами, покидають хату й скидають на сестру Марфу опіку молодших дітей. Про ці важкі часи батько не говорив. Але про брата Василя з гордістю розповідав. Однієї зимової ночі, десь вже в 1920-ті., щось тяжке грюкнуло, звалилось у снігах. На підлозі, лежало, обтіпане тіло людини: “Це я!”, – почувлося. Марфа з каганцем приступила і крикнула; “Це ти! Василю?” Замотані в шмаття, вона відразу побачила глибоко обморожені ноги. Він утік із заслання, щоб прийти додому і розказати меншим, перед смертю, що з ним було відколи він покинув хату. Хоч дуже ослаблений, Василь поспішав розказати негайно про себе хвилюючись, що може хтось його бачив, як він до хати добирався і йому не вдасться розказати. По дорозі до Києва, де все відбувалося, на думку Василя, він зупинився переночувати в одному селі де саме молодь веселилась. Гулянка раптово перервалася, коли молодь, огорнуло коло військовиків: “Не бійтеся! Ми свої! Із Запорізької дивізії Армії УНР! Прийшли хлопці вас вписати до війська Української Народньої Республіки, щоб разом ми вибороти українську державу зі столицею в Києві!” З гурту молоді посипались нарікання і обвинувачення: що уряд УНР хоче їх, як невільників, силою забрати до війська; що УНР не думає ділити землю так, як большевики обіцяли. Сотнику не в перший раз було чути ці докори. “Ви ж діти української землі, хто ж буде її боронити, як ви тікаєте в ліс коли дивізії Армії УНР по селах видають призов в армію і з’являєтесь в село тільки на гульки!” “А що до большевиків та ділення землі. А чия ж це земля? Большевиків чи ваша, українського народу? Визволитель той хто визволить поневолений народ і вернеться на свою землю, а той, що залишається, той окупант-поневолювач, так, як Московська імперія була, так і большевики!” Василь зголосився до Армії УНР. Його національне дозрівання пройшло вже в Києві. Новий світ відкрився перед ним, і він хотів це конечно передати ще Марфі, Степанові й Грицю поки не було запізно. Звичайно, що був донос, що Василь повернувся. Родина його переховувала в хаті, бо не міг ходити. Моєму батькові тоді могло бути десь близько 19 років. Тому, що він не хотів чекістам показати, де Василя сховали, його почали сильно бити, так, що сорочка й

рани злилися. Батько вважав, що цим він не зрадив свого брата й Україну. Це стало його дороговказом на все життя... Єдине, що батько не міг, це згадувати, говорити про Голод. Цей кремезний козарлюга, тільки почувши слово Голод, ставав, як мокра ганчірка. З нього лився піт, поклавши голову на стіл, він хлипав і ридав: “Не можу, не можу, дитино!” Батько є той, що був при дітях коли мати була в тюрмі й не бачила їхніх страждань. Навіть тоді, коли в 1986–1987 роках, Джеймс Мейс став виконавчим директором “Комісії Дослідників Голодомору в Україні – 1932–1933 при Конгресі США”, і забракло грошей на її завершення, я стала ініціатором та організатором “Чиказького Комітету” для фінансової допомоги “Комісії Дослідників при Конгресі США”. Рівночасно очолила в Чикаго Гарвардську програму “Усна історія Голоду 1932–1933 рр.”. Багато свідків Голоду боялися свідчити; деякі свідчили під зміненими прізвищами. Вдалося мені навіть прослухати свідчення двох українців-євреїв з Києва і Одеси, які саме у 1980-ті роки емігрували до США. Прослухала не одне трагічне й хвилююче оповідання, тільки не почула свідчення про своїх найрідніших, батько так і не міг розказати. Ці згадки були використані у праці “Комісії США про Голод в Україні – 1932–1933 років” та видані у двотомнику у 1990-х роках. «Подвиги творять звичайні люди, які йдуть за покликом свого серця» (народна мудрість). У яких країнах наша родина Бойків не перебувала, батько – сирота, селянин з трьома місяцями освіти виникав своєю національною поставою, громадською зрілістю й безмежною любов’ю до України. Він був членом Української Революційно-Демократичної Партії (УРДП), яка постала 1946 року в Німецьких таборах переселенців з утікачів з підсоветської України в час, коли шаліла примусова репатріація до СРСР тих же самих біженців, у кожній зоні поділеної переможеної Німеччини, усіма державами-союзниками Советського союзу, насамперед, США та Велика Британія. Батько рятує родину постійними переїздами з таборів усяких національностей переселенців, дістає харчі. Восьмирічна Параска продає в тих таборах оселедці й яблука. У цей час між життям і смертю для біженців з підсоветської України Іван Багрянний не тільки був організатором партії УРДП та преси, він був провідником боротьби проти насильного повернення до СРСР. Мій батько Степан Прохорович Бойко, який пройшов комуністичне пекло, емігрував до Америки вже в старшому віці і став предметом есею свого правнука Зоряна на конкурсі «Money Smart Kids Contest» (Конкурс творів учнів на тему: Обачні інвестиції). Дванадцятирічний учень, описав, як його прадідусь з трьома місяцями освіти, без знання англійської мови, заощадив досить грошей, щоб спочатку купити одну хатинку, а пізніше – дві ферми з хатами. Успіх прадіда – це великий приклад не тільки для правнука Зоряна, але й для майбутніх генерацій. На великому маєтку землі Української Православної Парафії Св. Андрія, Блумінгдейл, штат Ілліной, (США), також засновано парафіяльне кладовище. Мої батьки поховані там на горбочку при доріжці й кущів калини. Батько помер 2 серпня 1980 року. Мамочка – 18 червня 1983 року. Від того часу горбочок вкрився могилками й квітами. Більшість похованих на цьому горбку, це жертви штучного Голоду українців. Хоч куща калини вже немає при могилі батьків, на зворотному боці їхнього пам’ятника вибито взір калини з дерев’яної полтавської тарілки. А під калиною наші жертви – “ДІТИ УКРАЇНИ”: Оксанка; Маруся; Тарасик; Галинка та Федір. Хай Господь їм створить спільну молитву і спокій. Упокой, Господи, душі спочилих рабів Твоїх там, де всі праведники спочивають! І сотвори їм вічну пам’ять!...» І насамкінець, ніби запитує себе Галина Степанівна Бойко-Грушецька: «Звідки Я?» «Я – з мого дитинства!». «... Не думалось ніколи, що 50 років життя проміне в громадській відданій праці. Почалося як вияв вдячності й пошани до дитячих письменників з чийх творів я вчилась української писемності. Кожен раз, що відкривала якусь постать мені по душі, відразу мусила поклонися їй: Великомученику Митрополиту Василю Липківському; Голові Директорії Симону Петлюрі;

Олені Пчілці – мого ідеалу жінки, матері й громадянки. Вивчення української писемності вважаю своїм найбільшим досягненням у житті. До сьогодні продовжую вивчати історію й культуру України. Історія української православної церкви, стала моїм найбільш дослідженим предметом. Її славне й трагічне минуле, віддзеркалює історію України. Рівно ж і відношення її сусідів, та інших поневолювачів, щоб її підкорити. “Переможці не вірять у випадковість” (Фрідріх Ніцше). Чи жалію, запитаєте, що мабуть більше половини свого життя присвятила громадській діяльності? Маючи трьох дітей, кінчаючи в той сам час університет, бакалавр з французької мови та літератури. Пізніше, як діти закінчують свої вищі студії, другий університет – відділ бібліотекарства з магістерським дипломом. Мені здається, що доля вирішила за мене. Знайте, що все, що так гладко описане мною вище не так легко вдавалося. Немає сумніву, що громадська праця, з різноманітними людьми, нелегка буває. Але, перш ніж впливати на суспільство і пробувати змінити його, треба змінити самого себе і свій підхід. Саме громадська діяльність, яка вчить дипломатії і толерантності, ба, навіть політичного хисту, виявляється найкращим учителем. На храмовому празнику парафії Святої Тройці в Блумінгдейл, Ілліной, 16 червня, 2019 року, мене несподівано нагородив архієпископ Західної єпархії Української православної церкви в США, екзарх Вселенського Патріарха в Україні Даниїл «Орденм святого Петра Могили» Українська Православна Церква – За відданість Богові та Його Церкві. Дуже зворушливе для мене признание, бо відноситься до утвердження Вселенського Православ'я. Завдячую початок, зародок любови до мови, і до всього українського моєму чоловікові Дмитрові. За 51 років подружжя, він ніколи не спиняв мій лет до освіти чи громадської діяльності. Навпаки, він завжди був поруч з допомогою. Переважно секретарем, який ще й виправляє мову, друкує листи і розсилає. Батькам, завдячую моїм і моєї сестри життям. Навіть, у ті непевні часи війни і репатріації, ми діти не знали, що це страх чи голод. Вони, царство їм небесне, вважали, що виконують батьківський обов'язок. Але в душі моїй відчуваю, що вони перевищили цей обов'язок понад усе. Вони подарували нам Свободу. Донечці Орині, письменниці та перекладачці, дякую за слухні зауваги і поправки. Летючому Артемі, із села Артеморястівка, де я родилася, також вдячна, що передав мені деякі гени допитливості й рішучості: ніколи не здаватись і завжди закінчити, що почала...»

Привертає до себе увагу й поміщена О. Панченком у його книзі велика стаття відомого українського правника з полтавським корінням Віктора Рудя п. н. «Ще один», у якій Віктор Васильович Рудь, зокрема, пише: «... У дитинстві я був захоплений думкою, що можу тримати в руці частинку слона. Йшлося про інкрустоване ікло, що служило держакком старомодної небезпечної бритви, тієї дрібки мізерного скарбу, що його моїм батькам вдалося прихопити з собою, коли вони після Другої світової війни втекли до США. Стрімку дитячу уяву посилювало попередження мого батька ніколи не торкатися, навіть не дивитися на лезо бритви. Тільки через багато десятиліть я збагнув справжню причину такого попередження, що, на щастя, так і не збулася. Мій батько Василь Сидорович Рудь походив із села Нехвороща Полтавської області. А мати – з харківського передмістя. Їхній досвід російської та німецької окупації не надто різнився від досвіду десятків мільйонів співвітчизників. Однаковий біль і небажання про це говорити. Такі, як мої батьки, зазвичай дещо розбалакувалися лише з тими, хто пройшов крізь таке саме пекло; їхні нащадки часто дізнавалися тільки про якісь уривки та фрагменти жахливих сцен і болісних рішень. Хоч як повільно, історія мого батька розкрилася через десятиліття. Це розповідь про життя у заснованій на терорі типовій державі терору. Розповідь у центрі якої, посеред інших жахів, стоїть історія про Голодомор. Це розповідь, що розвіює вбивчу брехню, що її поширюють запеклі та новоспечені опоненти Голодомору. І ставить перед усіма українцями – і в Україні,

і в діаспорі – питання “а що далі?” Переживши сталінський, а потім гітлерівський режими, мої батьки, що мріяли про свободу, побачили порятунок у США. Не напевно... не відразу. Спершу їм довелося пережити третє переслідування, цього разу з боку американських вояків, яким було наказано повертати до Радянського Союзу розпачливу, тремтячу масу третьосортних людей, що вже зазнали безмежних гонінь. Коли два деспоти спіткнулися, Америка свідомо підхопила кийок у смертоносній естафеті, хапаючи біженців, що в 1939 році жили «під совітами». Це стосувалося всіх українців, які пройшли Голодомор. Не задовольняючись простим дипломатичним визнанням законності дій Сталіна під час Голодомору, США ще винагородили його, збираючи всіх, хто залишився живим. Наказ Штабу Збройних сил США в Європі від 4 січня 1946 року був чітким: «у разі необхідності – силоміць». У таборах для переміщених осіб почалися масові самогубства. Разом зі своїм приятелем Славком мій батько роздобув мотоцикл більш-менш у робочому стані (він поражував, що це дрібна плата за його рабську працю в Німеччині), й вони проїхали Баварією, знищуючи дорожні знаки – робили, що могли, аби зашкодити пересуванню загонів американських вояків та їхніх ляльководів з НКВС. Мій батько поклявся, що його не візьмуть живцем ані американці, ні енкавеесівці. Інкрустована бритва мала стати для нього останнім порятунком. Він скрізь носив її таємно з собою протягом кількох років у Німеччині. Кінець кінцем відкрито поклав її до решти своїх речей, коли мої батьки сіли на судно, що вирушало до Америки. І більше ніколи не торкнувся бритви. Якось, порушивши звичне мовчання, мій батько розповів, як його батька, мого діда, заарештували й кинули до сільської буцегарні, а тоді перевезли до сумнозвісної Луб'янки в Москві. Більше він не повернувся. Роками раніше його батько та дядько боролися проти загарбницької Червоної армії. Саме тому ім'я мого діда, сільського поштаря, потрапило до чорного списку. Коли мій батько прокрався вночі до заграбованого віконця, за яким, гадав, перебував його батько, то почув зойки іншого “ворогу народу”, жінки, руки якої засунули в казан з окропом і тримали там, доки з них злізла шкіра. “Зняти рукавички” – такою була улюблена розвага більшовиків-героїв. Настю Іванівну, учительку початкових класів мого батька, заарештували за “розпалювання ворожнечі на національному ґрунті”. Вона наполягала на тому, щоб учні розмовляли українською. Масова інфекція обірвала її життя. Зручна епідемія стала поясненням у свідоцтві про смерть. Коли батько розміняв восьмий, а тоді дев'ятий десятки, минуле почало дедалі більше мордувати його. Майже безперестанно, лютіше й лютіше. Він кричав ночами вдома чи в шпиталі, кликав своїх батьків, плакав, не в силах позбутися кошмарів. Одного разу, коли батька перевозили до його кімнати в шпиталі, він почав так сильно тремтіти, що під ним захитався візок. Медсестра та санітари були ошелешені. Батько був тепло накритий, але крутив очима від страху. Він прошепотів до мене: “Біжи додому і візьми грошей. Беруть мене казнити. Мушу відкупитися”. Іншого разу адміністрація шпиталю, щоб розв'язати проблему поганого знання батьком англійської, запропонувала призначити до нього російськомовних (зрештою, яка різниця?) медсестру, доглядальницю та лікаря. Почувши російську, мій батько знову затремтів і мовчки вирячив очі. Мені довелося звично пояснювати працівникам шпиталю про різницю між Росією та Україною, перш ніж вони, зрештою, втямили. Напередодні Дня подяки, у ніч з вівторка на середу, мій батько знову пережив епізод, свідком якого був у дитинстві вдома, коли енкавеесівці оточили їхній будинок, щоб заарештувати його батька. Протягом кількох годин він совався хатою від підвіконня до підвіконня, визирав за фіранки й бачив привидів, які не були його марами. Серед ночі він вислизнув з будинку і зник. Ми знайшли його в середу ранком на вулиці, в калюжі, промоклого під крижаним листопадним дощем, неспроможного звестися. Але найжорстокіше його переслідували спогади про Голодомор, більше ніж про зустрічі з

енкавеесівцями, смертельно небезпечні втечі від німецьких есесівців, працю остарбайтером у Німеччині, свідоцтво огидної змови між американськими вояками та радянськими спецслужбами. Спершу, це було терпимо... відносно. Я пам'ятаю з дитинства, як у відповідь на запитання, чи він голодний, або й без запитання він міг поцікавитись: «А чи є кусок хліба?» І край. Тільки хліба. Нічого більше. Постійно. Не просто після вечері на Пасху, Різдво чи День подяки. Повільно, але невпинно страхіття ламали захисні бар'єри. Я мимоволі підслухав, як мій батько переповідав один життєвий епізод другові нашої родини. На той час йому було 16 років, і він разом з двома старшими братами визирав із драбини, приставленої до горища, на якому вони спали. Якось уночі вони побачили сусіду, що зайшов до їхньої хати з полотняною торбиною, у якій, схоже був качан капусти. Сусіда поклав торбину на підлогу, притуливши до лави біля стіни. Поступово торбина посунулася і впала. Звідти викотився не качан, а людська голова. Край, де кожен, здавалося, мріяв про те, щоб стати співаком-солістом чи поетом, раптово перетворився на край живих мерців. Людей викрадали на їжу. Стояла весна 1933 року, і Голодомор був у розпалі. Труп, що лежав за кільканадцять метрів від батьківської хати, став поживою нашого сусіди. Рештки були геть понівечені якимись тінями, що з'являлися нізвідки й так само таємничо зникали. Сусіда вважав, що йому пощастило, і невдовзі забрався геть зі своєю здобиччю. А проте, через два тижні таки сконав з голоду. Два місяці потому, як батька шпиталізували після його «втечі» на День подяки, я годував його на вечерю спагетті з м'ясною приправою. Раптом він застиг, закотивши очі. «Що таке?», – спитав я? Раніше він часто їв спагетті, і вони йому подобались. Але цього разу майже нечутно він прошепотів: «Навіщо ти дав мені людське м'ясо?» Щоб сказав би мій батько, що б він міг сказати про національну кампанію з подолання світової невіри, часом навіть глузу та зневаги до Голодомору? Ми все це вже чули раніше: «Цього насправді не було. У дійсності це було не так жахливо. Це трапилося, і справді було жахливо, але таке сталося з усіма. Насправді це було ненавмисно. Це була – чому невідомо – «помилка». Політичні потреби заробити валюту для фінансування індустріалізації і т. ін. і т. п.». Чи може життя мого батька, схоже на життя багатьох мільйонів, пролити світло на ці питання? Що б він сказав, що б міг сказати про «суперечки» щодо геноциду, як назвав би «гру в цифри» навколо Голодомору? На його думку, весь той період російського панування в Україні був суцільним апокаліптичним воєнним злочином...»

Вражають спогади про Голодомор українців, які також були включені О. Панченком у його книгу, що були надіслані з далекої Австралії, які написала зі слів своєї мами Захаряк (Черевань) Тетяна, Сідней (Австралія): «... Наша Мама – Тетяна Черевань (Волинець) (12.02.1924–22.01.2017) народилася в старовинному селі Глинськ у Полтавській області 1924 року, доня – найстарша у патріотичних батьків Матвія та Хемійки Черевань – з козацьких родин. Народилася у родині ще дві доні – Галя і Соня та сини Гриць та Іван. Про мамині молоді літа можна дуже багато сказати, бо вона мала 8 і 9 років коли стала живим свідком Голодомору 1932/33. Мама багато разів публічно розказувала про цей геноцид. Вона вірила, що Бог її залишив на світі, щоби вона могла про Голод розказувати. Скорочено про це згадаю, хоча багато чого потрібно сказати. Матвій Черевань, мій дідусь, та його родичі не погодилися вступити до колгоспу і так на Свят Вечір у 1933 комуністи призначили цілу родину на знищення. Мали арештувати тата Тетяни – Матвія, а він втік на Донбас, де почав працю у вугільних викопах. Вважав, що зможе звідти посилати гроші та пакунки для родини. Прийшла до хати буксірна бригада на Свят Вечір. З хати забрали все, усю живність, навіть з печі витягнули пиріжки, які Хемійка пекла на Свята, і маленьке горнятко з зернятками, а зі стайні забрали корову, телицю і свиню й усе зерно. Хемійка просила, щоби хоча б корову не брали, щоби було чим дітей годувати, на це один з катів вдарив її в груди крісом. Вона впала

на сніг непритомна. З живністю стало чим раз гірше. Вони їли травичку, бур'яни, трохи закопаної картоплі і лушпиння від картоплі, смоктали кісточки і що могли знайти. З початком червня 1933-го року вмирає Соня, а тоді – Іван. А тоді Хемійка дуже захворіла і не мала силу далі шукати їжу, а мама наша була дуже напухла й немічна, так як і її сестра Галя. Вони сиділи на порозі, чекаючи на смерть. 11-го липня Хемійка вмирає з голоду, а незадовго – й Грицько. Якось мама і її сестра вижили цю страшну подію. Батьки Матвія також померли з голоду і його дядько. Матвій пізніше був арештований. НКВД тортувало його один рік. Він знов одружився зі вдовою, котрої уся родина загинула від Голоду, і вони мали ще одну дочку Олю. Пізніше мама наша перейшла короткий курс виховательки для праці в дитячій садочку тому, що її побажаний курс трикотажу вона відкинула, бо треба було говорити російською мовою. Її батьки усе говорили, щоб вона не забувала свою рідну українську мову. У 1942 році німці установили насильницький набір робітників на працю до Німеччини та Австрії. Кожне місто й село мусіли дати призначену кількість робітників для примусового вивезення. Маму приділили на транспорт до Австрії ще з п'ятьма людьми з її села. Везли людей в товарних вагонах. По дорозі набирали більше й більше людей. Уявіть собі, подорож від Полтави до Лінцу тривала один місяць! А батько її у той рік попав у німецький полон, звідки він пізніше утік. Побіч прикрих обставин, тяжкої роботи та бомбування, мама пізнала свого любимого чоловіка Осипа у Вельсі в Австрія, де вони й побралися. Осипа примусово забрали до Польської армії з його села Остров біля Тернополя. Він опинився в Австрії, де працював під час війни як шлюсер. Мама була преділена йому до помочі. У 1944 році народилася їхня доня Галя. У 1949 році вони припливають на кораблі «Вустер Віктор» до Австралії, до Аделаїди, у Порт Аделаїд, де у 1951 році народжується друга донька Тетяна, а у 1952 році третя донька Марія Ярослава. Після табору для біженців у Вуцейд, де мама стала Хресною Мамою Наталії Іванів Моравської, та відпрацювання татового контракту на Райвальсі, тато збудував барак на Кройдон Парку з допомогою українських сусідів, де ми жили у трьох кімнатах, аж поки ми перенеслися на тім самім блоці до мурованої хати, яка була збудована у 1958 році. Мама дуже хворіла в тих перших роках, вона мала ревматизм, недокров'я та наслідки фізичні та психологічні з Голоду та війни. Побіч цього вона нас діточок прекрасно доглядала, пильнувала нашу науку й завдання, вишивала, шила нам і іншим однострої та чудові суконки, стала доброю кравчиною на своїй швейній машинці «Зінгер» («singer pedal sewing machine»), та кухаркою і кожного тижня у ней з'являлося якесь смачне печиво – пухкенькі пампушки, хрустики, медівники, тістечка, пиріжки. Мама вчила нас разом з татом любити родину, українські звичаї та Бога й Україну і бути вдячними за наше життя в Австралії. І так вони в повністю включилися в українське життя – Церква, Громада, АБН, СУМ, ЛВУ, Союз Українок, Українська Школа, і ми з ними. Вони раділи, коли Галя вийшла заміж за Дмитра Моравського, Тетяна – за Романа Захаряка, а Славка – за Любомира Лаврівського. Але батьки сумували без них, коли вони усі перенеслися до Мельборну. І тому вони також переїхали до Мельборну в 1985 році. Велику радість дали внуки Сименка, Любомир, Уляна і Тетяна. А тоді Сименка вийшла заміж за Михася Дудія і стала ще більша потіха, коли народилися правнуки Александер і Микола, а Тетяна вийшла заміж за Петріка Григорія. Скільки безчисельних разів ми усі сходилися у батьків на Mill Park на обіди, вечері, чаювання та всілякі свята, разом ходили до церкви, на демонстрації, на всілякі концерти та засідання й збори. Коли тато помер після 65 років зразкового подружнього життя у 2007 році, у мами, як мовиться, просто вирвалося з грудей серце. Але вона продовжувала передавати нам усім безмежну любов, і ми далі ходили до церкви, на демонстрації, на всілякі концерти і збори аж майже до кінця. Вона ще була в Церкві на Службі Божі в Неділю перед її смертю. Наша Мама була скромна, спокійна,

лагідна і мила. Як же можна її не любити. Ми знаємо, що наша дорогенька мама у Божих руках, та з своїм любимим мужем Осипом. *Тетяна Захар'як від родини*».

Маємо у книзі О. Панченка й спогади полтавця з походження Леоніда Ліщини п. н. «В Україні після 47-ми років», що надійшли вже з іншого кінця світу – Канади: «... 21 листопада. 1991 р. Я в літаку. Політ: Торонто-Київ. Рояться думки. Мелькають головні етапи життя: дитинство на Донеччині; війна й евакуація; табори в Німеччині; перші роки в Канаді; 35 літ професійної і громадської праці; відхід на пенсію. Пригадую безжурне ранне дитинство: ходжу босоніж по теплих, польових дорогах; сплю на соломі під зоряним донецьким небом. Але як минуло в 1939 році 9 років, я часто переживав. Боявся, що арештують тата. Мій тато Андрій розказав мені, що три його брати Касян, Іван, Павло (14 років) та сестра Марія (12 років) з батьком і матір'ю були вислані в 1929 році до Вологди; що господарство забрали в колгосп; що дві сестри Софія (26 років) і Марфа (24 років), які не були вислані, бо жили окремо від батьків, бояться за своє майбутнє; що брата Василя (теж не був висланий) переслідували, і що він 15 березня 1934 року, маючи 29 років, згинув у загадкових обставинах, попав під потяг на яким працював машиністом; що брата Феодосія, 21 лютого 1921 року, розстріляли більшовики на 22 році життя. Розстріляли в рідній Готівці, 40 км на північ від Кривого Рогу. Він як телеграфіст-залізничник був мобілізований і служив у Петлюри. Ціль розкуркулення була – зломити хребет працювितого і чесного українського селянина. Зробити з нього послушного раба. Накази про конфіскацію майна і висилку йшли з Москви. Виконавцями часто були місцеві яничари. Якщо таких не знаходилося, Москва слала своїх. Розкуркулення диктатору не було досить. У 1932–1933 роках він забрав у селян зерно, закрити кордони і виморив голодом 8 мільйонів людей. Замість мітичної загірної комуні він збудував варварську, тоталітарну державу. Тато теж розказав, що у 1929 році, маючи 19 років і будучи вчителем, він втік у село Чорбівку на Полтавщині, 45 км на південний схід від Полтави. Там рік вчителював. Познайомився з молододою, місцевою вчителькою Вірою, одружився. Та не почувався безпечно. У 1930 році, зі мною на руках виїхали в Донбас. Тут учителювали в малих селах Гришинського і Добропільського районів. Розказав це тато мені, щоб я знав про його родинну трагедію, якщо б його забрали. Війна 1941 року принесла горе, страх і переживання: боялись, що тата більшовики візьмуть до війська, хоч він і мав звільнення через хворобу спричинену нервовими перенапруженнями; фашисти забирали молодь на роботу в Німеччину; багатьох безвинно розстрілювали і нищили голодом в концтаборах, хоч обіцяли, що визволять від комуністичної тиранії; більшовики і їх партизани мстилися на тих, хто не тікав від німців; село кілька разів переходило від червоних до фашистів; постійно гуркотіли гармати. У 1943 році німці відступають. Ми теж їдемо на захід, бо комуністи розстріляли б тата, або послали в ГУЛАГ. Бо він під час німецької окупації деякий час працював головою районової управи. Наглядав за школами і лікарнями. Сільським господарством, поліцією керував фашист. Цю позицію німці накиннули татові. Відмовитись було небезпечно. Тато теж хотів боронити селян перед фашистським свавіллям. Особливо після того як нацисти повісили 14-літнього хлопця, за те, що він нібито перерізав військовий кабель зв'язку. Більшовики, ще під час німецької окупації прислали агента, щоб убив тата. Агент – місцевий чоловік – приходив, але не вбив. Мабуть, совість не дозволила, бо тато вчив його пасерба. Про це тато довідався пізніше. Шостого вересня 1943 року залишаємо Добропілля, їдемо через Дніпропетровськ, Первомайськ, Кам'янець-Подільський, Івано-Франківськ, Новий Самбір, Турку, у Словаччину до міста Кошиці. Разом коло 1500 кілометрів, їдемо не поспішаючи, бо свідомі того, що в Німеччині чекає рабська праця. Їдемо з надією, що нацистів переможуть і що ми попадемо до американців. Серпень 1944 року. У Кошицях німці забирають коні й вози,

грузять нас у товарні вагони і везуть у Німеччину. У вересні ми у містечку Генгерсбергу Баварії, 90 км на північний схід від Мюнхену. Консервуємо на фабриці овочі і фрукти. Працюємо по 10 годин денно. По шість, іноді сім, днів на тиждень. Я вожу тачкою кольрабі. Травень 1945 року. Кінець війни. Приходять американці. Більшість з тих, кого німці взяли на роботу повертається назад. Але багато з них, як рівно ж і ті, хто самі тікали від комуністів, хочуть залишитися. Їх американці ловлять і, згідно з Ялтинською угодою, репатріюють силоміць. Щоб уникнути репатріації багато людей із східньої України кажуть, що вони з Галичини, яка до 1939 року не була частиною СРСР. Тата зловили теж і привезли до табору звідки мали вислати “на рідину”. З табору йому пощастило втекти. Згодом, після багатьох самогубств і інших родинних трагедій, після втручання Червоного Хреста і головнокомандуючого альянтськими військами генерала Айзенгауера, примусову репатріацію було припинено. Листопад 1945 року. Ми в таборі для переміщених осіб біля Мюнхену. Після чотирічної перерви я знову вчуся в таборівій українській гімназії. Червень 1948 року. Пливемо на кораблі “Морський сокіл” в Канаду працювати на цукрових буряках...».

Про тяжкий шлях українців з-під полтавської Нехворощі-Алексополя, що біля річки Орелі, до берегів Західньої Австралії, майже під Антарктидою розповідає у своїй новій книзі О. Панченко у нарисі «Мовчани – Наум, Іван, Микола та інші...» «... Уродженці ж нехворощанської Мовчанівки Іван і його батько Наум Мовчан, ще в часі Другої світової війни, втікаючи від ненависних Совітів, перейшли у напрямку на Захід майже всю Україну, зупинившись ненадовго в Західній Україні в селі Нагуєвичі, вужчій батьківщині Великого Каменяра Івана Франка, звідки вони пізніше правдами й неправдами пробралися аж до переселенського табору Аусберг, в Німеччині, де й жили, як переміщені особи, до закінчення Другої світової війни. Іван розпочав середню школу в Західній Німеччині, де виявився чудовим учнем, але його навчання було перервано при кінці світової війни. Наум Мовчан, побоюючись репатріації “на рідину” для себе та свого сина, “оформив” документи, що вони буцімто народились не в Нехворощі, а в... Нагуєвичях (!?), бо деякі літери географічних назв обох цих сіл співпадали й тому легко було дещо “виправити”. Лише таким чином вони могли залишитися в Західній Німеччині та мати шанс на переселення далі, в Європу, чи навіть за її кордони, оскільки багато переміщених осіб були примусово повернуті “на рідину”, в підсовецьку Україну, а тоді – до Сибіру, за Полярне коло, як казати московитські більшовики “Северний край”, як також – на далекосхідну Колиму, до вітряних казахських степів та на відбудову шахт українського Донбасу, ГЕС, або були закатовані більшовицькими вурдалаками із “Смерщу”, НКВД й МГБ по тюрмах та ізоляторах. Поки нехворощанські Мовчани, Наум з сином Іваном мешкали в Аугсбурзі, батько Івана Наум заприятелював із родиною Олійників, яка походила із міста Шполи, що на Черкащині. Коли ж війна вже остаточно закінчилася й українських втікачів почали переселяти до інших країн Європи та за океан, Надія, гарна дівчина з родини Олійників, та Наум Мовчан одружилися... «... Я хотів би вірити, – писав пізніше їхній спільний син, теперішній очільник громадського життя українців у Західній Австралії Микола Мовчан, що вони справді любили одне одного, але їхнє одруження було також практичним планом виходу та переселення з Європи до інших країн та континентів. Чому? Бо самотніх чоловіків залишали в Європі, але подружні пари мали можливість переселитися в Аргентину, США, Канаду і навіть до Австралії. Науму, Надії та Івану повідомили, що їм таки дозволено емігрувати аж до Австралії. Згодом вони й відпливли з Неаполя, що в Італії, 24 січня 1949 року на пароплаві Nea Hella, який прибув до Мельборна, Австралія 23 лютого 1949 року. Наум і Надія вирушили до табору в Олбері-Водонга, табору Бонегілла (Albury Wodonga, Camp Bonegilla), що був табором для багатьох переміщених осіб. Мій батько Наум вступив до хору на концерті Тараса Шевченка. Але

незабаром після цього їх знову перевезли до Західньої Австралії. Ви можете собі уявити поїздку на поїзді в чужій країні без мови! Наум і Надя були відправлені в хостел Грейлендс (Graylands Hostel), і відразу після цього вони отримали лист про переїзд до Дженнакубіну (Jennacubine) за якихось 120 кілометрів від Перту для роботи на залізничній лінії. Там вони працювали, поки Надя не захворіла, і їм довелося приїжджати в Перт. Це було в січні 1949 року. Івана відправили до Калангаду (Kalangadoo) в Південній Австралії, де він 2 роки працював лісорубом, а потім приїхав до Перту, щоб об'єднатися зі своїм батьком...». Правдиве світло на подробиці переселення Наума, Надії та Івана Мовчанів, як власне й інших українських повоєнних втікачів-скитальців, що пливли пароплавами до берегів Австралії, які раніше відмовилися повертатися «на рідину, проливає надзвичайно цікавий, детальний рукописний щоденник пересічного українця з-під полтавської Нехворощі св. пам. Наума Мовчана, що був дуже уважно прочитаний О. Панченком, передрукований та з дозволу його сина Миколи зі збереженням особливостей тодішньої, такої яскравої й самобутньої української народної мови й стилю автора «Щоденника». Далекий (через відстань між нашими материками) приятель О. Панченка, але, мабуть, такий близький йому по духу, із теренів Західньої Австралії Микола Мовчан, син Наума і Надії (з дому – Олійник), з дитинства також виявився чудовим учнем й продовжив навчання після закінчення ним середньої школи, ставши дипломованим дизайнером електротехніки, – пише О. Панченко. Коли Микола був ще юнаком, то регулярно відвідував службу Божу в Українській православній церкві разом зі своїм батьком Наумом, і навіть його просили бути священиком. Однак Микола вирішив одружитися, а не виконувати це покликання. Від того часу, коли пан Микола також вийшов на пенсію, то одним із його обов'язків стала підготовка богослужінь до тієї ж самої Української Православної Церкви, яку він, будучи ще хлопчиком та юнаком, відвідував разом з батьком Наумом та братом Іваном. Важко було б уявити, що родина Мовчанів не була б причетна до діяльності Української Громади Західньої Австралії, як це було з Миколою. Він приєднався до Комітету Асоціації (УГ ЗА) 2001 року, організовуючи масовий захід до Дня Незалежності України та протягом останніх 16 років виявив себе як її голова, і чи не єдиний із тамтешніх українців православного віровизнання (!), що очолює українську громаду цього стейту в Австралії. Між іншим, Асоціація (УГ ЗА) також керує українською школою (у суботу), і завдяки своїй участі як в Асоціації, так і в церкві, Микола Мовчан заснував шкільну філію в залі Української православної церкви.

На особливу згадку заслуговує інший видатний полтавець Олексій Григорович Коновал, нинішній скарбник Фундації імені Івана Багряного (США, стейт Флорида), життєпис якого так подає д-р О. Панченко у новій книзі: «... Я народився, – читаємо в уривках із автобіографії Олексія Коновала, – в селі Петрівці Миргородського району на Полтавщині. Я маю шкільне свідоцтво свого батька, в яким пишеться, що він син козака, так що я козацького роду. Ми належали до буржуазних націоналістів, згідно СРСР. Батько був засуджений й просидів 5 років на Колимі. Повернувся перед війною. Його батько був застрелений на пасіці, бо не хотів іти в колгосп. Пасіку забрали в колгосп. У 1933 році моєї матері батьки, брати й сестри та дядьки на іншому хуторі на Полтавщині 9 осіб умерло з голоду. У Німеччині я ходив в гімназію в двох таборах, в однім з них в Новім Ульмі де жив Іван Багрянний й там я його бачив і читав газету, яку він редагував. Як приїхали до Америки я належав до Об'єднання Демократичної Української Молоді (ОДУМ) й ми з Чікаго робили старання, щоб йому дали Нобелівську премію за його “Тигролови” та “Сад Гетсиманський”. Але Багрянний помер ще перед тим, як давали премії, тому та справа припинилася. Бо мертвим не дають премій. У 1959 році Іван Багрянний приїздив до США і Канади. Як приїздив до Чікаго, то я їздив на потягову станцію його забирати з групою осіб, а також в той

час я мав шкільні вакації в університеті й мав авто, то возив його своїм авто до редакцій газети та журналу та на оглядин Чікаго... А до Америки, до столиці Арканзасу Літтел-Року, прибула наша родина восени 1950 року. Українців там було лише дві родини нових емігрантів. Були ніби ще кілька осіб – українців, які називали себе прогресистами й вважали, що нам треба їхати в Україну, а не в Америку. Старанням однієї з тих родин нових емігрантів й вислано було нам афідавіт. Я і мій старший брат відразу знайшли працю. А батькові, без знання мови, маючи 50 років, було тяжче знайти постійну працю. З газети “Свобода”, яку ми передплатили, довідалися, що в Чікаго є багато українців, що там в Кучера можна купити українські платівки й легше знайти працю. Спершу в Чікаго вирушає брат, а в скорому часі й решта родини. У Німеччині, в Ельвангені, я був в Пласті. Але, як переїхав до школи в Новий Ульм, там в Пласті почувався чужим, зайвим, непотрібним. Виходить, що багато молоді батьків “східняків” почувалися так, як і я. У Нью-Йорку 1950 року створено Об’єднання Демократичної Української Молоді (ОДУМ), до якої в більшості належала молодь, яка не знаходила собі місця ні в Пласті, ні в СУМі – тобто православна молодь. У Чікаго створено філію ОДУММу. Запрошують і нас, братів, стати її членами. У Німеччині закінчив я п’ять класів гімназії. Своїми роками в Америці “гайскул” переріс, а щоб піти до університету, знанням не доріс. Їду на підготовчі курси разом з багатьма молодими американцями, які вийшли з армії й також мають подібні до моїх проблеми. Після трьохмісячного курсу здаю вступні іспити до Іллінойського університету й починаю навчання в Неві Пієр. Батьки купують хату коло Гумбольт парку. Брат одружується. У 1954 році американська економіка має проблеми. Звільнення багатьох з праці. У тім числі й мого брата, а за куплену хату треба платити моргедж. Між перервами в університеті я працюю. Щоб допомогти батькам фінансово, вирішив один семестр попрацювати. А в той час мене, як не студента, забрали в армію. Два роки перебув у Німеччині. Відвідав країни Європи під час вакацій. Завітав й до Нового Ульму, де ходив до української школи. Там мене учили української мови Дмитро Нитченко та Анатолій Юриняк. Там жив Іван Багряний та виходила газета “Українські вісті”, яку я отримував в армії і знав, що діється в українському житті. Редактором газети тоді був Віталій Бендер, автор книги “Марш молодості” та інших. Просить, щоб написав за свою подорож до Італії та Швейцарії. Повертаюся з армії. Маю безкоштовне навчання в університеті, який закінчую в 1961 році. У скорому часі одружуюся з одумівкою. ОДУМ купує свій дім, проявляє особливу активність. Творить оркестру, струнний ансамбль, танцювальну групу та співочі групи. Я веду кореспонденцію з Григорієм Китастиком й запрошую його очолити тут бандуристів. В ОДУМі я увесь час брав активну участь. Редагував одумівські сторінки при “Свободі” та “Українських вістях”, а в “Українському житті” вів “Куток одумівця”. Нашими стараннями був запрошений до Америки Іван Багряний. Ми робили старання, щоб йому було дано Нобелівську премію. Члени ОДУМу вчили в школі українознавства, а їхні діти були учнями. Ми з дружиною вчили понад десять років в школі Святого Володимира, а п’ять років я був директором школи. Наші діти, син і дочка, були активні в ОДУМі, ходили до школи українознавства впродовж десяти років. Через те, що околиця, де жили ми, стала гіршати, а фінансово ми були забезпечені, домовилися з контрактором, що побудував в Арлінгтон Гайтс нам нову хату, недалеко від американської школи, потягової станції та дороги до Чікаго. Звичайно, приходилося виїздити рано в суботу, а вертатися додому пізно після школи, сходинок та проб в ОДУМі. Син і дочка здобули вищу освіту. Син інженер-хімік, а дочка після закінчення студій в Іллінойському університеті в Урбані-Шампейн, де вона була головою студентської української громади, пішла на медичні студії. Тепер вона є очним лікарем. Хоча я політикою цікавився з давніх давен, але до політичної партії записався вже після смерті Івана Багряного. У грудні 1967

року, до партії УРДП, Української Революційно-Демократичної Партії, до якої належали в більшості особи зі східних та центральних земель з України. Так як я був активний в одумівському житті, у скорому часі втягли мене в провід партії Багряного. І до цього часу я в ній активний. Я також є в Фундації Івана Багряного, що є власником газети “Українські вісті”. Видали ми багато вартісних книжок. Перша подорож в Україну від 19 серпня до 1 вересня 1992 року на Перший Всесвітній Форум Українців. Зупинилися перший тиждень у готелі “Русь”. Були в Маріїнському палаці на імпрезі передання вповноважень від екзильного уряду УНР президентові Кравчукові та Іванові Плющу – голові Верховної Ради України. Літали лінією “Lufthansa”. Друга подорож в Україну від 11 до 25 травня 1995 року. Були в Києві, Полтаві, Каневі, на Харківщині, у Петрівцях та інших місцях. Літали лінією “Air Ukraine”. Третя подорож в Україну (1996 рік) осінню на відзначення 95 річниці Івана Багряного. Були в Охтирці, Сумах та інших містах. Літали українською лінією “Air Ukraine”. Четверта подорож в Україну відбулася від 28 червня до 23 липня 2000 року. З нами їздили Василь і Наталя Коновал. Їздили Дніпром до Севастополя, Чорним морем кораблем, потягом до Львова та автобусом Галичиною. Літали польською лінією “Lot”. П’ята подорож в Україну була від 21 до 29 жовтня 2002 року. Їздили на презентацію “Листування Багряного”. Ночували в помешканні О. Скопа. Літали лінією “Lot”. Шоста подорож в Україну була від 16 до 28 листопада 2004 року. Їздили як спостерігачі виборів президента України. Ночували в помешканні О. Скопа. Літали літаком польської лінії “Lot”. Сьома подорож в Україну була від 26 квітня до 9 травня 2007 року. Їздили на відзначення сотої річниці Івана Багряного. Ночували на помешканні Скопа. Відвідували місця, де народився Тарас Шевченко...»

Уродженка Лохвиці Ємець (Капустянська) Лідія, яка натепер замешкала у США, Мерсед (Каліфонія), писала в часописі «Помісна Українська Православна Церква Київського Патріархату в США» у числі 333 від 14.03.2014. Рік XV (цей допис повністю також подає О. Панченко у новій книзі: « “Любити Бога і любити Батьківщину – це є найбільша чеснота. Служити Українській Церкві і Батьківщині – це є найбільший обов’язок, (Митрополит Василь Липківський)”. “Немає більшої від тієї любови, як хто душу свою покладе за друзів своїх” (Ін.15,13). По всій Україні, по всьому світу свідомі українці моляться за спокій душ спочилих новітніх ГЕРОЇВ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ – НЕБЕСНУ СОТНЮ. Хочу поділитися з Вами словами, які лунають з небесного простору, Вірного Сина Українського Народу:

*Мамо, не плач, я повернусь весною.
У шибку пташинкою вдарюсь твою.
Прийду на світанні в садок із россою,
А, може, дощем на поріг упаду.
Голубко, не плач.
Так судилося, Ненько.
Вже слово, матусю, не буде моїм.
Прийду і попрошуся в сон твій тихенько
Розкажу, як мається в домі новім.
Мені колискову ангел співає
І рана смертельна уже не болить.
Ти знаєш, матусю, й тут сумно буває
Душа за Тобою, рідненька щемить.
Мамочко, вибач за чорну хустину
За те, що віднині будеш сама.
Тебе я люблю. І люблю Україну,*

Вона, як і Ти, була в мене одна.

Колосальні жертви кращих дітей українського народу, котрі своїм життям, своєю власною кров'ю окропили Волю України, щоб усі українці жили у вільній, демократичній європейській державі. Симон Васильович Петлюра під час визвольних змагань майже сто років тому сказав: “Що в боротьбі, за Незалежність України, будуть нові й нові жертви, але Незалежна Україна таки буде”. Господь Бог дав для кожного з нас таланти по нашій здібності, тож ми повинні не закопувати Дар Божий, а поповнювати скарбницю Небесного Царя. В честь Героїв України жертвую \$1,000 (тисячу) доларів на потреби Євромайдану. Одночасно, хочу згадати, і про свої рідних, які по своїй здібності вклали свої внески в розбудові і закріпленні Державности України. Мій тато, ОЛЕКСІЙ ЗАХАРОВИЧ КАПУСТЯНСЬКИЙ родом з Полтавщини і син священника все своє життя підтримував Визвольний Рух Української Нації. Мій довголітній чоловік, бл. п. ЯКІВ СЕМЕНОВИЧ СМЕЦЬ, з молодих літ був Головою СОЮЗУ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ (СВУ) на Полтавщині, український редактор, видавець, учителював, редагував газету “Вісті Лохвиччини” і літературний додаток до неї. Автор брошури “Таємниці Кремля та ДПУ” (1942). З 1944 р. у Німеччині перебував у таборі імені Лисенка в Ганновері. У 1950 р. емігрував до США. Відкрив видавництво “Батурин” і книгарню у Клівленді. У 1960-х рр. переїхав до Лос-Анджелесу, працював у “Рідній школі” (1950–1971). Відійшов у вічність 5 листопада 2007 р. у Мерсед (Каліфорнія)...»

Нова книга д-ра О. Панченка про полтавців на чужині хоча й поділена на окремі розділи, однак вона складає одне ціле, об'єднане одною темою досліджень, міркувань та глибших роздумів. Йому, як він пише, ніхто не нав'язував способу висвітлення тем чи життєписів окремих осіб, він не дотримувався якихось усталених методів, обмежившись тільки загальними напрямками свого дослідження. Такий метод, можливо, й має якісь недоліки, насамперед небезпеку повторень, але його позитивна вартість полягає в тому, що О. Панченко писав про різні відтинки життя полтавців на чужині та висловлював своє бачення на ті чи інші події, у яких були заангажовані наші земляки-полтавці.

Відома полтавська журналістка Ганна Дениско понад два десятки років тому наголошувала, що «Друга хвиля, значно чисельніша, це ті, хто мусив емігрувати на Захід після падіння Української Народної Республіки. Полтавці становили значну частину, тож багатьом нашим землякам довелося пити гірку чашу поразки до дна. Але ці люди і на чужині зробили для України величезну справу – вони створили Державний центр УНР в екзилі, вони пронесли естафету державотворення й передали наступним поколінням борців за Волю України, вони налагодили на еміграції українське книговидавництво, заснували українські школи, університети, церкви, написали чесні й високохудожні твори про свою Добу. Будівничий Української держави і талановитий публіцист Симон Петлюра, його племінник Патріарх Мстислав, ад'ютант Головного отамана і мемуарист Олександр Доценко, герой і літописець Холодного Яру Юрій Горліс-Горський, діячі УНР Віктор Андрієвський, Борис Мартос, Валерія О'Коннор-Вілінська, Іван Липа, о. Іван Власовський – автор чотири томного “Нарису історії Української православної церкви”, Лівички – Марія, дружина Президента УНР в екзилі Андрія Лівичкого, її син, теж Президент УНР в екзилі Микола Лівичкий та донька Наталія Лівичка-Холодна, письменниця й громадська діячка. Яких дивовижних людей народила чи надихала на працю, творчість полтавська земля! Освічені, всебічно обдаровані, неймовірно працелюбні, вірні ідеалам “двадцять других січнів” – такими вони постають за скупими рядками словникових статей. А ось і та найчисельніша хвиля літераторів-емігрантів, з котрою й автора словника зовсім юним занесло на чужину, щоб потім чорні круки з КГБ чотири десятиліття мали й у Полтаві, вишкребеній до останнього

“ворога народу”, поживу – клювали серце тихого полтавського інтелігента... За кожним ім'ям цього словника – цілий світ ідей, мистецьких образів, добрих діянь в ім'я незалежності України і розвою української державності та культури. Іван Багряний – йому передусім мусимо завдячувати тим, що керівники західних держав зрозуміли, що українські “неповерненці” – не колаборанти, а втікачі від сталінського Гулагу, нічим не кращого, ніж гітлерівські концтабори: Юрій Клен – цей великий поет “сподобився” сидіти у полтавській в'язниці; Михайло Орест, поезія й переклади якого – перлина не лише в українській літературі, а й у світовому літературному процесі; Олег Зуєвський – таємничий сфінкс біля золотих воріт Держави слова; Леонід Полтава – поет, прозаїк, драматург, публіцист, перекладач (“Україна моя ікона, до якої щодня молюсь”); великі самітники Василь Барка і Олекса Ізарський, котрі відкрили нові можливості української прози, ще нами гаразд не усвідомлені й не освоєні; Яр Славутич – нащадок полтавського полковника Федора Жученка, вірний лицар української поезії; Володимир Старицький – дивом вцілілий пагінець старокиївсько-князівського роду; отці Демид Бурко й Микола Степаненко, котрі залишили нам чисті криниці свого поетичного й пастирського слова; Леонід Лиман, який гідно проніс через усе життя почуття “духовного аристократизму й рівноваги”; Михайло Коргун, різьбою якого мали нагоду милуватися і полтавці; Дмитро Соловей – історик, публіцист, статистик, культурний діяч (його “Розгром Полтави” вже зайняв місце в книгозбірнях усіх справжніх полтавських інтелігентів); його донька Оксана – письменниця, перекладачка, етнографиня; великий педагог Григорій Ващенко і такий же невтомний трудівник на ниві українського шкільництва й красного письменства Дмитро Нитченко та донька його Леся Богуславець; Петро Гетьманець (Волош-Василенко) – боєць і редактор підпільних видань УПА, котрий героїчно загинув у бою з польсько-більшевицьким військом; Микола Лазорський – автор романів “Кирило Розумовський”, “Степова квітка”, “Патріот”; Сергій і Богдан Шемети – лубенські гетьманці, що уособлюють дух “Лубенської республіки”; Федір Габелко – громадський діяч, літератор і художник, правдивого слова якого, як засвідчило недавнє перебування п. Федора на рідній землі, й досі боїться “п'ята колона”, що окопалася в козацькому граді Лубнах; Олексій Коновал – публіцист і громадський діяч, член дирекції (скарбник) Фундації ім. Івана Багряного; Іван Кошелівець – багаторічний редактор дорогої щирим українцям “Сучасності”; Микола Неврлий – словацький україніст, чиї дитячі ноги, виявляється тупцями вулицями мого ж рідного, любого Зінькова; Петро Одарченко – селянський син з Римарівки Галицького району, що став дійсним членом УВАН та НТШ у США, авторитетним критиком і літературознавцем; Ольга Косач-Кривинюк, Марія Кривобок-Заславець, Галина Коваленко-Плужнік, Надія Фесенко, Ганна Черінь, Зоя Когут, Діма (Діамара Камілевська), Галина Корінь, Ангеліна Греккі – ці шляхетні жіночі душі горіли й горять як великодні свічки, перед престолом Українського Слова...»

Олександрові Панченку, як він зазначає, дуже хотілося написати ще про плинність, конечність та сенс життя кожної людини, кожного пересічного українця чи українки, а особливо про тихе, ніби непомітне, життя наших матерів, сільських жінок українок-трудівниць, які більшості з нас дали життя і які тихо й щодня відходять у Вічність... І тут йому, мабуть, пригадалися щемливі слова Галини Пагутяк: «... Сільські жінки вмирають як квіти. Без метушні, без істерики, тихо і гідно. Вони працюють, доки можуть, а коли вже геть ослабнуть, серце починає готуватися до зустрічі з незвіданим краєм, “де немає ні смутку, ні печалі, тільки життя вічне”. Складають гроші на похорон, готують одягу, кажуть, який образок вкласти їм у натруджені руки. Діти починають приїжджати частіше, кликати до себе, але вони воліють померти у старенькій хаті. Їх дуже цікавить, коли саме, в який день вони помруть. Бог простить їм цей невинний гріх. Сусіди щоранку дивляться, чи йде дим з

комина, приходять щодня. У них є телефон дітей, про все домовлено. Рідко яка жінка йде зі світу на самоті. Завжди хтось коло неї, якщо діти далеко і не встигають, або не вірять, що матері дуже погано. Вона ніколи не скаже, що їй дуже погано. Старі жінки не ходять по лікарнях, не просиджують в чергах. Рідко яку з них побачиш у сільській лікарні. Вони знають, що час йти і хочуть самі, щоб життя скінчилось. Жартують з такими самими старими: “Коли йдем на черешні, Ганно?” Це такий евфемізм смерті. Вони намагаються не тримати навіть курей, а за kota чи пса домовляються, хто з сусідів забере до себе. Спершу вони перестають ходити до крамниці, тоді до церкви, тоді до сусідів. Дехто з них вміє висловити всю свою мудрість, назбирану за багато років. Небо їм розвидняється, вони відходять все далі від життя, бо вже слабнуть руки, щоб тримати все в порядку. Вони знають, що ніхто не буде битися за їхній скромний спадок. Запишуть його тій дитині, якій живеться найгірше, яку найбільше жаліють. Вчинять справедливо і мудро. На похорон прийде небагато людей, діти сидітимуть самі дві ночі коло тіла. Ніхто вже не голосить на похороні, не зомліває. Люди стали байдужіші, серце у них б’ється вже невлад зі Всесвітом. У хаті три дні й три ночі горітиме свічка. У порожній хаті. Її поставлять у миску з водою, щоб не спалила усе. Хоча для хати ліпше було б, аби вона вмерла разом зі своєю господинею. Йдеш по селі і впізнаєш порожні хати по траві на подвір’ї, зарослому городі, по вибитих шибках і хвіртці, закрученій іржавим дротом. Легко не любити село тому, хто ніколи не знав цих стареньких жінок, запнутих вицвілими турецькими хустками, ніколи не говорив з ними, не бачив їхньої доброї посмішки, що розквітає від найменшого знаку уваги. Хто не дивився на село з космосу, хто не читав Гесіода і пророцтв святої Михальди, переписаних в учнівському зошиті. Хто хотів, аби українського села ніколи не було, бо то шароварщина і хуторянство. Але без села не було б давно уже України, і в тих порожніх хатах висять досі у павутинні простесенькі образи і Шевченко. Вчора ще одна хата стала порожньою. Я збирала золото осені – горіхи – під дощем і снігом коло нашої, теж порожньої хати. Давно вже порожньої. А та вистигла лише вчора...»

Думається, зовсім не випадково на початку нової книги Олександр Панченко подає дещо з біографічних інформацій та його статей про провідного учвсника багрянівської УРДП Федора Павловича Габелка, уродженця хутора Гуляївки, що колись був поблизу лубенської Березоточі, який спочив у австралійському Мельборні 25 липня 2017 року, і який до кінця свого довгого, насиченого й стражденного життя згадував якраз про свою матір Явдоху, що спочила у большевицькому ярмі, так і не побачивши по закінченню війни свого улюбленого синочка Федька.

Як виняток, частина біографічних інформацій цієї книги про московитів чи т. зв. «малоросів» або ж євреїв чи інших іногородців, усупереч знаменитому гаслу незабутнього Миколи Міхновського «... Усюди й завжди уживай української мови. Хай ні дружина твоя, ні діти твої не поганяють твоєї господи мовою чужинців-гнобителів...», як зазначає О. Панченко, подані ним, за його ж визначенням, «московитською мовою», не лише для прикладу впливів Московщини на громадське й культосвітнє життя українських полтавських теренів, але й з метою кращої ідентифікації осіб, уникнення можливих неточностей перекладу та відповідно до первинних джерельних матеріалів й з огляду на те, що ці люди не відносили себе до тієї малої патріотичної частини свідомого українства кін. XIX – поч. XX ст., а здебільшого свідомо чи несвідомо поповнювали формальну групу т. зв. великоросійських, малоросійських дворян, московськомовної української шляхти, міщан, купців, науковців та священників та через те, що більшість джерел того періоду в первинних матеріалах подані все тією ж таки московитською мовою. О. Панченко активно

послугується працями видатного українського мистця, уродженця Лохвиці Михайла Сергійовича Дмитренка та генія українського народу Тараса Григоровича Шевченка.

Для нас, полтавців, дуже цікавими є, наприклад, унікальні спогади полтавця з походження Романа Костьовича Шерстюка про святкування Вознесення у його рідному селі Новий Тагамлик у Полтавській губернії на початку ХХ століття, які також подані О. Панченком у його новій книзі за текстом з часопису *Ukrainian Orthodox Word*, Vol. LV Issue V-VI, May-June, 2005, p.7, а вперше були оприлюднені св. пам. Романом Шерстюком в Чикаго (ЗСА) у 1952-му році п. н. «Недалеке минуле... Вознесення на Полтавщині». «... Я народився і виріс на селі і мені пригадалось дитинство і храмове свято, що було в нас на Вознесення. Це було найбільше свято в нашій селі. До цього свята відбувалась найбільша підготовка. У цей день, крім храмового свята, був ще і ярмарок, на який з усіх околиць навкруги 10–15 кілометрів сходилась молодь, приїжджали і всі родичі. До цієї зустрічі готовилось село. Всі хати як зокола, так і всередині білувались, вікна, двері і призьби підводились охрою. Сараї і вся обора мазались звичайно глиною. Направлялись тини, ворота, забори. У середу двори начисто замітались, і кожен господар замітав із вулиці свого двору. Вже в середу увечері село виглядало, як писанка і мало святочний вигляд. На ярмарковій площі коло церкви закінчилась тоже клопітлива робота, вже крутились колиски, гончарі стояли рядами з виставленим своїм торгом: горшки, макітри, глечики, миски череп'яні і білі полив'яні. Дрібні торговці понапихали ятки, під якими повикладали свої товари. Чого там тільки не було: різна матерія, картузи, пояски, різні сільськогосподарські дрібні речі і різні ласощі: бублики, франзолі, цукерки з великими китицями. Ми бігали по площі з широко розкритими очима, які найбільше впивались у принадливі речі: сопілки, свистуни, у великі цукерки, пояси з китицями і інші примани. Ніч проти четверга була ніччю великих мрій. І це не сон. У четвер рано вже всі на ногах виглядали родичів. Хвилини здавались годинами. І ось дочікувались. Приїжджали дядьки, тітки, давали ярмаркового, хто копійку, хто дві, а хто п'ятака, а ті, хто приїжджали з Полтави, це були найрідніші, бо давали, як не по 10, так 20 копійок. Гуртом ішли всі до церкви. Служба Божа відправлялась урочисто за участю благочинного і священників з сусідніх сел. По службі Божій був громадський обід, а більшість ішла обідати додому зі своїми гостями. Нам було не до обіду. Ми мали гроші і вже пробували слящони, бублики, соломку (так називався вироб цукерок) і, тримаючи в руці велику цукерку з китицями, весело підстрибуючи, висвистували у сопілки і свистуни. На ярмарку – співи, музика, танці, сміх і веселі розмови. Кожен хотів чимсь хвастнути. Молоді співали, танцювали. З різними приказками грають на скрипці, балалайці, гармонії і кожен виконує свою роллю з усіма своїми здібностями і енергією. Ті, що відчували, що вони найкраще вбрані, поважно ходили по ярмарку від одного веселого гурту до другого, чи від коліски до коліски. Кожен з господарів теж хотів доказати, що в нього найкращої породи коні чи корови, вівці чи то найкращий віз, чи бричка на ресорах. Господарі з батогами, весело розмовляючи, поважно ходили між возами, оглядали коней, корів, вози чи інші які господарські речі, і кожний з них прихвалював. Дехто, розіславши рядно під возом, перехиляючи чарку, закусував ковбасою або сухою таранею, весело щось прихвалював або розповідав якусь пригоду тим, що сиділи, попідгинавши ноги, кругом рядна. А молодіж, як море, колихалась. Дехто мав і накази з дому. “Ти ж, синку, йди та придивляйся там! Воно ж? Мати слаба, а жнив багатенько! В'язальниці треба”. Тай дівчата не промахи, хоч без таких наказів була якась сила до бадьорости і зближення. Раділи всі. Навіть обижені-обездолені сліпі, як їх називали старці, ходячи між возами, на повні груди співали старі козацькі пісні, приграючи на кобзі чи то на лірі, весело улыбаючись, коли до їх мисочки брязкотіла копійка. Треба було лише вслухатись у цю ярмаркову мелодію, у цей спів, музику, танці, сміх і веселі

розмови, гру дітей на сопілках, свистуни, викрик продавців, хвальби своїх товарів, що перемінювались з гиржанням коней, лошат, ревом корів і маленьких телят. Це вливалось в одну красиву мелодію, що линула в широкий зелений степ і звивалась зі співом жайворонка і хававканням перепела. І все це покриває гул церковного дзвону (бо в цей день цілий день дзвонили усі дзвони), що линув далеко до інших сел. І ніс зі собою ту Божу благодать, що була над нашим селом».

Ці спогади свого батька доповнює сама др. мед. Неоніла Шерстюк-Личик: «Народилася я 1-го квітня 1925 р. в родині Романа Костянтиновича та Тіни Федорівної (з дому Рябуха) Шерстюк в с. Новий Тагамлик Мало-Перещепинського району на Полтавщині. Від 1932 р. родина проживала в районному містечку Нові Санджари. Тут ми пережили Голодомор 1932–33 рр. (написала спомини) та німецьку окупацію під час Другої світової війни. Тут я закінчила десятилітку. У 1943 р. змушені залишити Україну, їдемо на Захід. В Австрії працюємо на примусовій роботі у фермера. Після закінчення війни зупинилися у Баварії у Мюнхені. Родина моя жила у таборах для переміщених осіб (у таборах «DP»). У Мюнхені я жила в українському студентському гуртожитку разом з 800 студентами. Належала до Української Студентської Громади та до Об'єднання Українських Православних Студентів. Медичні студії закінчила в Мюнхенському Університеті. У 1951 р. переїжджаємо до Сполучених Штатів Америки і зупиняємося у місті Чикаго. Тут я спеціалізувалася в галузі анестезіології, в якій працювала до кінця лікарської кар'єри. Була відзначена у книжці “Who’s Who in the Midwest” та дістала нагороду від видання “Personalities of the West and Midwest”. У Чикаго наша родина належала до Катедри св. кн. Володимира, першої в Америці (чи навіть в діаспорі) незалежної Української Православної Церкви. У той час св. п. Владика Мстислав називав її твердинею православ'я. Чоловік мій, інженер Святослав Личик, довгі роки був головою управи парафії, а я видавала пропам'ятні катедральні книжки та пропам'ятні книжечки парафіяльного Сестрицтва св. кн. Ольги. У 2016 р. видала пропам'ятну книжку “Столітній Ювілей Собору св. кн. Володимира”... З благословення Блаженнішого Митрополита Мстислава була заснована при УПЦ в Америці “Комісія Зв'язку з Україною” з метою допомагати відновленню Української Автокефальної Православної Церкви в Україні. Наша філія в Чикаго, де я була заступником голови, усердно долучилася до цієї праці висилаючи всебічну матеріальну допомогу, різну техніку та релігійну літературу. Було проведено багато зустрічей з різними представниками України. Рада була почути, що Собор УАПЦ в Києві першим патріархом УАПЦ України проголосив нашого полтавця Блаженнішого Митрополита Мстислава. Я одружена з інж. Святославом Личиком. Маємо двоє дітей, Віктор – доктор філософії, Наталя – дентист. Маємо внучку Ганночку, котра закінчила університет і студіюватиме медицину, і внука Олександра, який вчиться на останньому році університету.

... Олександр Панченко у передмові до нової книги «Полтавська діаспора. Велика енциклопедія...», думається, не випадково наводить цитату зі знаменитого памфлету «Чому я не хочу вертатися до СРСР?» Івана Багряного: «Я вернусь до своєї Вітчизни з мільйонами своїх братів і сестер, що перебувають тут, у Європі, і там, по сибірських концтаборах, тоді, коли тоталітарна кривава більшовицька система буде знесена так, як і гітлерівська. Коли НКВС піде вслід за гестапо, коли червоний російський фашизм щезне, як щез фашизм німецький. Коли нам, українському народові, буде повернено право на свободу і незалежність в ім'я християнської правди і справедливості», бо ж його книга виходить в часі, коли в Україні ніби вже й щез навічно «червоний російський фашизм» та ще настала сумна пора послідовників новітнього московсько-путінського агресивно-кривавого імперіалізму, що анексував український Крим і розв'язав криваву агресію на Донбасі, однак, на

превеликий жаль, переважна частина населення нашої незалежної держави послуговується, за визначенням О. Панченка, «московитською мовою», немає єдиної української помісної церкви, а політичні діячі у своїй більшості або відверті корупціонери чи недолугі політики, а не українські державники, які мають становити тверду провідну верству – свідому національну еліту.

Прикметно, що в тексті нової книги збережено лексичні та правописні особливості авторської мови доц. д-ра О. Панченка, а прізвища та імена у тексті книги виділено її автором жирним шрифтом для кращого прочитання. У деяких споминах та текстах автором О. Панченком виправлено русизми, полонізми та галицизми, інколи певним чином змінено структуру речення, подекуди впорядковано пунктуацію та вставлено літеру «г», замість слів «Росія», «Російська імперія», «Російська» (крім позначення мови москвинів) автором довільно й майже повсюди вживано слова «Московія» та «Московщина», «московська», як також слова: «совецька» замість «радянська», а замість абrevіатур «СРСР», «НКВС», «МДБ», «КДБ» та ін., вживано скорочення «СССР», «НКВД», «МГБ», «КГБ» «красная армія» та «РККА» замість «РСЧА», слова «Бригада», «Дивізія», «Легіон» та ін. написані інколи з великої літери. Автор книги д-р О. Панченко, наприклад, вживає замість назви штату (стейту) «Іллінойс», назву «Ілліной» (англ. Illinois) – стейт (штат) на Середньому Заході США (ЗСА). Ця назва, як він пише, походить від дієслова іпенве·wa мови маямі-іллінойс, що означає «він говорить правильно». Це слово перейшло до мови оджібве, де перетворилося на ілінве·(у множині ілінве·к). Французи запозичили це слово та перетворили закінчення на ois, згідно з орфографією французької мови. Поточне написання назви латинкою, Illinois, почало з'являтися на початку 1670-х років. Самоназва племені іллінойс, як підтверджують усі три французькі словники, складені місіонерами, була Inoka, хоча походження цього слова невідоме. Крім того, для назви різних стейтів (штатів) ЗСА (США) О. Панченко довільно вживає, «Тексас», замість «Техас», «Кароляйна», замість «Кароліна», «Кентакі», замість «Кентуккі», та ін.

... Ми переконані, що у зв'язку з глибинним опрацюванням автором теми та широким залученням маловідомого фактичного матеріалу із вітчизняних й зарубіжних джерел та його особистих контактів з багатьма представниками української (полтавської) діаспори нова книга нашого колеги-красзнавця доктора права, приват-доцента Українського Вільного Університету (Мюнхен) Олександра Панченка, адвоката з міста Лохвиці Полтавської області, яка має назву «Полтавська діаспора. Велика енциклопедія. Лохвиця, Полтавщина, Україна, Європа, Австралія, Америка. Українці, московити, євреї... Біографічні інформації, нариси, статті, рефлексії, есеї, довідки, листи», безперечно сприятиме заповненню маловідомих сторінок історії не лише нашого полтавського краю, але й усіх українських теренів...

Мирослава Алатиренко

**ЛІТЕРАТУРНІ РЕФЛЕКСІЇ НА ПІВ РОКУ ВІЙНИ
(ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ОГЛЯД ПЕДАГОГІЧНИХ ПОРАДНИКІВ І
МОТИВАТОРІВ)**

*Учителю потрібно надати повну свободу самодіяльності.
Однієї межі він (учитель) має дотримуватися: вільної безпосередньої волі
дитини! Це скеля, якої не повинна торкатися ніяка партійна
боротьба, це храм, у який може вступати тільки той, хто зняв лати
Ф. Гансберг*

Пів року військового режиму... де окупація, постійні сирени... тільки три речі для творчої особи в науково-педагогічній сфері є незмінними супутниками – це *музика, живопис і книга*. Як зараз пам'ятаю лекції, на яких сиділи завжди «зведені групи», так званий «брудний педфак», або «оті, що з відхиленнями» – художники і музиканти. Та й мучитися через це доводилося на рік більше – подвійна спеціальність, – з відхиленням «вчителі початкових класів з музикою і образотворчим мистецтвом». У народі кажуть, якщо народилося телятко з лисинкою, то таким і буде, таким і по...(мре)...

А скільки ж таких, як я, дітлахів, студентів і викладачів, а вони ж *ІСНУЮТЬ!* Існували і раніше, і будуть існувати! І ЯК Я ЇХ РОЗУМІЮ...

Із ними завжди «щось трапляється», вони завжди в будь-чому можуть знайти своє натхнення. Навіть під час бомбардувань: люди стоять по 5–7 годин у чергу за продуктами харчування, скрізь гримить, падає, вибухає, відлуння неначе місячна соната тільки в денному жаху. І тут з'являється «відхилення»: (черга близько 150 осіб за продуктами харчування) на порозі розмова «а можна я без черги, ми позавчора стояли, мені не їжу, я за книгою, мені... тільки книгу (духовний голод у розбомблюваному місті)» у відповідь купа різних психозів, скарг, майже лайливих висловів усі стоять «на межі» «зриву». І тут диво – виглядає з дверей хтось із працівників і почувши голос «голодної душі» серед березневих бомб Чернігова (сходинки до м-ну «Лис Микита») визирає з книгою і каже: «вісімдесят вісім» (88 грн.), з сотні лишається всього 12 грн, ніби ті апостоли, люди які вирішили, що я хвора, бо шукаю книгу в продуктах здивовано замовкають... От і добре... 12 апостолів лишаються в мене в кишені, тепер піду біля закритої кав'ярні «Мілкі Дей» на перших березневих сонячних променях почитаю сьогорічну Біблію: Марія Шевченко «Перлини моєї душі», Суми, Видавництво «МакДен», 2018 (а там на ЗАЗі, там за «Епіцентром», скрізь вибухи... музика війни...) Перший розділ так і починається: «Болить мені за Україну»...

Пережили перший розділ, приготувалися до зими (хоча біль не вщухає), і у подорож! Якби не література, не ювіляри, то хто знає, що могло б трапитись із моєю (і подібною до моєї) творчістю.

Отже, 2022 рік для педагогів був ювілейним – 430 років від дня народження Я. А. Коменського, 390 – Дж. Локка. І хоча вони різні, але обидва свого часу дбали про освіту та виховання. Кожна людина має право на освіту і релігійну свободу. Безліч літератури щодо освіти, рекомендацій батькам і вчителям, навіть директорам шкіл. ... Але після 7 місяців перерви, хочу звернути увагу читачів на літературні перекладні видання з англомовних джерел авторів-педагогів і просто талановитих жінок і матерів. Своєрідний

літературно-аналітичний огляд Супутників Мого Життя останніх 5 років. Нехай це буде вдячністю англомовному Джону Локку за його «Думки про виховання», і зарубіжним колежанкам і колегам, праці яких надихали на наукову творчість і позитивні настрої впродовж передвиборчих, післявиборчих, пандемійних і військових реалій останніх років.

«Світ потребує наполегливих людей, а їхні батьки потребують багато сил, навичок та енергії, щоб добитися взаєморозуміння і співпраці зі своїми дітьми», – писала американська педагог-психологиня М. Ш. Курсінка про тих, хто «з відхиленнями» (як ми зазначали вище). А. Фабер і Елейн Мазліш у праці «Мистецтво спілкування з дітьми. удома та в школі» також зазначали на важливих педагогічно-психологічних акцентах: «Вчителі мають бути впевненими в собі, щоб брати до уваги потреби учнів. Батьки повинні бути впевненими, оскільки в них щодня виникають труднощі із вихованням дітей. Діти мають бути впевненими в собі, щоб зрозуміти навколишній світ і знайти в ньому своє місце».

Водночас роблячи такі висновки, авторка слів описує свою мрію педагога: «Я на мить уявила ідеальний всесвіт, де всі б підтримували одне одного, наголошуючи на досягненнях та успішних діях. Тоді кожен почувався б упевненим і задоволеним» [7, с. 160].

І тут на шляху впливає слухна думка колеги-письменника: «Це просто неможливо, подумав я, під'їхавши до з'їзду. – Я опинився чи не в єдиному на всьому світі місці, де на перехресті магістралей немає ні бензоколонки, ні фаст-фуду, ні чогось іще» [6, с. 17], і на обкладинці – «Зупиніться. Поставте на паузу щоденну метушню, вивіться з її тенет і зазирніть до кафе на краю світу. Розгорніть меню й придивіться уважніше до останньої сторінки – там, ви прочитаєте три запитання, від яких тікали все життя. Чому ви тут? Чи боїтеся ви смерті? Чи вдоволені ви?»

Усі попередні рядки – це не що інше, як мотивуюча до життя магія слова, магія науки, магія життя і смерті, якій притаманні різні навіювання...

Так, останнім часом на полицях з'явилися перекладені з англійської мови науково-популярні праці педагогів, психологів, і письменників, які мають дітей, талант педагога, психолога і філософа. Однією із таких важливих праць стала книга М. Ш. Курсінки – докторки педагогічних наук, викладачки й авторки освітніх програм для батьків (штат Міннесота), (авторський виховний і допомоговий центр для дітей і дорослих) під назвою: «Виховання надзвичайної дитини. Порадник для батьків надто активних, вразливих, чутливих і наполегливих дітей».

Згадана вище книга написана зрозумілою як для фахівців, так і для батьків мовою. Зміст видання насичений зразками безлічі педагогічних ситуацій, які часто трапляються як у зарубіжних, так і в українських освітніх закладах, і в домашніх виховних ситуаціях. Зазначене на початку кредо авторки: «Розвиток, а не досконалість» (суголосне з принципом філософії японської освіти «Кайзен»), пронизує кожну сторінку друкованої роботи, що є вкрай актуальним і важливим в умовах гонитви багатьох українських освітян за досконаліми результатами тестувань ЗНО (завдання й умови яких, кожного року змінюються, а самі вчителі іноді «пишуть» ЗНО на 6–8 балів за 12-бальною шкалою), котрі нерідко відбуваються за принципом: «не вб'ємо, то покалічимо» (зі слів одного директора школи). Хоча в умовах війни ці «глузливі» акценти дещо зміщуються, і важливості набувають інші, але вагоміші проблеми і питання в стосунках батьки-діти-вчителі...

Утім, за умови вимкнених комп'ютерів (режиму тотальної економії), зацікавленим читачам варто звернути увагу на таке: а) як зрозуміти надзвичайних дітей [Ч. І., розділ 2]; б) що робить дітей надзвичайними (і чому вони так поведуться?) [Ч. І, розділ 3]; в) шкали визначення звичайності і чутливості [1, с. 47], «спокійності» і надмірної активності [1, с. 56], у яких перелічені характеристики дитячих особливостей.

Так, наприклад, важливими для батьків є матеріали з визначення акцентуацій характеру дитини, що перебуває в процесі формування, зокрема таких як інтенсивність реакції (слабка-сильна), наполегливість, чутливість та інше [1, с. 91], [1, с. 43], [1, с. 45], [1, с. 47] і т. д. Усі діагностичні матеріали наведені за 5-бальною шкалою.

Варто зазначити, що в книзі враховуються і турбота про дітей і турбота про батьків (збереження почуття власної гідності батьків і вихователів). Кожна родина має піклуватися не лише про своїх надзвичайних дітей, а й про себе у відповідальній справі дитячого розвитку, про що авторка нагадує в параграфі 6 «Внутрішня напруженість. Стримування сильних емоцій дитини починається з батьків». «Будьте добрими до себе. Це не вимагає академічних знань, великих зусиль або навичок виховання надзвичайних дітей. Щойно поклали дітей спати, подумайте про свій сон. Після хорошого відпочинку легше залишатися в «зеленій зоні». Сон дає змогу бути більш цілеспрямованими, енергійними, терплячими й ефективними стосовно дітей... перегляд телевізійних програм, перевірка листування, спілкування в соцмережах можуть бути приємними, але не варто витратити на них час, призначений для сну...» [1, с. 108–109].

Також у рецензованій книзі міститься нагадування батькам щодо звертань про допомогу у виховній справі «надзвичайних дітей», як сімейними парами, так і батьками-одинаками, ознайомлення з якими певним чином гармонізують й урівноважують психологічний дискомфорт внутрішніх вагань батьків-вихователів.

Водночас важливою сторінкою рецензованої праці варто зазначити текст на сторінках 418–419, що містить підкреслення важливості атмосфери спілкування з учителями та іншими працівниками шкіл, поважне ставлення співрозмовників один до одного: «У спілкуванні з учителями надмірна самовпевненість недоречна, ... має базуватися на взаємній повазі та прагненні до успіху», – зазначає М. Ш. Курсінка у розділі 21: «Успіх у школі» (М. Ш. Курсінка, Р. 21, с. Ч.19). Авторка також висловлює слушне зауваження щодо надання переваги живому спілкуванню працівників школи з батьками учнів, ніж обмінів «листами електронною поштою» (І це враховуючи рівень американської комп'ютеризації освітніх установ!), акцентуючи на більшому ефекті очної бесіди з живим співрозмовником з метою порозуміння і у вирішуванні складних ситуацій.

Доцільно зазначити, що вказані вище рекомендації не є надто новими в західній моделі побудови освіти, але лишаються цілком слушними і дієвими ще з початку минулих століть. Тут має місце і суголосність виховних принципів авторської освітньої концепції приватної англійської (функціонує нині) школи О. Нілла, («Саммерхіл», Англія: ЛаймРіджес, Німеччина, Австрія 1921–1926 рр.), у якій основою спілкування вчителів і вихованців освітньої установи були здобутки психолого-педагогічного психоаналізу, а загальна концепція освіти будувалася на повазі до особистості, до духу Свободи (як і у вихованні волелюбних і нетерплячих до будь-яких проявів насилля українських Запорожців). Автор психолого-педагогічних праць, у яких висвітлювалися результати педагогічної практики також наголошував на особистому спілкуванні педагогічних працівників з батьками, які також переважно потребують особливих розмов [Нілл О. Частина шість. Проблеми батьків].

У друкованій праці О. Нілла варті уваги актуальні й у наші часи акценти щодо виховання в школі і вдома. Наприклад, у частині чотири «Релігія і мораль» він наводить

альтернативні, але цілком справедливі погляди на моральне виховання дітей і молоді, обґрунтовуючи негативними впливами помилкових застосувань релігійних догматів і залякувань у практичному досвіді розвитку особистісних якостей дітей, що вимагає раціональної оцінки будь-яких релігійних надмірностей і помилкових тлумачень явищ природньої дійсності [5, с. 184–202]. Наголошуючи на застосуванні освітніх принципів природовідповідності і свободи, й обґрунтовуючи свої переконання багаторічними спостереженнями з власної педагогічної практики, він зазначав: «... діти, виховані на самоуправлінні і свободі, ніколи не стануть ненавидіти євреїв або негрів, не будуть бити своїх дітей і навіювати їм поняття гріховності сексу, ніколи не стануть залякувати їх казками про караючого Бога. Покваплюсь додати, що є й інші школи, директори яких могли б підписатися під цими словами»(!) (переклад з рос. – М. Алатиренко) [5, с. 8]. Але водночас англійський педагог *відрізняв свободу від вседозволеності*, вважаючи, що вседозволеність означає посягання на свободу інших учнів. Якщо учень має свободу щодо прийняття рішень стосовно відвідування занять, то грати на трубі йому забороняють, коли інші учні хочуть навчатися або спати [5, с. 7]. Та що там говорити, навіть у концепції ООН «Про права людини» юридично і цілком законно захищаються права і свободи кожної людини.

Насилля, примус і любов у справі вихованні, у педагогічній справі завжди мали свої наслідки і впливали як на долю окремих особистостей, так і на долю народу, і на долі різних країн: «У найскладніші дні Саммерхілу малолітні злочинці позбавлялися там своїх вад, так і не усвідомивши коріння свого непереможного прагнення до крадіяства. *Людство могло б вилікуватися від своїх захворювань, якби ми могли позбутися тиранії в сім'ї, суворих шкіль, не життєдайної релігії. Але яке ж безмежне це «якби»! Та все ж або таке «якби», або людство загине – від атомної бомби, отруєних ґрунтів і повітря або отруєних почуттів»* [5, с. 9]. Цю заувагу Олександр Сазерленд Нілл зробив у 60-х роках ХХ століття, однак нині вона набуває більш загрозливого забарвлення, та дорослі злочинці завжди виростають з маленьких, якщо їх вчасно не спрямує майстер-педагог на рятівну життєву дорогу!

Так, наприклад, авторка книги «Виховання надзвичайної дитини» акцентує увагу освітян і батьків: «Надзвичайні діти становлять від 20 до 30 % населення. Для них бажано знайти відповідну школу. У такій школі мають бути різні навчальні процеси та індивідуальний підхід до кожного учня. Інакше надзвичайні діти постійно відчуватимуть тиск і необхідність пристосуватися до правил, що не відповідають їхньому світогляду» [1, с. 367], [1, с. 387], [1, с. 408]. Застерігаючи батьків і вчителів про вибір можливості успішного розвитку замість психологічного зламу і формування пригнічених або істеричних особистостей, авторка (намагаючись робити те що й О. С. Нілл) перераховує критерії-орієнтири, за якими необхідно обирати навчальний заклад, на початку шкільного періоду розвитку дитячої особистості.

Поради щодо критеріїв вибору «правильного» класу з врахуванням особливих характеристик освітнього середовища американська колега, висловила на сторінках 410–411:

«Варто звертати увагу на три головних аспекти: емоційну підтримку, методичну допомогу та класне керівництво. Я склала список, щоб показати, що маю на увазі», – зазначає авторка книги «Виховання надзвичайної дитини» [1, с. 409].

Емоційна підтримка (радість, спокій, сімейна атмосфера, повага до дитини). **Методична допомога й оточення:** обізнаність, яскрава наочність, безпека, організованість, теплі стосунки, комфорт (розширену версію з розтлумаченнями див. на сторінках 409–411 у книзі М. Ш. Курсінка «Виховання надзвичайної дитини»). «Якщо ви знайшли клас, схожий на цей опис, який викликає такі почуття, то ви знайшли бажане» – зауважує педагог [1, с. 411].

Схожі засади щодо принципів і правил організації освітньої діяльності у згадуваній вище зразковій приватній школі О. Нілла.(1920/21–2022 рр.) Варто згадати хоча б головні завдання школи О. Нілла (який мав прихильність своїх учнів, висловлену у жартівливій дражнилці: «Нілл, Нілл, помаранчова шкуринка!»): надавати дітям свободу для емоційного розвитку; давати дітям владу розпоряджатися своїм життям (!); давати дітям час для природного розвитку; створювати усі умови для щасливого дитинства, знищуючи страх та примус з боку дорослих [з офіційного сайту школи].

Загалом книга М. Ш. Курсінки цікава, написана доступно широкому загалу мовою. Зміст складається з чотирьох частин: 1) зрозуміти надзвичайних дітей; 2) співпраця з надзвичайними дітьми (розділи 5–14); 3) жити надзвичайно; 4) спілкування з надзвичайними дітьми (розділи 19–21), а також епілогу і подяк.

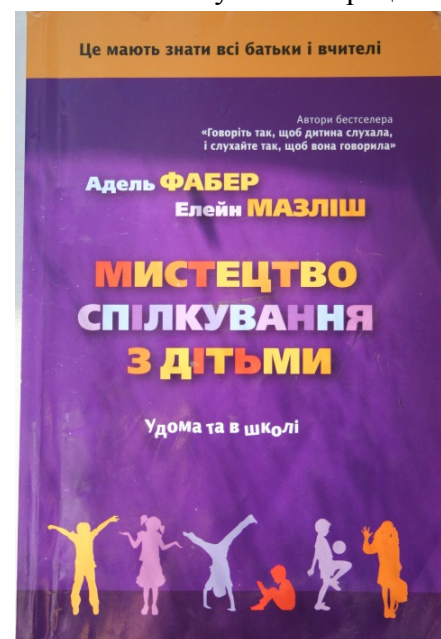
Розділи книги містять не лише поради і рекомендації, а й тестові матеріали, опитувальники для визначення типів акцентуацій характеру на певному етапі розвитку малюків. У тексті є велика кількість прикладів педагогічних ситуацій і зразки вирішення конфліктів, що виникають під час спілкування освітян з дітьми і з батьками. Зміст, як і сама ідея рецензованої друкованої праці, є не лише оприлюдненням частини цікавого досвіду авторки, а й додатковими методичними матеріалами для самоосвіти батьків, студентів освітніх закладів, практичних психологів і соціальних педагогів.

Доцільно зауважити, що навіть найосвіченішим батькам варто поцікавитись змістом параграфу шість «Внутрішня напруженість» зокрема прочитати частину «Співпраця з надзвичайними дітьми», де містяться корисні рекомендації про те, як стримувати власні реакції, модифікувати внутрішній діалог, позитивні моменти інтенсивних реакцій. Наприкінці параграфу авторка книги дає таку пораду: «Якщо вам потрібно більше інформації про те, як стримувати надмірну напруженість, прочитайте мою книгу «Діти, батьки і боротьба за владу»» [1, с. 111].

Для нагадування освітянам, батькам і молодим подружжям про важливість і *втаємниченість* періоду *дитинства*, й про захист прав дитини, і прав будь-якої людини, наведемо цитату з друкованої праці ще однієї надзвичайної дитини, мами, письменниці і педагогині Келлі Барнгілл:

– Будь здоровий, дорогенький, – сказала Ксан. – Глерку, чому б тобі не прогулятися разом із Фіріаном?
– Ненавиджу прогулянки, – буркнув Глерк, проте забрав Фіріана, і вони пішли.

«Виховання дитини – хоч сповненої магії, хоч звичайної, – не мине без труднощів: невтішний плач, майже постійний нежить, маніакальне бажання запхати до повного слини рота щось маленьке...»

І гамір».

– Можеш зачаклувати її так, щоб вона мовчала? – став благати Фіріан, коли сім'я наче вже звикла до дитини. Ксан, звісно, відмовилася.

– Магію не можна (заборонено) використовувати для того, щоб змінювати волю іншої людини, Фіріане, – раз по раз нагадувала Ксан драконові. – Як я можу так з нею вчинити, якщо, коли вона досягне свідомого віку (виросте), я повинна буду заборонити їй вчинити так з іншими? Це блюзнірство.

Він (монстр) не збирався любити цю дитину. Однак... Читав:

З піщинки

народжується світло,

народжується нескінченність часу,

і до піщинки

усе повертається

(Келлі Барнгілл «Дівчинка яка випила місяць»)

Магічні, Містичні і Приховані таємниці в різних «закутках наших дорослих душ» кожен з батьків також може знайти на сторінках «Правди». Рекомендуємо різновіковим батькам «надзвичайних дітей» для домашніх і спільних читань ще одну «надзвичайну книгу»: Террі Пратчет «Правда» – це роман поза циклами доступною для дітей і батьків мовою (переклад з англійської) про час, вічні цінності й дива історії. У книзі крізь усі сторінки пролягає дорога людини (і поважне, і ціннісне ставлення) до довкілля!

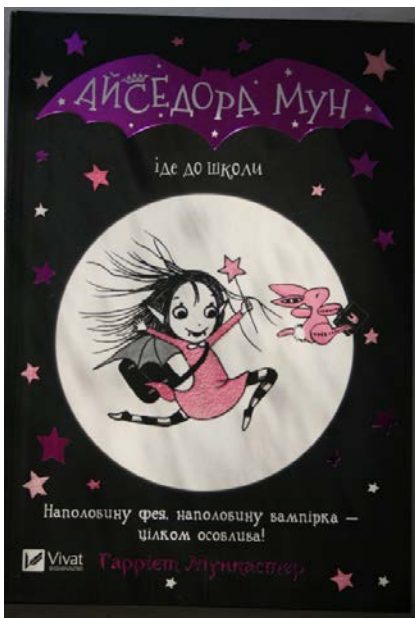
Отже, у ці важкі часи й за таких умов, щоб дізнатися «що робить дітей надзвичайними і чому...» звернемося до М. Ш. Курсінки [1]. Як звільнити дитину від ролі, яку їй нав'язали інші, дізнаємося в розділі шість психолого-педагогічного бестселера Адель Фабен та Елейн Мазліш [7], які проблеми уроків дітей і батьків вмістили в сім розділів своєї книги. Розділ I – Що робити з почуттями, які заважають вчитися; Розділ II – Сім навичок, які спонукають дитину до співпраці; Розділ III – Пастки покарання: альтернативи, що спонукають до розвитку самодисципліни... І останній восьмий розділ – ловець снів.

А для тих, кому «заважають спати», а також для тих, хто не може визначитись, куди краще «піти вчитись» із своїми дітьми – у «школу фей» чи «школу вампірів», рекомендуємо чудову магію слова – пригоди Айседори Мун [2], [3], [4].

«... Це просто неможливо.., і знову ці ж питання – Чому ви тут? Чи боїтеся ви смерті? Чи вдоволені ви?»

В умовах війни дітям і дорослим допоможе магія слова, магія науки, магія життя і смерті... це коли мертві допомагають мертвим, живі допомагають живим і навпаки, – коли мертві допомагають вижити, а живі вбивають!

На схожих моментах акцентує увагу й Майя Енжелу: «Люди забудуть, що ви їм сказали та що зробили, але завжди пам'ятатимуть, як ви змусили їх почуватися» на сторінках ще однієї перекладеної українською мовою книги з Серії «Саморозвиток» «Ічіго-ічіє, Японське мистецтво проживати незабутні моменти» Е. Гарсія (Кіраї), Ф. Міральєс,

Харків, 2018. Та у них є таки чому повчитися. Так, наприклад, японці цікаво святкують день дівчаток і день хлопчиків окремо в різні місяці. Відзначають вони і осіннє свято – день хризантем (09.09) (що раніше вишивались тільки на одязі імператорських родин).

... Адже на дачі (на вцілілій ділянці землі, бо будинок ще довго «буде ремонтуватись», через пізню й заміновану військову весну) ще квітують хризантеми, –

золотаві, рожеві і білі, – як згадка про дитинство (рожеві), пам'ять спочилим і загиблим (білі, японський символ смутку), нагадування про продовження життя (жовті – символ золотої осені, сонячних днів). І кожна квітка нібито промовляє:

- до наступної осені,
- до наступної осені!

Тож згадані в публікації книги стануть у пригоді як педагогам, так і батькам, вихователям, книги-мотиватори можуть стати у пригоді для багатьох творчих освітян і науковців, які в цей жахливий для країни час допоможуть зберегти працездатність, і замінять живого педагога в будь-якому бомбосховищі під час сирен, і вимкнення світла. Читаймо мудрі поради колег навіть при свічках і тримаймося разом на відстані!

У перспективі мають з'явитися особи зацікавлені в написанні наукової рецензії на чудове видання з цієї ж серії (перекл. з англ.) – книга Тімоті Д. Вокера «Як навчають у Фінляндії. Найкраща шкільна освіта».

*... знову між сиренами лунають
ті самі запитання Чому ви тут?*

Чи боїтеся ви смерти? Чи вдоволені ви?

Які завжди закінчуються проміжними оголошеннями: «Відбій повітряної тривоги!»

Література

1. Курсінка, Мері Шіді. Виховання надзвичайної дитини. Порадник для батьків надто активних, вразливих, чутливих і наполегливих дітей /Мері Шіді Курсінка [пер. з англ. вид. Mary Sheedy KURCINKA RAISING YOUR SPIRITED CHILD A Guide for Parents Whose Child is More Intense, Sensitive, Perceptiv, WilliamMorrow*NewYork* 2015] перекл. Ольги Синиці, Київ.: Наш Формат, 2016, 432 с.
2. Мункастер Гарріет. Айседора Мун їде на море. Переклад з англ. Світлани Орлової. ТОВ «Видавництво «Віват», видання українською мовою 2018. – 119 с. (для дітей віком 6+) (Серія з 3 книг).
3. Мункастер Гарріет. АйседораМун їде до школи. Переклад з англ. Світлани Орлової. ТОВ «Видавництво «Віват», видання українською мовою 2018. – 127 с. (для дітей віком 6+) (Серія з 3 книг).
4. Мункастер Гарріет. Айседора Мун запрошує на день народження. Переклад з англ. Світлани Орлової. ТОВ «Видавництво «Віват», видання українською мовою 2018. (для дітей віком 6+) (Серія з 3 книг).
5. Нилл А.С. Саммерхилл: виховання свободою /Александр Сазерленд Нилл [Neill A. S. Freedom – Not License, NewYork: Hart Publishing Company, Inc., 1966, Sammerhill freedom] Научное издание. Пер. с англ. Э. Н. Гусинского, Ю. И. Турчаниновой. Москва, Педагогика-Пресс, 2000. 296 с.

-
6. Стрелекі Дж. Кафе на краю світу /Джона П.Стрелекі; Віват, 2019. – 128 с.пер. з англ. М. Пухлій. – Х.: 1990 (назва книги 2019)
7. Адель Фабер, Елейн Мазліш. Мистецтво спілкування з дітьми: Удома та в школі / Пер. з англ... – К.: КМ Publishing, 2012. – 240 с.

Олександр Зорка

СКАРБ

(Продовження. Початок №1, 2022 р.)

Частина третя. АРМАГЕДОН

1.

За півтора року після трагічних подій біль від утрат притупився, емоції майже вщухли, а життя наших героїв перейшло в мирну і звичну колію.

Сірий керував хірургічним відділенням міської лікарні та збирав матеріали для майбутньої дисертації, яку мріяв захистити за кордоном: в одну з кращих клінік світу він був запрошений її власником, ученим зі світовим іменем, з яким Сірий заприятелював на одному з міжнародних медичних форумів, що відбувався в столиці. Утім, на поїздку Сірий так і не наважився через брак грошей, тож перспектива стажування за кордоном поки що залишалася реальною, проте нездійсненою мрією.

Сашко мандрував по країнах і світах, охоче їхав туди, куди вела його доля і фах телевізійного журналіста. Зі своїх мандрів він незмінно привозив для Володі те, що той потребував найбільше: спеціалізовану літературу, методичні посібники, статистичні довідники – усе, що так чи інакше стосувалося спортивної загалом, і футбольної зокрема, тематики. Іншомовні видання Володя терпляче перекладав, обклавшись словниками, а потім ретельно штудіював, списуючи зошит за зошитом зрозумілими лише одному йому обчисленнями та розрахунками.

І від дітей у двох футбольних групах дитячої спортивної школи він, нехтуючи власне каліцтво, відмовлятися не захотів. Його вихованці вдячно чекали свого тренера, доки він остаточно оговтається після травми. Тож Володя на важеному і вкрай незручному протезі радянського зразка вправно викульгував по полю, інколи, забувши про власне каліцтво, намагався виконати удар штучною ногою, щоразу заточувався або навіть падав, але піднімався, щоб через деякий час повторити спробу. Знов і знов...

А тим часом життя продовжувалося. Раціонально і прискіпливо, як він це робив завжди, Сірий обирав і, нарешті, обрав собі дружину.

Спонтанно, віддавшись на волю почуттям, ніж прислухаючись до здорового глузду, одружився і Сашко.

Обидва жили сім'ями загалом благополучно і щасливо, у обох уже підросли діти...

Лише Володя, як і завше, був один. Він ніколи не згадував те перше, і, судячи з усього, останнє кохання свого життя. Ця тема була для нього закрыта раз і назавжди і тому, за взаємною згодою, ніколи не обговорювалася навіть у вузькому колі найближчих друзів, а сам Володя ніби прийняв на себе схиму, яку добровільно і суворо тримав.

Як продовження тієї жорсткої схими він мало не щодня усамітнювався в закритому від сторонніх очей кутку дворища і до сьомого поту відпрацював вправи з м'ячем, марно намагаючись упокорити незручний протез та добитися від нього гнучкості та вправності звичайної ноги.

Одного разу, крадькома підглянувши, як Володя, впевнений, що його ніхто не бачить, безжально себе мордує з м'ячем, Сашко вирішив будь-що допомогти другові. Конкретного

плану в ту секунду він не мав, але був упевнений, що рано чи пізно його поки що не окреслене бажання набере реальних обрисів.

План був утілений у життя лише через пів року.

Після кількох ретельних і прискіпливих примірок Володя віз додому з Києва подарунок від Сашка: зроблений за новітніми австрійськими технологіями протез. Зроблений з надлегких сплавів та матеріалів, він був зручним, рухливим відразу в кількох площинах, одним словом, відповідав усім можливим вимогам, окрім однієї: він не був справжньою ногою.

Тим часом Володя нарешті дістався до квартири. З глухим скреготінням стара штучна нога під ним підломилася, і він, не втримавшись, упав, боляче вдарившись об одвірок, проте своєї ноші не випустив, тримаючи її на витягнутих руках.

Сяк-так відкривши двері, Володя ввалився в передпокій, і на якусь хвилю застиг, переводячи подих. Після того, як серце в грудях перестало шалено калатати, а дихання заспокоїлося, він стягнув з ноги зламаній у кількох місцях протез і заходився міряти новий.

Досить повправлявшись в обновці і з м'ячем, і без, просто так, але все швидше і різкіше рухаючись по квартирі, здійснюючи в обмеженому її просторі несподівані зміни напрямку і повороти, Володя був вражений і водночас втішений польовими випробуваннями нового протеза. Він хоч і не замінить ногу, але...

Він потягнувся до телефону:

– Знаєш, а я двічі подякував Богу, – повідомив він Сашкові після того, як переповів йому всю історію з старим протезом:

– По-перше, за те, що Бог все-таки є, бо зробив це зі мною не десь на вулиці, а на порозі власного дому. А вдруге я йому подякував за те, що Бог створив друзів.

Зрештою я на твоїй нозі, Сашко, знову можу претендувати на місце в команді майстрів... – і, вмить посерйознівши, додав:

– Вибери час приїхати. У мене до вас із Сірим є одна дуже серйозна розмова...

2.

У Володіній вітальні вони сиділи втрьох: сам Володя, Сашко і Сірий.

Господар дому говорив, а друзі слухали:

– Людське життя загалом і короткий спортивний вік зокрема, можна представити у вигляді діаграми з певними піками злетів і спадів, що обумовлено впливом і взаємодією цілого комплексу чинників: хімічних, фізичних, фізіологічних, психологічних, вікових і навіть моральних. Щоб не морочити вам зайве голову, бо ти, Сірий, як лікар, і без мене знаєш, яким довжелезним списком показників стану організму послуговуються фізіологи і терапевти, скажу, що за умови правильного вибору методики обчислень і аналізу всю сукупність даних можна звести до універсального алгоритму, точніше, до формули, що дасть ключ і можливість прогнозувати і навіть моделювати певний стан організму, ті самі піки форми і спади, якщо ми говоримо про спортсменів, у залежності від ситуації, а точніше, потреб тих чи інших змагань. Але однієї фізіології замало, щоб створити такий алгоритм. Тоді я замислився над тим, а яким інструментом і чим же послуговується людство у своїй повсякденній практиці. Ось! – Володя виклав на стіл побутові гороскопи.

– Ну, ти, друже, вразив мене в саму п'яту! Ой, тримайте мене: значить, порада Водолям – він кивнув на Сашка: Ви сьогодні можете беззастережно переходити вулицю на червоне світло, а Вагам – він показав на себе: Рекомендація: не їжте на ніч сирих помідорів... Це і є універсальний інструмент?! Ні, дякую, я й так сирих помідорів на ніч не їм, у мене від них шлунок болить...

– Та, почекай, Сірій, не нависай, – перебив його Сашко: – Володя, як я зрозумів, говорить зовсім не про ту дурню, що ти зараз торочиш, а лише про загальну схему, про принцип. Так? – звернувся він до Володі.

– Абсолютно... Мовиться лише про загальну схему, а зовсім не про її вульгарно-утилітарний результат, який так запекло критикує Сірій. Бо насправді астрологія – наука, і в ній є свій системний підхід: за точку відліку прийнято брати день, час, місце народження, накладати дані на карту розміщення планет і вже за їхнім рухом визначати близьке і далеке майбутнє конкретної людини. Приблизно так виглядає загальна схема.

Тоді я уважно проаналізував кілька конкретних біографій видатних спортсменів, намагаючись знайти зв'язок між їхніми детальними гороскопами і спортивними перемогами. Згадайте хоча б Кассіуса Клея, що під цим прізвиськом домінував кілька років серед супертяжів на рингу, а потім, відсидівши в тюрмі два роки за відмову воювати у В'єтнамі, не тільки повернув собі усі титули, а ще років шість уже під іменем Муххамеда Алі утримував чемпіонські пояси, хоч і з'явилися серед претендентів боксери, що були об'єктивно сильніші за чемпіона. А Пеле? Врешті-решт, Марадонна, що разом з аргентинською збірною у двадцять років став чемпіоном світу з футболу? Перелік можна продовжити безкінечно, але зупинюся на суті: у сухому залишку один висновок: гороскопи хибують...

– Ну, і що це доводить, крім тієї істини, що той чи інший спортсмен народився в потрібний час у потрібному місці? – гнув своє Сірій.

– Почекай, друже, усе – по черзі. Я й сам довгий час відповіді не знав, окрім тієї нічим не підкріпленої поки що гіпотези, що правильні загалом висновки ми намагаємося робити, використовуючи хибні дані. Тоді я взявся за детальний аналіз подій за участю вже не окремих спортсменів, а команд. Згадайте хоча б збірну Данії, що виграла блискуче європейський чемпіонат. Команда-аутсайдер, що дивом потрапила в фінал, коли УЕФА зняла з участі збірну Югославії, бо на Балканах почалася війна? Так ось, я й команду детально розклав на персоналії, довелося, звісно, поморочитися, дані я отримував лише з відкритих джерел та з тих книжок, що Сашко мені понавозив з усього світу. Але я й до аналізу знав результат...

– Таки хибують? – висловив свій здогад Сашко.

– Ще й як! Хибують – не те слово...

– Ну, не тягни, що ти зробив далі? – уже всерйоз зацікавився Сірій – Кажі вже...

– Сірій, я тебе ще раз уражу в саму п'яту: відклав свої розрахунки десь на пів року, засунув у найдальшу шухляду і спробував про них забути...

– Отакої... – вражено протягнув Сірій, – я б скоріше, помер би над задачкою, ніж кинув...

– То ти, а це я. Як виявляється, правильно зробив. Відгадка лежала на поверхні! – і Володя знову посунув їм їх гороскопи.

– Що ти знову нам цю лабуду сунеш! – хотів образитися вже вкотре Сірій, але осікся, вловивши зацікавленість в очах Сашка. І далі обидва слухали уважно, не перебиваючи.

– Оце твій гороскоп, – провадив Володя далі, оце Сашків, оце мій. За точку відліку обрана, повторюсь, дата вашого народження. Скажіть, вони відповідають вашому уявленню про себе самих? Не поспішайте, спочатку спробуйте відповісти на таке питання: а формуватися, як особистості ви почали з моменту народження, чи це все-таки відбулося ще в утробі матері?

– Не знаю, – протягнув Сірій,

– Мене мама взагалі семимісячним народила...

– Що з усією очевидністю доводить той незаперечний факт, що гороскопи хибують, а твій гороскоп, Сірій, взагалі, не про тебе... І ми, здається, тепер знаємо, чому хибують гороскопи.

Я дістав свої розрахунки, змів з них пилочку і проаналізував заново всі дані, взявши за точку відліку момент зачаття плоду, причому, через брак подібних даних, прикинув його приблизно. Скажу відразу: в дев'яти з десяти випадків мої розрахунки підкріплюють фактичні результати кожної із досліджуваних мною спортивних персоналій, а в командному дослідженні, як це було із збірною Данії, наприклад, результат ще вищий – дев'яносто п'ять відсотків.

Ну, і нарешті, уявимо собі, що ми обрали правильну методологію обчислень, але поки що маємо лише грубий скелет, чимось подібний до критикованого Сірим гороскопа. Тепер на цей скелет давайте спробуємо «наростити» цілком наукові фізіологічні, психологічні показники спортсмена або команди. Ще ближче до істини... Тепер, маючи все це в арсеналі, зведемо відомі нам дані до зрозумілих діаграм: ось вони – піки, а ось спади кожного спортсмена окремо і всієї команди загалом. На такі шанси, можна вже, як то кажуть, «йти на мізер». Я правду кажу, Сірій?

– Ну, це – якщо не «нобелівка», то найменше блискуча докторська дисертація, – шанобливо протягнув Сірій.

– Але і це ще не все: ось діаграма спортсмена, ось команди, а ось – команди-суперниці, з якою у нас зустріч через тиждень. Навіть якщо на момент зустрічі у нас – суцільні спади, а у них – піки, правильна тактика, обрана на той чи інший матч, може урівняти шанси. Усі матчі виграти неможливо, це очевидно, але розрахувати «дихання» так, щоб відсоток перемог був у нас вищий, а відсоток втрат – найнижчий серед суперників, така методика дає змогу, а, головне, дає можливість прогнозувати і організовувати весь тренувальний і підготовчий процес не від матчу до матчу, а в довгостроковій перспективі.

А тепер скажіть, хто з нас у кінці сезону святкуватиме перемогу? – урочисто завершив Володя.

– Ти ж не просто так це нам розповів? – порушив тривалу мовчанку, що запала після того, як Володя закінчив, Сашко. – Тобі від нас не тільки наше «одобрямс» знадобилося, ти б його отримав і так. Наша допомога потрібна? Тобі варто лише сказати – вважай, ти її вже маєш...

– А я в цьому не мав жодного сумніву. Для того, щоб упевнитися в ефективності цієї методики, зошита і олівця мало. Потрібна база об'єктивних даних, інструментарій для їх обробки, а, головне, структура, зацікавлена в результаті. З моєї точки зору, для початку могла б підійти футбольна команда не вищої, скажімо, першої ліги, де я міг це реалізувати на практиці. А від вас – нормальна протекція, що це – не черговий аферист і не хлопець з вулиці...

– Уже домовилися! – Сірій почав викаблучуватися знову. – А ти нам за це по мерседесу підгониш під під'їзд у кінці сезону, Я правильно кажу, Сашко?

– Мерседес не обіцяю, – не сприйняв жартівливого тону Володя, – А новий рентгенівський апарат у тебе у відділенні замість того одоробла, на якому ти мене фотографував, у тебе буде. І новий фізичний кабінет – теж...

Потужне журналістське лоббі, що завжди існувало при великому спорті, годувалося на ньому і звеличувало світ голів, очків, секунд, зробило свою справу, значно спрямивши шлях Володі до мети. Декого зацікавила сама ідея, більшість просто раді були зробити дружню послугу своєму колезі з телебачення, але, як би там не було, Володя був

представлений деяким футбольним менеджерам і за місяць почав своє співробітництво з однією з команд першої ліги. Чемпіонат уже тривав, і клуб належав до категорії міцних «середнячків», займаючи в таблиці дванадцяте місце. На кінець першого кола він був уже восьмим, на початку другого кола – шостим. У середині другого кола він зробив ще один кидок і утвердився на третій позиції. А, коли до кінця чемпіонату залишилося зіграти кілька вирішальних матчів за перше місце, що гарантувало вихід у вищій дивізіон, і ціна питання значно зросла, клуб утвердився на першій позиції і уже не здавав її до самого кінця чемпіонату.

Команда, консультантом якої був Володя, неочікувано і навіть сенсаційно виграла чемпіонат та перебралася у вищу лігу, а сам Володя отримав можливість виконати обіцянку, що дав Сірому, уже через рік.

3.

Те, що її найдорожчий скарб вчергове змінив місцезнаходження і перейшов у спадок іншому її боржникові, Вельда відчула відразу. Тепер артефакт покоївся в найбільшому спортивному кубку, що, в числі інших футбольних нагород, непорушно стояв на книжковій полиці. І, судячи з усього, його безпеці нічого не загрозувало. Вельда вгледілася у свого чергового боржника: а, старий знайомий...

Вона згадала те напрочуд вдале своє полювання, що поповнило її спрагле відьомське ество відразу дванадцятьма смертями із сплющеного від удару об землю автобуса. Дванадцять проти однієї, нехай покаліченої, але ж вцілілої жертви, що виявилася міцним горішком.

Тут Вельда згадала ще одну свою жертву і вже вкотре, але з незмінним задоволенням майже фізично відчула у собі її пекельний тягар сумління за задуману, але так і не вчинену зраду. З цим тягарем, не розділеним ні з ким, його жертва так і пішла в небуття...

До тих, кого відразу не вдавалося зламати фізично, Вельда добирала і, як правило, знаходила інші ключі та способи впливу, бо жодної хвилини свого тривалого відьомського життя не вірила в жодну з чеснот людської душі. Врешті, рано чи пізно, її однаково вдавалося підкорити своїй волі, спокусити, або... або купити. Тут Вельда знову поглянула на свого боржника, що, обклавшись довідниками і зшитками статистичної інформації, щось швидко писав у шкільному зошиті з шкіряною палітуркою. Або купити...

Ну, а якщо і це не вдасться, тоді вона підступить до нього особисто та продовжить одного разу розпочате полювання і, нарешті остаточно забере це неупокорене нею життя та сповна поквітається за свій скарб, що, захищений у кубку, був від жертви на відстані витягнутої руки, але для Вельди залишався так само недосяжним.

Усіма її боржниками, що віддаляють скарб від неї, вона віднині буде займатися особисто...

4.

Дзвінок у передпокої квартири задзвонив несподівано і настирливо. Сяк-так дошкутильгавши до дверей, Володя їх відчинив. На порозі стояли двоє в однакових, наглухо застебнутих чорних пальтах. Старший, огрядний, схожий на ассірійця, чолові'яга, демонструючи всі тридцять два, широко і привітно всміхався. Молодший, високий і дужий, навпаки, стояв з незворушним обличчям, тримаючи в руці великий кейс з крокодилячої шкіри.

Старший голосом ярмаркового зазивали раптом завчено проспівав:

– У вас – товар, у нас – покупець, Ви пропонуєте, ми купуємо... – вмиль посерйознівши, схилився у шанобливому напівпоклоні:

– Пане Володимире, будемо вдячні, якщо приділите нам кілька хвилин вашої уваги, у нас з колегою до вас серйозна ділова пропозиція...

Коли запрошені до вітальні відвідувачі всілися в запропоновані крісла: старший – на самому краєчку сидіння, молодший – глибоко, і відразу непорушно заляк, вклавши кейс собі на коліна, старший продовжив, безперечно жестикулюючи: – Вони з колегою представляють інтереси однієї букмекерської контори, що має міжнародну репутацію і свої філії в понад ста країнах світу. Її діяльність безпосередньо пов'язана з світом великого спорту, точніше, на зароблянні грошей навколо спортивних подій. Тоталізатори – лише одна з форм такого заробітку. Як і будь-яка високоорганізована і ефективна бізнес-система, «заточена» на отримання надприбутків, їхня контора заробляє величезні кошти. І такі самі величезні кошти вкладає у власну безпеку. Мовиться насамперед про безпеку інформаційну, тому щодня відбувається збір інформації і її аналітична обробка. Результати роботи тоталізаторів – лише перший, первинний рівень такої обробки. Другий рівень – аналітика всього навколоспортивного життя загалом, що лише трохи пов'язане зі світом ставок, вигравів і програвів, але так чи інакше опосередковано впливає на кінцевий результат. І, нарешті, третій рівень аналітичних досліджень, що зі світом голів, очок і секунд ніяк не пов'язаний, зате має вплив на розвиток будь-якого бізнесу загалом, і на букмекерський зокрема. Ідеться про вплив державних, громадських та політичних інституцій, про який більшість з букмекерів-виконавців навіть не підозрюють, проте він існує.

Не вдаючись в подальші подробиці, бо підсумкові формули, що щодня лягають високому керівництву на стіл, то є чиста математика, зазначу лише, що, врешті, для остаточного прийняття того чи іншого рішення все в кінцевому підсумку зводиться до простої дилеми: якщо в якомусь сегменті бізнесу значно прибуло, то десь в іншому місці бізнес-системи обов'язково обміліло.

Перші три-чотири місяці, коли аномалія, викликана діяльністю методик, що їх запровадив Володя в окремо взятій команді окремо взятого чемпіонату, була поміченою і врахованою, а ризики втрати прибутків надто високими, було прийняте рішення про нейтралізацію стороннього впливу. Треба було зробити так, ніби його ніколи і не було. І навіть виконавця цього рішення вже було визначено...

Старший зробив паузу, виразно подивися на свого колегу, що мовчки сидів у кріслі, і продовжив знов:

– Розробка операції, м'яко назовемо її «нейтралізація», зайняла десь два місяці. Але за цей час ми сяк-так навчилися мінімізувати втрати для бізнесу, до того ж врешті-решт кожен має право заробляти в цьому житті на свій хліб з маслом, тож операцію на якийсь час відклали і вирішили просто поспостерігати.

Результати цього спостереження, ґрунтовні висновки аналітиків вищої ланки остаточно «поховали» саму ідею нейтралізації, – співрозмовник ще раз виразно подивився на колегу: – Менеджери і фінансовий департамент контори виказують неабияку зацікавленість у ваших розробках і в співпраці з вами особисто, про що я і уповноважений вам повідомити: я пропоную вам роботу...

Старший зробив красномовну паузу і несподівано запитав: – Ви скільки заробили на своїх консультаціях за сезон? – і, нехтуючи німе заперечення Володі, сам відповів: – Правильно, сімдесят тисяч долларів, непогано, з огляду на це... – він широким жестом обвів вітальню, на якийсь момент затримався поглядом на кубках і звернувся до свого супутника: – Колего!

Колега хряснув замками і відкинув кришку кейса: усі його нутрощі були щільно укладені пачками американських грошей.

– Тут – рівно в п'ять разів більше. До того ж це – лише аванс і він одразу стане вашим, як тільки ми домовимося і підпишемо контракт. Поспішати не будемо, ви добре обдумайте нашу пропозицію, починаючи від сьогодні, з понеділка, а ми з колегою у п'ятницю навідаємося до вас знов, уже з текстом контракту...

Звісно, контракт підписувати кров'ю я вас не примушуватиму, підпишете, як і всі – чорнилами. Але майте на оці – в його голосі не залишилося жодної тині приязності, одна глуха погроза: – Майте на оці: чорнило і кров – це практично одне й те саме, коли йдеться про інтереси контори. Кажу це на той випадок, якщо після підписання контракту ви на свій розсуд надумаете відсвічувати ще й у спорті своїми методиками. Великі гроші люблять тишу і, навпаки, не терплять поголосу... І останнє...

Він підняв руку і націлив її в напрямку найбільшого кубка: – Там зберігається річ, що вам не належить і яку треба повернути господарю. Повірте, так буде краще для вас. А тепер – і для всіх нас. Ця пропозиція – за межами нашого контракту, проте ми ділові люди: назвіть окрему ціну і для нього, – він знову показав на кубок: – А поки що – до п'ятниці...

Випровадивши дивних візитерів за поріг, Володя повернувся у вітальню, дістав кубок, вийняв з нього кинджал і довго сидів, втупившись в його потмяніле лезо очима, ніби намагався зазирнути вглиб, розгадати таємницю, що містив у собі цей таємничий і з недавнього часу лиховісний предмет.

Так нічого і не з'ясувавши для себе, він знову загорнув кинджал в ганчірку, поклав у кубок і виставив його до інших нагород, а сам знову взявся до роботи над своїми розрахунками та графіками і так працював лише з перервами на сон, доки не настав четвер.

Обідньої пори, вклавши в папку сімдесят тисяч долларів – гонорар, отриманий ним від менеджерів команди за вдало проведений сезон, Володя вже був готовий виходити з дому, коли враз про щось згадав, повернувся у вітальню, дістав з кубка і поклав зверху на гроші загорнутий у ганчірну кинджал і вже після того попрямував до виходу. Він їхав до Сірого в лікарню.

Після теплих привітань, коли вони з Сірим всілися за його робочим столом з чашками кави в руках, Володя посунув до друга папку: – Тут те, що я тобі колись обіцяв: сучасний рентгенівський комплекс, фізкабінет. Зрештою, витратиш на те, що вважатимеш за потрібне, тільки не на повій і пиятику, ти ж у нас – мужчина позитивний. А якщо серйозно, це – перша наша з Сашком інвестиція. Він, як справжній друг, відмовився від свого мерседеса на твою користь. Сподіваюся, ця інвестиція – не остання. Завтра ввечері я виїду в Київ, рано-вранці наступного дня вилечу в Ялту, на базу розташування команди і буду разом з тренерами її готувати до початку сезону. Це, як мінімум, місяців зо два, максимум – пів року. Як складеться... Мало не забув, – Володя відкрив папку і дістав загорнутий в ганчірку кинджал: – Хай це поки що полежить у тебе в сейфі. Серце моє відчуває, що з цією штукою пов'язана якась лиха історія чи особа. За ним уже приходили досить дивні істоти, тож не хочу маму з ними наодинці полишати. А, коли я повернуся, спробуємо всі втрьох розгадати загадку кинджала. Ну, ось і все, або майже все... Якщо будеш вільний увечері в п'ятницю, приїжджай до мене, я тебе напою чаєм, а ти мене підкинеш на вокзал. Якщо згода, тоді до п'ятниці...

П'ятниця для Володі так і не настала: він помер уві сні від зупинки серця. Його методики і розрахунки, записані в кількох учнівських зошитах, так і залишилися винахідливою, блискучою, але так і не втіленою до кінця на практиці теорією. Команда, до якої він так і не доєднався в силу обставин, що склалися, після зборів провела найгірший

сезон у своїй історії, і з останнього місця турнірної таблиці знову повернулася в нижчу, першу лігу.

Утім, то вже зовсім інша історія...

5.

У той момент, коли грудки землі глухо вдарили у віко труни, що передчасно та назавжди упокоїла його друга, Сірого знову обсіли цілком земні турботи. Розтин тіла лише підтвердив очевидне: серце, без жодного натяку на інфаркт міокарда, зупинилося з невідомих причин. Так, ніби чиясь безжальна рука стисла його і тримала доти, доки останні краплини життя не полишили скалічене, але ще здорове і міцне тіло.

Сімдесят тисяч доларів, що лежали в Сірого в сейфі і відтепер належали лише йому, вимагали від його прагматичної і кипучої натури конкретних і негайних дій.

Певним контрапунктом до його звичних і конкретних прагнень дії десь глибоко всередині його єства зазвучали й інші, заспокійливі голоси: не поспішай, нашіптували вони йому, поглянь довкола, скільки чудових ідей і мрій ти б міг реалізувати, якби з розумом витратив ці гроші на себе..

– На себе, на себе, на себе!.. – настійливо переконували голоси. І Сірий бачив себе в літаку, що летів через океан, бачив себе в суперсучасній хірургічній клініці в Чикаго, про яку він так багато читав, про яку стільки мріяв і у яку він був запрошений на стажування.

– Не поспішай...

Знов і знов переконували його голоси, і Сірий прислухався до поради: Володя під час їх останньої зустрічі так і сказав: це наша з Сашком інвестиція, розпорядися нею, як вважатимеш за потрібне. Урешті-решт це його право...

– Тільки твоє, тільки твоє... – вторили його думкам голоси, то стишуючись, то наростаючи... А Сашко! Як до цього поставиться Сашко, – подумав про себе Сірий і так само подумки себе заспокоїв. Що ж, Сашко зрозуміє... Навіть якщо ні...

Сірий силою волі струснув з себе неприємні думки, вони його якимось несподівано завели у незвичні для нього роздуми і навіть вагання. З цього моменту руки робили, а очі боялися, бо Сірий, не відволікаючись більше на голоси, що навіювали на нього солодкі видіння, робив звичну і потрібну для лікарні справу: гроші, що лежали у нього в сейфі, поступово перетворювалися на договори з постачання хірургічного обладнання, на кошториси ремонту і облаштування приміщень під нове устаткування, у накладні на придбання необхідних медпрепаратів та витратних матеріалів.

Вночі, коли він залишався наодинці, його знову обступали видіння і тривожні сни. То він, десятирічний, ніби знову піднімався на Лису Гору, несучи в руці загорнутий в ганчірку кинджал.

– Поверни його, поверни, поклади, де взяв! – волали в його голові голоси. То він знову бачив себе дорослим в університетській аудиторії, де він захищає докторську...

– Це – твоє, твоє, твоє... – співали голоси.

– Не твоє, не твоє, не твоє! – тривожно попереджали вони, коли він знову бачив себе з кинджалом у руках:

– Поклади, де взяв...

Зранку картина повторювалася: Сірий вольовим зусиллям проганяв від себе нав'язливі голоси і, уже ні на що не відволікаючись, робив поточні справи. На п'ятий день, коли велика купа грошей в його сейфі остаточно перетворилася на стос договорів, калькуляцій і накладних, Сірий набрав повні груди повітря і взявся підбивати підсумки свого господарювання. Після кількогодінної роботи він вивів на папері остаточно цифру –

сімдесят тисяч двісті долларів, яка була належним чином зафіксована в його звітній документації. Сірий дістав із заначки власних двісті долларів, поклав їх зверху на документи і сховав у сейф. Тепер він може спати спокійно. З сейфа Сірий дістав кинджал, розгорнув ганчірку і задумливо покрутив зброю в руках. На дев'ять днів по їхньому другу приїде Сашко, вони разом подумують, як бути з їхньою знахідкою. Вона почала його непокоїти так само, як ще зовсім нещодавно непокоїла Володю...

Сірий пережив Володю всього на п'ять днів: обширний крововилив у мозок за лічені секунди паралізував усі мозкові центри, що керували життєдіяльністю організму, не полишивши Сірому жодного шансу на життя. Акт розтину тіла не зафіксував також ані найменших ознак геморагічного інсульту, усе виглядало так, ніби чиясь зла воля подлубалася в мозку, безжально і цілеспрямовано пошматувала судини і капіляри в його голові...

Ніби відчуваючи свій близький кінець, а про це Сашко дізнався вже після похорону, Сірий навів ідеальний порядок на своєму домашньому робочому столі, акуратно склавши і ретельно підписавши всі ключі, що слугували йому за життя: цей – від квартири, цей – від гаража, ці – від дачі, і лише на одному ключі від сейфа в його лікарняному кабінеті Сірий, свідомо порушуючи обрану ним логіку, написав: «Сашко», ніби цим хотів передати якесь послання другові. Але що він хотів сказати?

З цими думками та з успадкованим у такий дивний спосіб ключем Сашко поспішав до міської лікарні. Переполюшене не стільки незрозумілою і передчасною смертю завідуючого хірургічним відділенням, скільки долею укладених ним контрактів на солідну суму, які керівник міськздороввідділу санкціонував, місцеве начальство створило відповідальну комісію, яка мала відкрити сейф і уважно дослідити документацію, залишену небіжчиком. Використовуючи свої знайомства серед місцевої еліти, Сашко напросився бути присутнім під час цього: його не полишала надія розгадати послання, що залишив йому перед смертю його друг.

Сейф розрізати автогеном не довелося, хоча лікарняний завгосп, з огляду на представництво високого начальства в комісії, був готовий і до такого повороту подій. Сашко дістав з кишені ключ, і сейф було відкрито. Якийсь час, доки комісія вивчала папери, Сашко оглядався по кабінету. Він одразу помітив в глибині відчиненого сейфа знайомий з дитинства пакунок з кинджалом, що його і мав, певно, на увазі друг. Втім, Сашко поки не поспішав форсувати події. А тим часом комісія, вивчивши документацію, залишилася задоволеною: усі витрати належним чином були проплачені і підтверджені документами. Залишок готівкових грошей у сумі двісті долларів США були передані головному бухгалтерові лікарні і опинилася в лікарняній касі, а заспокоєне начальство розійшлося.

Залишившись наодинці зі слідчим прокуратури, що дописував свій протокол, Сашко, лише трохи натиснувши своїм журналістським посвідченням, отримав змогу забрати з сейфа річ, яка до справи не мала жодного стосунку. Слідчий лише побіжно оглянув кинджал, навіть не взявши його до рук, ніби щось йому підказало триматися від таких речей якомога далі.

Так сталося, що небезпечний артефакт опинився в багажнику Сашкової машини і остаточно утвердився в той же вечір на антресолях його київської квартири серед усілякого мотлоху і непотрібних речей.

6.

Вельда роздратовано відволіклася від акту підписання контракту на контрабандну поставку зброї в одну з азіатських країн, який вона незримо супроводжувала кілька останніх тижнів. І зараз, саме зараз, коли контракт у стадії остаточного залагодження, щось вкрай

збентежило Вельду: її дорогоцінний скарб, що останнім часом непорушно лежав на антресолях в нічим не примітній київській квартирі, знову кудись мандрував.

Вельда включила свій магічний зір і ясно побачила місце дії: троє дітей, два хлопчики і одна дівчинка, вражено розглядали кинджал, її кинджал, та мацали скарб, її скарб, своїми пальцями. Ось його руків'я обома руками обхопив молодший хлопчик, якому було років три, та почав войовничо розмахувати. Після того, як його жести стали аж надто загрозливими, злякана семирічна дівчинка розплакалася, старший, якому було років десять, відігнав молодшого від сестри і, не зважаючи на заперечення і навіть супротив брата, відібрав зброю, старанно загорнув її знову в ганчірку і поклав вглиб антресолей.

Давно пора було б розібратися із останнім вцілілим її боржником та остаточно повернути собі артефакт, що зберігав її відьомську силу. Цього разу вона примусить свого боржника коритися, І, коли той поверне її скарб, вона його знищить так, як знищила його друзів.

А коли вона забере в артефакта свою оновлену і зміцнілу магічну силу, саме час буде подумати про початок нового, тринадцятого її життя.

Цього разу Вельда вирішила не відкладати задумане на потім і відразу почала діяти...

7.

Голоси і видіння обступили Сашка відразу, як він ввечері переступив поріг власного дому. Вони не відпускали його ні на мить, доки він вечеряв із сім'єю, вовтузився з дітьми в ігровій кімнаті, а потім вкладав менших спати.

Він бачив себе десятирічним на Лисій Горі, саме в тому місці, де під шаром ґрунту вони із друзями колись знайшли кинджал.

– Поверни його, він тобі не належить, не тобі, не тобі належить. Поклади, де взяв! – різними голосами завивало в його голові.

Після того, як усі домашні поснули, Сашко ще довго лежав, вслухаючись у ті голоси. А, коли нарешті забувся коротким тривожним сном, у його свідомість ввійшов справжній кошмар: він побачив своїх малих дітей, що стояли, злякано притискаючись одне до одного, чомусь на Лисій Горі, біля їхніх ніг лежав, зловісно виблискуючи, кинджал а над ними, закриваючи місяць і зорі, загрозливо клубочилася і нависала страшна загроза...

Сяк-так заспокоївши дружину, що скинулася від сну на його крик, Сашко прислухався до себе. Залишки кошмару майже зовсім розвіялися, проте своїм інтуїтивним батьківським відчуттям він скоріше, вгадав, ніж відчув: страшна загроза його дітям нікуди не зчезла, і її джерело було десь поряд, у його квартирі.

Покладаючись лише на оте шосте своє відчуття, Сашко обнишпорив квартиру і нарешті знайшов те, що шукав: знайомий з дитинства паунок він дістав з антресолей і обережно розгорнув ганчірку. На кухонному столі перед ним лежав зловісний артефакт.

– Так, це він, він, він!!! – відчайдушно заволали голоси в нього в голові. – Поверни його, поверни, поклади, де взяв!!!

Смертельна загроза йому і його дітям пульсувала, наростаючи, саме від леза клинка, це Сашко відчув одразу, взявши кинджал до рук.

– Поверни його, поверни! – дедалі дужче волали голоси в його свідомості.

Сашко підкорився вимозі: загорнув артефакт у ганчірку, і як був, у шортах та капцях, зніс паунок у двір та поклав у машину. Потім повернувся додому, швидко вдягся в зручне та не марке, так, як зазвичай споряджав себе у дорогу, поцілував по черзі сплячих дітей і вийшов у темніть короткої літньої ночі.

Сашко гнав машину по московській трасі на північний схід, де було його рідне місто. Голоси в його свідомості тимчасово вщухли, і він зосередився на власних думках. Боже, як же він хотів, щоб у цій його, можливо, останній поїзді, поряд були його друзі: Володя, Грузин і Сірій!

На перехресті невеличкого містечка, що його якраз проїжджав Сашко, горіло червоне світло і він зупинив машину, втомлено прикривши очі: перемогти в цій останній для нього битві, до якої він подумки готувався, він один мав аж надто мало шансів.

Коли ззаду нетерпляче засигналив клаксон, Сашко розплющив очі і рушив з місця. Поряд з ним на пасажирському місці у мерехтливому світлі панелі приладів з цигаркового диму, що плавав у салоні, ніби зіткнувся знайомий профіль: – Про артефакт сам здогадався, чи Вона надоумила? – запитав профіль голосом Володі.

Сашко скоріше вгадав, ніж побачив якийсь ледь помітний рух на задньому сидінні: – Певно, важко було не здогадатися, – подав голос Грузин. – Вона ж так само безжально і в твоїй голові порпалася, як і в моїй?

– А у своїх вправах на живих людях Вона буває дуже і дуже переконлива... – саркастично додав Сірій.

– Нічого, друзі, разом ми ще повоюємо: я вам розповім, що я придумав... – почав Сашко.

– Не треба, ми знаємо, – перебив його Володя, – для того ми з тобою, щоб допомогти реалізувати твій план. Тільки май на оці: якщо ти схибиш... Ми схибимо, – поправився він, – Вона на цьому не зупиниться. Скільки забраних життів на цьому кинджалі?

– Дев'ятнадцять... – підказав Грузин.

– А скільки життів Вона зібрала, коли автобус зірвався з естакади?

– Дванадцять. Я особисто тоді візував свідоцтва про смерть – Сірій на хвилю затнувся. – Значить, з нами трьома – п'ятнадцять, Сашко, якщо ми його не зуміємо вберегти – шістнадцятий...

– А хто ще три? – болісний здогад враз спер Сашкові груди. – Хто?...

– Веди машину рівніше, до пункту призначення не доїдеш, – порадив Сірій, – ти правильно здогадався: твої діти..

– Вона знищує всіх, хто так чи інакше причетний до історії кинджала, або ж бодай хоч раз його торкався, – пояснив Володя. – І твої діти – не виняток...

– Поясню для найтупіших, – у розмову втрутився Сірій. – Я тримав артефакт у сейфі, Володя у кубку на полиці, його могла знайти тільки мама, та й те навряд, Грузин зберігав його в криївці на веранді. До нього ніхто сторонній доступу не мав. А ти, Сашко?

– На антресолях...

– На ан-тре-со-лях... – по складах повільно продекламував, знущаючись, Сірій. – І ти хочеш сказати, що, маючи двох допитливих козаків і одну кмітливу дівку в домі, ти зберіг цю схованку у таємниці? Хочеш, скажу, як було: вони кинджал знайшли, погратися і поклали на місце. Слава Богу, нікого не порізали під час цього, але торкалися...

– Артефакт залишив на них мітки, і тепер Вона їх бачить. І почне полювати на них відразу, як тільки покінчить з тобою. Так що роби те, що задумав, причому роби швидко, – підвів ризику Грузин. – Ми допоможемо...

Далі кілометрів двадцять вони їхали мовчки, кожен думав про своє.

– Уявіть собі пристойного зовні статечного чоловіка, який не пропускає службу в церкві, дотримується посту, ходить до причастя, жертвує на храм, і навіть читає Біблію: за всіма ознаками – достойний громадянин і справжнісінький християнин. Але у вихідні пиячить, лупить свою жінку і тиранить дітей, серед тижня вчащає до чужої дружини, на

службі бере хабарі і просто краде, а над підлеглими знущується. У підсумку потім дуже дивується, коли Диявол з'являється в нього на порозі й тягне в пекло. Адже те зло, що його прибрало до рук, він сам породив і посіяв у цьому світі... – на одному диханні розпочав і закінчив свої міркування Володя.

– Але ж ми – не такі, – заперечив йому Сірий, – ні я, ні Грузин, ні ти за життя такими не були. А Сашко і зараз не такий.

– Ви, друзі, зі мною вкупі – особливий, і навіть клінічний випадок: атеїсти-язичники, що з Богом повсякчас воліють домовлятися, а з нечистою силою воюють її ж зброєю, коли вона впритул до них підступається. Як правило, з однаковим результатом: 0:3 на користь нечистої сили.

– Ну, і яка розумна тому альтернатива? – подав з заднього сидіння голос Грузин.

– Альтернативою була, є, і буде віра, – переконано відповів Володя. – Але це, на жаль, не наш випадок...

«Верующий в него не судится, а неверующий уже осужден, потому что не уверовал во имя Единородного Сына Божия», – задумливо процитував Святе письмо Сашко і звернувся до Володі:

– Ти вважаєш, що й у мене немає жодного шансу?

– Доки людина жива – шанс завжди є... – відповів Володя впевнено і продовжив свої міркування далі:

– Вона підступалася до нас по одному: спочатку спокушала Грузина, не добила нічого і забрала його життя. Двічі приходила за мною, вдруге пообіцявши золоті гори в кримінальному бізнесі, і знову не отримала бажаного, тому забрала життя. Потім спокушала Сірого, щоб він зрадив свою справу і за її рахунок влаштував своє американське майбутнє. Знову нічого, і смерть, як останній аргумент. Тепер Вона заходила біля тебе, примушує танцювати під свою дудку, упиваючись твоїми страхами за життя дітей.

Саме час згадати про все, що було світлого і чудового між нами: про честь, обов'язок, підтримку одне одного, про чоловічу дружбу, нарешті, і любов. Відкинути власні страхи, зібрати мужність та все це поставити на кон. І сподіватися на Бога, того самого, без волі якого, я впевнений, нас би сьогодні не було поряд з тобою. Так що це – не кінець...

Глупої ночі вони доїхали до місця призначення: прямо перед ними, закриваючи собою частину неба, височіла Лиса Гора. Доки Сашко порався біля машини, забираючи з собою лопату, ліхтарик і артефакт, його безтілесні друзі розлетілися врзнібіч, шукаючи вхід до «Печери». Доки Сашко йшов до місцини, де була їхня законсервована криївка, друзі уже знайшли і позначили потрібне місце своїми ледь угадуваними в мороці ночі силуетами: без їхньої допомоги Сашко ніколи б не знайшов це місце.

Частину ночі він копав, час від часу присвічуючи собі ліхтариком, розширював вхід до «Печери». Коли надворі почало сіріти, а примарні тіні його друзів зробились майже невидимі і остаточно розтанули у світлі народженої зорі, Сашко почав переносити у визначене місце бойовий запас із сховку: снаряди, міни і вибухівку. Останнім розібрав і переніс вміст цинку з гранатами. Коли сонце було високо і навіть у «Печері» остаточно розвиднілося, він майже закінчив свою роботу і повернувся до машини.

До вечора він відпочивав у її тіні. Після того, як сонце схилилося до обр'ю, та на гору опустилася вечірня прохолода разом із сутінками, він востаннє піднявся на вершину. Огледівшись, у самому центрі витопаного майданчика встромив кинджал, трохи почаклувавши над ним, спустився до підніжжя гори і став чекати.

Десь за годину потому він скоріше відчув, ніж побачив, як на вершині гори ніби зібгався до купи і загуснув морок. З того мороку поступово окреслилася, ніби зіткнулася з його

пасом, зловісна чорна фігура у важких просторих одежах, а під копицею сплутаного чорного волосся зблиснули лихі, пронизливі очі, що потьмарили своїм нелюдським сяйвом щойно народжені вечірні зорі. Ці очі, що пекли, торжествували і ненавиділи водночас, втупилися в нього і вже не відпускали ні на мить:

– Бачу, приніс те, що мені належить. Не міг не принести... Я це знала! Твоїх друзів виконати мою волю було вмовити не так просто, одного за одним довелося ламати через коліно. А ти приповз сам, як жалюгідний слимак...

Утім, не буде в цьому для тебе анінайменшої користі, хіба що сконаєш, на відміну від них, остаточно розчавлений мною і морально, і фізично. Що ж, від того солодшою буде моя помста і страшнішою твоя смерть...

Відьма нахилилася, підбрала встромлений у землю артефакт і рвучко звела руку, нагнітаючи в зброю темну силу прокльону.

У слабкому світлі зірок ледь зблиснув тонкий сталистий дріт, яким кинджал був надійно з'єднаний з чеками кількох гранат, то ж перші три чи чотири з них вибухнули майже одночасно. Потужна хвиля глини і піску ударила відьму в груди, проте вона ледь похитнулася і завершила магічний ритуал занесеною над головою зброєю, лише трохи схибивши: кількатонна маса ґрунту, вирвана прокляттям із тіла Лисої Гори, шугнула вниз і розчавила машину всього за кілька метрів від того місця, де стояв Сашко.

Відьма занесла зброю для повторного прокльону.

Їй в обличчя вдарила вибухова хвиля ще п'яти гранат. Майже одночасно здетонували з ними заряди відразу кількох «дорослих» калібрів: снаряди, міни і вибухівка, а вершина гори перетворилася на суцільний вогняний смерч.

Після того, як вщух вогонь і розвіявся дим, а з неба перестали падати палаючі залишки розметаних вибухом бур'янів і трави, Сашко піднявся на вершину, ні на що не сподіваючись: вибух, навіть такий надпотужний, не міг знищити магічну сутність відьми, це він розумів. Інша справа – матеріальний об'єкт, артефакт, у якому містилася сила її темної душі.

Ретельно оглянувши при світлі ліхтарика схили вирви, що утворилася на місці вибуху, він знайшов те, що шукав: кілька вцілілих фрагментів кинжала. На двох з них вгадувалися готичні літери «G» і «u».

Сашко якусь хвилю постояв на вершині, потім розмахнувся і пожбурих залишки зловісного артефакта по різні боки від Лисої Гори: він повністю сплатив свій борг, і рахунок було остаточно закрито.

Якийсь час він ще посидів на вершині, вкрай стомлений, спустошений і якийсь неживий, сидів і чекав, що до нього в нічному присмерку знову приєднаються його друзі. Але друзі все не йшли, і з першими променями ранкового сонця він остаточно зрозумів: друзі вже не придуть ніколи, а в нього вже ніколи не вистачить віри, щоб таке побачення вимолити знову. Він враз відчув себе вкрай самотнім.

Ні, не старість і навіть не смерть, не хвороби і не усілякі життєві негаразди, що їх переживає людина за своє життя, є найдошкульнішими. Навіть якщо ти успішний, маєш престижну роботу, люблячу дружину і розумних дітей, однаково тебе не омине самотність. Це і є найвища ціна, що її платить людина за право називатися людиною. Бо лише людській природі властива здатність прирости, прикипіти душею до іншої душі й іншого серця, а потім довіку страждати, коли цей зв'язок уривається...

Поступово під горою в перших променях ранкового сонця почали збиратися сполошені вибухом городяни. Сашко непомітно для них полишив свій спостережний пункт і пішов навідатися до рідних могил.

Коли він повернувся додому, відслуживши в армії, мами вже не було. Не обмовившись жодним словом батькові про свій намір, він подав документи до вступу на факультет журналістики столичного університету і почав готуватися до іспитів. Екзамени він здав успішно, але й тоді промовчав, доки одного дня батько власноруч не дістав із поштової скриньки офіційний виклик сина на навчання. Батько мовчки поклав виклик на стіл і так само мовчки, ховаючи непрохану сльозу, міцно обійняв сина, у такий спосіб прийнявши і схваливши його вибір. А мама про це мріяла завжди.

Тепер його батьки лежали тут, як і жили – поряд.

Ще зовсім нещодавно він з друзями мріяв про те, що колись, коли всі четверо стануть старими і сивими, вони остаточно перенесуть свою штаб-квартиру в його дачний будиночок на березі Дніпра. Туди, де чиста вода і свіже повітря, і можливість без перешкод говорити і говорити про все, чого не втигли вони сказати одне одному за життя... Цього вже не буде ніколи, бо всі його друзі переселилися туди, звідки немає вороття.

Він знайшов могилу Грузина, котрий пішов з життя в розквіті своєї спортивної кар'єри. Трохи довше він затримався біля свіжих могил Володі й Сірого.

Що ж, майже добігла кінця історія сучасних Атоса, Портоса, Араміса і Д'артаньяна, яким довелося жити в Україні в другій половині двадцятого століття, що, як і їхні славетні попередники, зберегли і захистили найцінніший скарб, заради якого варто було і жити, і помирати – скарб справжньої чоловічої дружби. Але історія продовжується і триватиме доти, доки буде жити хоча б один із лицарів їхнього хлопчачого ордена...

Інших справ у Сашка в місті більше не було і він, не оглядаючись, попрямував до вокзалу.

8.

На відміну від Вельди, що цієї ночі закінчила своє існування на вершині Лисої Гори, Екіанезе була відьмою молодою і проживала лише третє своє перевтілення. У людській подобі вона сиділа на папетрі біля вокзалу: зовні нічим не примітна бабуся з якимось хижим і колючим поглядом, яким вона інколи стріляла в перехожих, які проходили повз.

Кінець своєї наставниці по відьомському ремеслу, яку вона в усьому намагалася наслідувати і якій поклонялася, вона відчула відразу: враз зсудомило болем її ество, ніби хтось гострим ножом тицьнув у її темну душу.

А винуватець непоправної втрати і болю, що їх завдав, був тут, вона визначила його безпомилково: до неї наближався середніх років ставний чоловік з посірілим чи то від втоми, чи то від пилюки обличчям.

Проходячи повз неї, він нахилився, щоб кинути їй у тарілку якийсь дріб'язок.

–Ти, думаєш, чоловіче, це – усе? – зміряла його Екіанезе ненивисним і лихим поглядом: – Ні, начувайся, це ще не кінець!

Коли ж чоловік незворушно глянув на неї і без тіні страху байдуже повернувся до неї спиною, відьма послала йому в серце свій найсильніший смертельний прокляти, вимовивши його так, як вона його перейняла у Вельди у своєму першому житті – на фарсі.

Магія прокльону, що досі без проблем долала найміцніший людський захист, несподівано зрикошетила і, втративши свою смертельну силу, впала до ніг Екіанезе безформною купкою почорнілої плазми.

Сяк-так вмовившись на незручній дерев'яній лаві приміської електрички, Сашко втомлено випростав ноги. Коли поїзд рушив, він уже міцно спав.

Уперше за три дні Сашко спав спокійно. Без кошмарів, страхів і без видінь...

м. Київ, грудень 2015 р.–березень 2016 р.

Олена Степаненко

МОВА НЕНАВИСТІ

колись давно
так давно
так страшно, нестерпно давно –
коли дім був домом
мова була мовою –
округлою і довершеною
достоту стигла антонівка
кожне слово
було на своєму місці
як порцелянові
філіжанки
у моїй білій шафці
приходьте, друзі!

сорок тисяч обірваних життів тому
моїх сестер і братів
моїх втрачених
моїх безцінних...

сім помешкань тому
сорок тисяч життів тому

де моя мова?

у роті дитини із Бородянки
дитини із Маріуполя
дитини з Херсона
забитому землею
зрівняному із землею
похованому в землі
через два тижні після удару
говори, говори, маленька –
хтось тебе має чути!
(мова – червоний м'ячик
пробитий осколком
так і лишився)
кому він тепер?
навіщо?

сорок тисяч життів тому
безцінних і непростимих
моїх золотих

моїх незагойних
життів

де моя мова?
щодня блукає
на цвинтарі

вслухається в голоси мертвих
шерехкі як соняшникове листя
гострі і незгасимі
вони вилітають
з рота цієї жінки
і розривають її на скалки

кого вона бачить у дзеркалі?
когось хто був нею давно –
сорок тисяч життів тому
моїх улюблених
моїх нескінченних

когось хто щодня нею
вже не є
де її мова?
де її дім?
де її життя?

лише ненависть
говорить нею
лють –
усі непростимі
непоховані
зниклі
викрадені
пошматовані
закатовані
гвалтовані
і постріляні
різані
биті
колоті й
ножові

вони пильно дивляться зараз
на кожного з вас
її очима
вони питають її ротом –

як можна ЦЕ –
простити?

сорок тисяч безцінних
життів
і кожне моє

ви кажете, мова ненависті?
Ні!
це ненависть
яка стала мовою
це лють
що заговорила
це сама смерть
яка вже вийшла на полювання
за кожним росіянином і росіянкою
за ним, за нею і ними
хто думав –
можна вбивати безкарно
хто радів коли нас убивали

колись
дуже-дуже давно
я мала мову і дім
повні любові
нині мною говорять мертві
і вони ненавидять

я несу свою мову ненависті
як безцінний ковчег заповіту
як дитину у сповитку
як сорок тисяч життів
безцінних моїх
золотих
моїх непростимих
моїх незагойних
моїх...

КОЛИ СКРИПІЛИ ВОЗИКИ...

(До десятих роковин призабутих подій)

Записані письменницею Ольгою Мак спогади про «кусник голготської дороги, що її зробила українська жінка по руїнах «Третього райху», були опубліковані в Канаді 1955 року. Вона зробила це з «почуття письменницького обов'язку», не думаючи про те, що подібне повториться в XXI столітті. Возики змінилися на авто, поїзди й літаки. Але українські жінки так само втікають від «освободітелів», котрі 1945 року називали себе високоморальною червоною армією, а тепер – армією російської федерації. Уже нове покоління росіян діє насильницькими методами своїх батьків і дідів. Сьогодні українські жінки з маленькими дітьми пережили бойові дії, стали свідками звірств російських військових, у стресовому та депресивному стані змушені були переміститися в чужі країни.

(Від редакції)

(1)

Властиве, думаю над тим, чи правно стоїть моє ім'я при цих спогадах? Адже вони не є моїми спогадами, як також не є плодом моєї творчої фантазії. А рівночасно, коли беру на папір оці рядки, відчуваю, що сповнюю одне з дуже важливих завдань, яке диктується «почуттям письменницького обов'язку». Цього виразу вжив один з критиків, оцінюючи спогади Уласа Самчука під назвою «П'ять по дванадцятій», що їх письменник нотував при обставинах, в яких, здається, людина не могла думати ні про що інше, крім рятунку власного життя. Та, видно, для Уласа Самчука поняття «жити» і «писати» творять одну нерозривну цілість, і завдяки тому наша література збагатилася ще одним вартісним документальним твором, що стосується історичного моменту, якому наші письменники й журналісти ще не присвятили належної уваги. Переспівуючи старі теми, або виснажуючи нашу фантазію на щось оригінальне, ми зовсім забуваємо про той порівняльно короткий, але безмірно багатий на події відрізок часу, який ліг поза нами між закінченням Другої світової війни й таборами покійниці УНРРА-мами. А проте, ледве чи коли найбуїніша авторська фантазія вимислила щось трагічніше від того, що довелося зазнати нашим утікачам саме в перші місяці після закінчення війни.

Як приклад одного з незчисленних епізодів, наводжу отут пригоди українських жінок, що втікали під червоної навали з Берліну аж до Вольфенбіттелю в Бравншвайгу. Я б навіть сказала, що ця втеча з її пригодами й переживаннями гідна назви епопеї. Так, епопеї! Оцей кусник голготської дороги, що її зробила українська жінка по руїнах «Третього Райху»! Дороги не історичної, не політичної, не громадської, а звичайної, яку міряють кілометрами. І яку дійсно переміряли спухлими, покривавленими ногами не лише героїні цих спогадів, а й десятки тисяч інших скромних, безіменних жінок, що їх імен не занотувала і вже не занотує історія.

Скільки їх було? Невідомо. Ніхто не займається такими обрахунками. Ніяка статистика не всилі назвати числа жертв, а тим більше висвітлити повністю тих розпучливих трагедій, яким тепер минає десята річниця.

Ще ті, які лишилися в живих і опинилися сьогодні у вільному світі, можуть бодай у колі знайомих при склянці чаю, або при цигарці, оповісти про минуле, та й то воно здається їм тепер більше цікавим і дивним, як трагічним. Ми навіть сміємося при тому. Ми вміємо сміятися над власним нещастям, особливо тоді, коли воно лишається в минулому. Кров наших козацьких предків, які вміли сміятися, наволочені на палі і смажені у мідних биках, обзивається у нас і досі. Може це й добре, не знаю ...

Однак, коли беру на папір оці рядки, я не сміюся. Перед моєю уявою встають довгі валки візків. І з ними бездомних людей, яких кінець війни засудив на вигнання. Я бачу паніку, голод і смерть серед тих, які з одчаєм в очах рвуть на захід, залишаючи за собою у придорожніх ровах мертвих дітей і батьків. Я бачу, як під конвоєм переможців сунуть па схід густі лави майбутніх каторжників і смертників, понурих, сумних, приречених. Я чую крик жінок і дівчат, масакрованих і безчещених п'яною ордою новітніх джінгіс-ханів. Я чую плач голодних дрібних дітей, на очах у яких гвалтують їхніх матерів. Я бачу тисячі невідомих могил у чужих землях, в яких без хрестів і пам'ятників, без пучка свіжих квітів лежать мовчазні всіма забуті кості. Я бачу й чую це все виразно, хоч доля заощадила мені особисто ще й цього гіркого келиха, що його змушені були випити до дна тисячі моїх сестер-українок.

Тому, коли беру на папір оці рядки, я не сміюся. Я плачу в душі і кличу: «Чуєш Ти, многострадальна Українська Жінко?! Ти, чиї забуті кості лежать порозкидані по кривавій дорозі Другої світової війни! Ти, Мученице, що втратила Батьківщину, батьків, братів, дітей і чоловіка! Ти, що зазнала найтяжчих мук і найгіршої ганьби! Ти, що гинула у придорожніх ровах, звиваючись, мов розтоптаний хробак, припалений сонцем на твердій дорозі! Ти, що сотні кілометрів тягнула возика з дрібними дітьми по чужих шляхах! І Ти, що переможно вирвалася у вільний світ через усі страхіття й перепони червоної окупації! Слухай, Українська Жінко! Людство безсиле завернути тепер те, що сталося, і не може Тобі дати нічого, крім подиву до твого героїзму й витривалости, крім пошани до завданих Тобі ран, крім глибокого жалю до Твоєї страшної, не поміченої в загальній паніці смерті. І як велику честь для себе, вважаю своїм обов'язком занотувати цих кілька сторінок для Тебе. Хай для живих вони будуть знаком глибокої пошани, а для мертвих – китичкою червоних польових маків на забуту могилу, які нагадують обніжки рідного степу і Твою кров, Українська Жінко!»

Моя оповідачка вже позабувала багато деталей, назв місцевостей, осіб і дат. Але й при тому її спогади не втрачають своєї вартости, бо в даному випадку немає значення чи то Берлін чи Ляйпціг, Оксана чи Марія, день більше чи день менше. Важливе тут те, що її пригоди, помножені через десятки тисяч у різних варіантах, становлять загальну картину того становища, в якому опинилася значна частина еміграції з-поза залізної завіси по закінченні Другої світової війни. Іншими словами, доля моєї оповідачки була долею однієї з краплин більших і менших струмків, тих трагічних, позбавлених усякої опіки й прав, людських струмків, що розтікалися в різних напрямках по гарячих ще руїнах гітлерівської Німеччини, шукаючи рятунку.

Не всім пощастило його знайти: багато згинуло у мандрах, багато попалося в пастку, багато заломилося духом і вернулося з пів дороги назад в червону неволю. Але багато було й таких, що йшли до волі через вогонь і смерть, через насильства й нужду, через голод і знущання, ігноруючи московські обіцянки «прощення» і «мирного життя», а натомість ставлячи перед собою два інших вибори: свобода, або смерть..

Моя оповідачка – одна саме з тих, що йшли пробоем, що з тисячі шансів загинути мали лише один на рятунок, але не заломилися, не підкорилися, не піддалися! І тому в кінцевому висліді перемогли!

Коли тепер дивитися на цю ніжну матір, взірцеву дружину і господиню, що вже вспіла звити на чужині тепле гніздечко, де з кожного кутка віє духом Рідної Землі, – не віриться, що ця жінка десять років тому зуміла викресати з себе стільки відваги, сприту і твердої волі. І тільки коли вона захоплюється, переповідаючи минуле, видно, скільки ще волевої сили й запалу криється в її душі під зверхньою оболоню ласкавості й спокою. І нема сумніву, що ці, приховані тепер риси можуть виявитися знову в повній силі на перший поклик життя. А покищо вона п'є спокій родинного щастя, яке виборола собі такою дорогою ціною. О, вона має право на це щастя!

(2)

Вибило три чверти на третю годину ранку 20-го квітня 1945-го року (так починає моя оповідачка), коли ми покидали табір у Грінав, розташованому в східній частині Берліну. Наші чоловіки працювали в протипожежній охороні і мешкали в іншому таборі. З вечора у них було проголошене гостре поготівля, і вони нам сказали: «Негайно тікайте на Тельтов. Там зустрінємось. Коли не зустрінемося в Тельтові – шукайте нас у Потсдамі».

Умовні адреси в кишнях, мапи – за пазухою, візками ми забезпечились заздалегідь. Тепер лишалося головне: непомітно висмикнутися з табору. Та це головне є рівночасно і найтяжче, бо за нами з самого вечора пильно слідкує дозорчиця – чи то естонка, чи то литовка, яка є в близьких стосунках з командантом табору. Її настирливі питання про те, чому ми так довго не спимо, чому складаємо речі і т. д., ми збували загальниковими відповідями, не говорячи, звичайно, правди, і все чекали моменту, коли вона вже піде спати. Та чи вона потай слідкувала далі за нами, чи збудив її гамір, якого не можна було уникнути при таких зборах – невідомо. Тільки, коли ми, поскладавши свої убогі клунки і дрібних, заспаних дітей на ручні возики, збиралися рушити з двору, – за нами несподівано вискочив командант.

– Стій! Стій! – закричав люто. – А це що?! А це куди?! Хто дозволив?!

У білизні, поверх якої наопашки накинув шинелю, з пістолем в руці, виглядав більше, ніж смішно, у своїй злості: тут уже все валиться, большевиків от-от що не видно, а він репетує і питає про якісь дурні дозволи.

– Ми йдемо геть, – відповідаємо йому здержано. – Ви хіба не бачите, що робиться ?

Командант, здається, відчуває безрадність свого становища і вдається до погроз, які виголошує плаксивим тоном:

– Жінки, опам'ятайтеся!!! – вимахує він пістолем. – Постріляю, коли рушите з місця!..

Але перед перспективою зустрічі з большевиками його погроза видається зовсім нестрашною.

– Стріляйте!– крикнула я йому просто в обличчя. – Стріляйте, коли посмієте!.. Скільки часу ми вже просили вас випустити нас з табору?.. А ви не хотіли.

– Я не маю права вас пустити, розумієте? – виправдується командант. – Я не дозволяю!..

– То тепер ми йдемо без дозволу! – відрізаю я. – Большевики вже в Берліні, і ми більше не будемо чекати!

– Але ж чого ви так тих большевиків боїтеся?! – переконував далі командант, стараючись загородити нам дорогу. – Большевики ще, здається, нікому голови не скрутили! Я ж лишаюся на місці!

Цими словами він сказав усе, і дальші розмови були зайві. Не відповідаючи більше нічого, ми понатягали нашу «упряж» і рушили з місця. Злісно-плаксиві крики коменданта почали від нас віддалятися, поки, змішавшись з загальним гуком і гамором, не затихли зовсім.

Поїхали...

Випадково пізніше довідалися ми, що командант на власному гіркому досвіді переконався, що большевики таки «голову скручують» навіть своїм симпатикам, але цього досвіду німець уже не міг використати. Коли він, парадно зодягнений, вийшов з приємною посмішкою на устах привітати перші большевицькі частини – зараз же дістав кулю в лоб і загинув на місці.

Але це між іншим...

Отож, ми рушили.

Стояла тепла, весняна ніч. Зрештою, чи то можна було назвати ніччю? Де була лагідна, глибока, оксамитна нічна синь? Де були зорі? Де були спокій, тиша, сон? Величезна столиця славної держави, мов котел з палаючою смолою, моргала кривавими відблисками пожеж, душилася в клубках їдконого диму, шкірилася гігантськими щербинами розторощених будівель, світила голими ребрами залізних в'язань, і болісно стогнала від розривів тяжких бомб. Земля здригалася, немов обезголовлений труп у передсмертних конвульсіях, і підпливала кров'ю.

Чи це була ніч ?

Ні, це не була ніч – це було пекло! Напевно Помпея під час вибуху Везувію не переживала страшніших моментів...

І ми йшли через пекло. Самотні, нещасні, налякані, безпомічні. Здавалися, самим собі такими мізерними, такими дрібненькими на тлі безмежної руїни й пожарища, як той порох, що його топтали власними ногами. Аж дивно було, що в цих дрібнесеньких створіннях можуть міститися ще якісь почування. А ці почування були. Був безмежний страх, бездонний жаль і хіба невеличка іскорка віри в порятунок...

Тарахкотять і порипують возики. Десь щось зсувається, десь щось падає, у когось плаче дитина. На кожному кроці натрапляємо на гори розкришеної цегли й тиньку, що перегороджують нам дорогу, або на глибокі вирви від бомб. Скручуємо то в один бік, то в другий і прямуємо далі в південно-західньому напрямку, де має бути Тельтов, де нас повинні чекати чоловіки й батьки наших дітей. Чим далі йдемо, тим більше зустрічаємо людей, які також з ручними візками, або й з самими тільки наплечниками, сповзають зі сторони вогненного моря і, як допливи, що зіллялися докупи, утворюють широку й густу лаву, що рікою ллється по широкому шосе.

Мов безконечна стонога, людська маса повзе дорогою вперед і вперед. Гудуть, зливаючись в одне, глухий тупіт ніг, скрип возиків, притишені, уривчасті розмови і той шемір, що завжди витворюється у великому зборищі людей. Все майже поспіль жінки. Чоловіків не видно Вони на фронті. У німок похилені голови, стиснені уста, суворі, сухі очі.

Серед них не чути ні плачу, ні жалів, ні нарікань, дарма що батьківщина лежить в руїнах, що відіграється останній акт їхньої державної трагедії. Ні, вони не плачуть.

Напружуються м'язи, натягаються посторонки возиків, натягаються й жили, бо ми спішимо, спішимо! Ми мусимо втекти від бистроходних танків і панцерних авт, які десь їдуть за нами. Де? Далеко ще, чи вже близьк – хто це може знати? Ми ж їх не бачимо в темряві.

Але «вони» напевно нас бачать. Бо ось зловіщо загуділо вгорі, і над людською безконечною стогоною війнуло подихом смерти. Той гуркіт і ті почуття, що він приносить з собою, нам не нові, і ми знаємо, що треба в таких випадках робити. Як на команду, людська маса миттю розсипається обабіч шосе і тікає стрімголов якомога далі від нього, а на опустілій дорозі самотньо і покірно залишається ряд опустілих возиків. Ще хвилинка і вздовж дороги вибухають вогненні вулькани, а в їхньому полум'ї летять високо вгору розторощені колеса, валізки, клунки, відірвані руки, ноги, голови тих, що не встигли втекти.

Коли страшні смертоносні птахи відлітають, люди, як хвилі морського прибою, знову котяться до шосе і перегукуються, скликаючи своїх найближчих. Десь хтось скрикує, десь хтось голосить, десь хтось підносить мертву закривавлену дитину і кладе її в придорожньому рові. Після того трагічний похід рушає далі, щоб за кілька хвилин знову розсипатися при наближенні зловіщого гуркоту.

Так було раз, другий, п'ятий, десятий, двадцятий... Чи тоді хтось умів рахувати щось інше, крім членів своїй родини?..

(3)

Скінчилася ніч, скінчився й ранок, а наступив теплий, ясний день. Ми все йшли і йшли, відпочиваючи тільки тоді, коли залягали перед налетами. Одежа просякла наскрізь потом і припала порохом, в очах різало, палила спрага, мучив голод, постирані ноги вкрилися пухирями і понапухали, перелякані діти плакали й просили їсти. Але на це не було часу звертати уваги. Вперед і все вперед!..

По десятьох годинах такого важкого маршу, коли наші сили вичерпалися цілком, стаємо на відпочинок в якійсь сільській місцевості. Перша пополудні. Минула обідня пора, а ми ще й не снідали. Тож розпаковуємо речі, витягаємо харчі і починаємо підживлятися.

Під час цього відпочинку між нами зав'язалася гостра суперечка, бо частина жінок постановила тут лишитися на ніч.

– Що?! – здивувалася я. – На ніч?! Ані не думайте! Ми зараз же рушаємо далі.

– Я мушу щось зварити їсти для дітей, – заперечила пані Стефа. – Та не будемо ж всі в голодні їхати знову цілу ніч, бійтеся Бога!..

Знайшлися такі, що її підтримали, інші поділяли мій погляд, і дискусія прийняла досить терпкий характер.

– Ну, – заявила я нарешті, – хай собі робить кожен, як хоче. А я таки їду і все.

– Пані Дарцю, – підійшла до мене Марійка, – не робіть того, прошу вас, не робіть!.. Тримаймося вже всі купи. Лишіться!

Слова цієї жінки ламають мою постанову, хоч я знаю, що роблю зле. Дійсно, їй, Марійці, що мала трирічного Орішка і була на п'ятому місяці в тяжі, та Стефі з трьома дітьми у віці шести, трьох років і трьох місяців, доводилося найтяжче. Як же було їх покидати? І стало зрештою на тому, що ми лишаємося ночувати.

Якою ціною нам доведеться заплатити за цю ночівлю – ми тоді ще не знали...

Впрошуємося до місцевої коршми, стелимо сяк-так для дітей і лягаємо покотом. Частина спить твердим, кам'яним сном, частина тільки дрімає. Мені ж та ніч видалася довгою, як вічність, а неспокій ріс з години на годину.

Десь коло четвертої години ранку чую дивний рух і обзиваюся до Марійки:

– Пані Марійко, ви чуєте ? ..

– Так, чую ...

– Може вийдемо подивимося, що воно таке?

– Ходім...

Виходимо тихенько надвір, і перша постать, яку зустрічаємо, є... большевик! Холод розливається по моєму тілі, але я стараюся запанувати над своїми нервами, і, коли москаль підходить до мене, питаючи, котра година, відповідаю йому спокійно:

– Двадцять п'ять на п'яту.

Цих «двадцять п'ять на п'яту» пам'ятатиму все життя, бо ледве я підняла рукав, щоб подивитися на годинник, як червоноармієць вхопив мене за руку і миттю відстебнув золоту бранзолету зі спиртом фахового жуліка.

– Гей-гей! – крикнула я хоробро. – Віддавай сюди, бо то моє!

Але в тій хвилині відчуваю холод люфи, приставленої до моєї скроні.

– Хочеш кулі? – питає мене москаль.

– Дарцю!!! – одночасно скрикує Марійка, хапає мене ззаду впоперек і тягне назад у сіни.

Золотий годинник з бранзолетою, звичайно, пропали. «Визволителі» при першій вже зустрічі «визволили» мене від них.

Вертаємося назад, будимо тих, які ще спали, і оповідаємо новини. Починаються пізні жалі й нарікання. Але що робити? Пропало!..

Коли вже розвиднілося, дізнаємося, що большевики зайняли Тельтов і звідти йдуть танками на Берлін. Дійсно, з села добре видно довгі валки танків і панцерних машин, що мчать уперед, залишаючи за собою хмари куряви. Село притихло і насторожилося перед невідомим.

Над нами знову нависає питання: що робити далі? Ми не хочемо зустрічатися з большевиками, але чи є тепер можливість уникнути цієї зустрічі? Мусимо скоритися перед доконаним фактом...

І частина нашого гуртка, постановляє вернутися назад до Берліну.

Та мені така постанова не підходить! Що?! До большевиків?! Ні, ліпше смерть! Чоловік казав, що чекатиме в Тельтові. Отже, йду на Тельтов. Правда, і там большевики. Але може Бог pomoже якось видертися, може вдасться пробитися на захід. Втрачати не маю чого. Тому таки йду на Тельтов!

І о десятій ранку ми прощаємося з тими, що вертаються до Берліну, запрягаємося у візки і рушаємо на Тельтов. Нас є десять жінок і одинадцятро дітей: найстаршій дівчинці 14 років, наймолодшому хлопчикові – 3 місяці. Докладніше кажучи, є серед нас дві панночки, одна старша пані з Придніпрянщини, моя старенька мама, а решта шестеро мають приблизно від 26 до 35 років.

Знову, як і вчора, порипують возики, похитуються серед пакунків дитячі головки, натягаються посторонки і жили, пригриває згори весняне сонце. Нас уже не бомбардують, зате на кожному кілометрі перепиняють військові частини, що йдуть назустріч.

– Стой! Ви хто такі?

В таких випадках наперед завжди виступає пані Зіна, що досконало говорить по-російськи, і відповідає:

– Ми – русські.

– А куда ж ви їдьоте?

– Домой їдьом.

– Вот, глупие! – дивуються москалі. – Да разве ж туда домой? Домой нужно как-раз в другую сторону.

Ми в таких випадках «вдаємо турків», дякуємо і завертаємо візочки назад. Проїхавши трохи, повертаємося і їдемо далі на Тельтов, поки нас знову не затримують:

– Стой! Ви хто такі?

Отак, три кроки вперед, два назад, але все ж поволі просуваємося вперед.

У довколишніх лісах ідуть ще завязі, передсмертні бої, а на кожному кроці трапляються дантейські сцени: большевики полюють за кожним чоловіком, як за дикими звірами, грабують і плюндрують все, що можуть, а жінок гвалтують на очах у всіх серед білого дня на дорогах, вулицях, у дворах. Нас оминала щасливо ця ганьба почасти завдяки пані Зіні, яка вміла з большевиками говорити, а почасти й тому, що ми у порівнянні із здоровими, міцними німкенями виглядали надто мізерними і брудними.

Проходячи попри одну багату господу, що стояла самотньо серед лісу, застаємо там незвичайний рух і веселість.

– Стой! Кто такі? – чуємо звичайне питання.

– Русские, русские, товарищи, – відповідає пані Зіна. – Домой їдьом.

– Русские? Ну, так давай сюда! Ідіте, беріте! Всьо беріте! – кричать веселі червоноармійці, уминаючи ковбаси і шинки. – Ідіте туда, вніз.

(4)

Відмовлятися від цих гостинних запросин – значить нарватися на великі неприємності. Окрім того, наші вбогі запаси харчів уже вичерпалися, і ми пару днів мандрували в голоді.

Спускаємося сходами у підвал і бачимо таку картину: на густо набитих в стіни кілках висять ковбаси, шинки і вуджене сало; попід стінами стоять мішки і скрині з усякими іншими харчовими продуктами, а посередині підвалу лежать навхрест двоє розстріляних. Видно, подружжя, і то вже немолоде.

– Не хотелі, сволочі, дасть по воле, так отдалі поневоле, – пояснюють вояки і починають скидати нам ковбаси і шинки. – Беріте, беріте, нічево не оставляйте!..

Ми хапаємо налету трохи м'ясива і поспішаємо втекти зі страшного підвалу.

Недалека дорога від Берліну до Тельтова, однак ми витрачаємо на неї багато днів, а кінця ще не видно. Ночуємо здебільша по лісах, на відлюдді, щоб не зустрічатися з «визволителями». Серед німецького населення помітно великий перелам у ставленні до чужинців. Нас бояться. Часом під впливом того страху проявляють неприродню для них гостинність, але частіше, стараються нас позбутися під різними причинами.

Аж ось до нашого гуртка підкралося перше велике горе: захворів наймолодший член нашої мандрівної «родини» – тримісячний синок пані Стефи. Ми вже й без того були страшно змучені тими безцільними блуканнями то назад, то вперед, а тому рішили десь зупинитися, відпочити і щось розвідати.

Якась дуже добродушна німкеня, до якої ми звернулися, порадила нам попросити притулку у просторій хаті під лісом, де жило двоє старих людей.

– Там вам буде безпечніше, – сказала вона, – бо хата стоїть осторонь. А тут у нас таке щоночі діється, ліпше й не розказувати...

Старі, самотні німці нас прийняли і дали нам кімнату на піддашші. Було б це справді добрим відпочинком, коли б не хвороба малятка. Дитина горіла в тяжкій недузї, божеволіла над нею схилена мати, а ми сиділи, зажурені й безраді. Ні лікаря, ні ліків, ні відповідних умовин. Що можна було зробити? І слабеньке життя, не витримавши надто суворого іспиту в такому ранньому віці, увірвалося, як шовкова павутинка...

Ми знайшли якусь дощинку, збили з неї маленьку подобу домовини, вистелили прибраними квітами і поклали в неї ніжне тільце.

Ніч. Обабіч домовини горять сумними вогниками свічки, обливаючи жовтавим світлом дрібненьке личко, а ми сидимо довкола, і кожна з нас думає свої невеселі думки. Зрідка урочиста мовчанка уривається тихим зідханням, словами молитви, або здержаним риданням матері.

І раптом цю драматичну, глибоку тишу розриває брутальний стукіт у двері, внизу. Ми здригнулися від несподіванки і переглянулися, але жадна з нас не зрушила з місця. Стукіт повторився з подвійною силою, а з ним посипались крики і московська лайка.

Чути, як господарі, човгаючи по підлозі старечими ногами, пішли відчиняти, чути, як большевики їх питають, чи нема жінок, чути, як господарі щось лебедять переляканими голосами. А ми все сидимо нерухомо, ніби змовилися, хоч ніхто з нас не сказав ні одного слова, і прислухаймося до того, що діється внизу. Господарів б'ють і люто лають, а вони стогнуть і переконують, що в них нема дочок.

Нарешті, червоноармійці лишають господарів і починають самі шукати те, за чим прийшли. Погупавши важкими чобітьми внизу, скеровуються на сходи і лізуть до нас на піддашші. З розмаху відкривають двері і ввалюються через них у кімнату. Їх троє: один старшина і двоє рядових. Всі п'яні, як темна ніч, з роз'юшеними чорними пиками.

– Вот! – радісно вигукнув старшина і відразу замовк, як втяв.

Видно, що маєстат смерти і наш настрої вивітрив їм хмільний чад з голів, і вони стали всі, як укопані, зняковілі та розгублені. Перший отямився старшина і поспішно вийшов назад. А двоє других переступили з ноги на ногу, якимось несміливо й незграбно перехрестилися і тихенько відступили в темну клітку сходів. Так само нечутно залишили вони дім і подвір'я, навіть не примкнувши за собою дверей.

Ранком другого дня відбувся сумний і вбогий похорон: викопали в саду ямку під деревом, спустили в неї домовинку, помолилися і засипали землею.

Так залишилася позад нами перша віха на поплутаних, мов заячі сліди, стежках блукань. А ми ще того самого дня рушили знову на Тельтов.

Ах, той заворожений Тельтов! Як марииво в пустелі, він вабив нас і все залишався недосяжним. Скільки доріг ми не вибирали до нього, з якого боку не заходили – все дарма. В лісах, що обступили це місто, далі кипіли бої між большевиками і рештками німецької армії, так що всі дороги були замкнені. Одного дня нам таки вдалося підійти зовсім близько до нашої мети, але що з того? Наскочили на якогось командира, і він після звичайних запитів: хто ми і куди йдемо, навернув цілу нашу валку в якесь сусіднє містечко.

Йшли той раз вже під охороною, і про те, щоб якимось скрутити вбік, не могло бути й мови. Вже не пам'ятаю, куди ми йшли, Пам'ятаю тільки, що вечоріло і що на наших очах впав збитий літак і згорів разом із салою.

Перед самим смерком входимо в те містечко, прибиті й зажурені, що і на цей раз не пощастило. Та, як то кажуть, нема нічого злого, щоб на добре не вийшло. В містечку саме грабували магазин з цигарками і нам, як «руським» також з того грабунку трохи перепало: дістали цигарок, що пізніше дуже придалися в скрутну хвилину.

Вже в темряві знаходимо якийсь великий розбитий будинок, вибираємо в ньому велику кімнату на поверсі розташовуємося на нічліг. Забула я сказати, що ми вже перед тим придумали досить оригінальний, хоч і жорстокий спосіб оборони проти большевицьких напасників. Умовилися, що на випадок нічного нападу жадібних на «кохання» червоних розпусників, маємо робити так, щоб усі діти кричали разом, і то якнайголосніше. Для того дітей найкраще щипати, але щипати безжально. Тепер моторошно про це згадувати, але в ті часи ми не мали іншої зброї для захисту.

Отож, вибравши кімнату в напівзруйнованому будинку, розташувалися ми на нічліг. Зараз же за нами прийшло ще троє незнайомих дівчат, напевне таки росіянок, і попросилися до нашого товариства. Всі були здорові на вигляд і гарні. Особливо гарною була одна з них: висока, блондинка з ясними очима і буйним кучерявим волоссям.

Приймати до себе такий спокусливий «матеріал» було дуже небезпечно, та й таки справді місця в нашій кімнаті майже не залишилося вільного. Тому ми порадили незнайомим зайняти сусідню кімнату, що стояла порожньою. Дівчата погодились, пішли до вказаної кімнати й замкнули за собою двері.

(5)

Було вже досить пізно, коли раптом до нас почали добуватися. Гукали п'яними голосами і вимагали відчинити двері. Мама і пані Зіна пішли відчиняти, а ми в той самий момент накинулися на сплячих дітей, вп'ялися пучками в м'які частини їхнього тіла і... Чи це можна віддати словами?..

Кімната виповнилася несамовитим дитячом зойком, в якому тонули вигуки п'яних большевиків і спішні пояснення моєї мами і пані Зіни про те, що тут тільки самі старі жінки та малі діти. Щоб відбити охоту до перевірки правдивості тих пояснень, ми далі викручували пальцями шкіру нещасних дітей, а вони аж заходились від вереску.

Затикаючи вуха і лаючись останніми словами, червоноармійці перейшли нашу кімнату і почали стукати до других дверей, за якими власне були тих три дівчини. Ті не обзивалися і не відчиняли. П'яні большевики попали в лютю і по кількох важких зусиллях вивалили двері.

– А-а-а! – заревіли по-звірячому. – То це ви від своїх заховалися!? Від своїх?! Ми кров за вас проливали, а ви...

Лежимо напівмертві і прислухаємося, що діється далі. Удари, боротьба, а на кінець повний жаху і розпуки жіночий голос:

– Що ви робите?! Що ви робите?!

Потім – гуп! – і з вікна падає вниз на каміння тіло. Навздогін за ним летить огидна лайка:

– ..! Сволоч! Бачиш, у вікно вискочила!..

І знову боротьба, і знову повний жаху й розпуки голос:

– Товариші, не робіть цього!.. Змилуйтесь!.. Ми ж – ваші!..

Але «товариші» не вважають ні на прохання, ні на крики, а слова «ваші» розуміють в цілком інакшому сенсі...

Несамовита драма «братерської зустрічі» й «визволення» триває довго, дуже довго, але вона для бідних жертв ще не скінчилася в кімнаті. По якомусь часі п'яні червоноармійці витягнули їх і повели за собою. Приволікли назад аж над ранком і кинули, як дві в'язанки зів'ялої трави, на підлогу!

Ми ходили дивитися пізніше на труп тієї, що розбилася, вискочивши з вікна, і на тих двох, що лишилися живі. Мертва викликала менше співчуття, як живі...

Як виявилось ранком, ми ночували в розбитому будинку банку, і довкола нього валялися купами пачки грошей. Дехто з старших дітей, захопившись таким нечуванним «багатством», напакував тих грошей повні візки, і навіть моя старенька мама принесла в папірчику цілий жмут новісіньких банкнотів і з радістю, в якій одночасно був і страх, пхала їх мені в руки:

– Дарцю, – шептала тремтячим голосом, – тут трохи грошей... Сховай... Щось купимо для дитини...

Але я під впливом враження нічної драми і перед тими можливостями, які нас можуть зустріти, знаходжуся в напівбожевільному стані. Яюсь довго не можу зрозуміти, чого хоче від мене мама, а коли нарешті зрозуміла, вириваю у неї з рук гроші і викидаю їх через вікно.

– Не смій! – кричу. – Не принось мені цього сміття на очі! Не хочу я ніяких грошей! Дай мені спокій!..

Мама засмучена і ображена: де ж таки видано – викидати гроші через вікно?!

– А що ж то я, – плаче вона, – для себе ті гроші принесла. То для тебе, для Ромця... А ти... Ні, ти не дитина! Ти ...

Мамині жалі й докори уриває прихід двох червоноармійців, що якоюсь розвалкуватою ходою вриваються до кімнати і починають цинічно оглядати нас усіх від голови до ніг. Їх погляд зупиняється на пані Стефі, яка вродою і молодістю не зважаючи на щойно пережиту драму, впадає в очі.

– Вот какая ти красавица! – сміється один червоноармієць і хапає її за руку. – Ну, пайдьом с нами!.. ,

Пані Стефа виривається і летить кулею на подвіря, де стоять візки. Я вибігла ще перед нею, і ми обидві ховаємося попід візочками.

– Где же эта красавица? – чуємо крики червоноармійців. – куда она спряталась? Ага, удрала! Ну, нічево, ми найдьом другую...

І, мов шуліки, вони нападають на якусь дівчину, що стояла коло нас, хапають її за руки і ведуть геть до якоїсь шопи.

Енергійна пані Зіна негайно кидається шукати помочі. Вона зупиняє по дорозі всіх советських старшин і оповідає їм про випадок. Але ті здебільша тільки потискують плечима і посміхаються. Врешті, хтось порадив їй звернутися до команди, чи штабу. Пані Зіна побігла й туди, наробила там руху і таки домоглася, що до шопи вислано двох озброєних вояків. Та, поки до того дійшло, минуло більше як година часу.

Ходимо, то назад, то вперед біля своїх візочків, кусаємо нігті і все дивимося вбік страшної шопи. Побачивши, що туди пішло двоє вояків, нервуємося ще більше і чекаємо розв'язки.

Ось вони вже біля дверей. Стукають, щось кричать і раптом відскакують, бо зсередини чуються сухі тріскоти пострілів. Це лютить патрулю, і вона також відповідає вогнем. Зав'язується коротка, але завзята боротьба, яка остаточно закінчується перемогою патрулі: одного з напасників застрелили, а дівчину звільнили. Коли вона, бліда й понура, підходить до нас, ми не маємо відваги не то щось питати, але навіть зазирнути їй в очі, з яких котяться великі, холодні сльози... .

Зараз же по тому інциденті запрягаємося у візки і знову їдемо в напрямі Тельтова. Погода зіпсувалася, і на зміну теплим, сонячним дням прийшли холодні дощі. В повітрі стоїть млосний сморід гниючих трупів, що валяються скрізь по дорозі й лісах, чекаючи похорону.

Нарешті Тельтов! Вірніше сказати, не Тельтов, а величезна купа руїн, що колись була Тельтовом. Однак, якимсь дивним дивом серед тих руїн ще зберіглися люди, які, мов щурі, вилізають з румовищ і зникають знову, ніби провалюються крізь землю.

Але, добившись до мети нашої мандрівки, ми лише тепер розуміємо, наскільки наївною була умова: «Зустрінемося у Тельтові». Як і де було тут когось шукати? Це ж не село, а місто! Не десяток, а сотня чоловіків могли тут пройти непоміченими.

Та як би там не було, шукаємо якогось пристановища. Місцеві мешканці радять нам іти до табору, що міститься у великих бараках на краю міста.

Знаходимо вказані бараки, де вже повно всяких чужинців, що вертаються додому. Змішуємося з ними, щоб не бути такими самотніми, і постановляємо сидіти тут доти, поки не дізнаємося чогось про наших чоловіків.

У бараках гамірно, тісно і... голодно. Люди харчуються тим, що мають з собою, або ходять десь «промишляти». На самий наш Великдень французи роздобули десь червоної капусти і трохи вівсяної муки. Тим поділилися з нами, і ми справили «свята».

Так сиділи ми з тиждень, але ні наших чоловіків, ні будь-яких відомостей від них не було. Дальше вичікування не мало сенсу. Тому одного дня я умовляюся з панею Катєю йти до Потсдаму і шукати там на умовлених адресах.

(6)

До Потсдаму дуже близько – всього кілька кілометрів, але решта жінок проти нашої подорожі категорично протестує. Особливо ж боїться моя мама:

– Як ти підеш?! Чи не бачиш, що робиться?! Впіймають і зроблять з тобою те саме, що з тими дівчатами, або ще й заб'ють. І що я тоді, стара, з дитиною буду робити? І не думай мені нікуди йти!

Але ми таки йдемо. Щось же треба робити, чоловіків десь мусимо шукати. Може якраз вони сидять у Потсдамі? Нам також нелегко зважитися на цю небезпечну подорож, бо пані Катя лишає двоє діточок і сестру, а я – синка і стареньку маму. Хто знає, чи вернемося, чи побачимо їх ще?.. Та Бог милостивий. Покладаємо на Нього надію, прощаємося з товариством і пускаємося в дорогу.

Ріка Гавель розливається перед Потсдамом дуже широко і творить щось подібне до озера, через яке перекинутий міст. На мості по обох боках большевицька патруля. Але ми щасливо минаємо її і добиваємося до Потсдаму. І тут, як і скрізь, тільки залишки стін від будинків, купи цегли, потовченого скла, знівечених меблів, між якими вітер шелестить сторінками розгорнутих, втоптаних у землю книжок. Пустка, руїна...

По тих румовищах грасують майже поголовно п'яні большевицькі вояки, шукаючи якоїсь здобичі. Інколи вони ведуть упійманих молодих чоловіків, інколи несуть оберемки всяких речей, а інколи, коли вдираються в чудом зацілілі житла, звідти доноситься жалібний жіночий крик.

На світло денне зважуються виходити тільки старі, але й ті боязко шуляться, як троплені зайці, і на наші запитання нічого не хочуть відповідати. Скільки ми не просили, скільки не питали про потрібну адресу – нічого не добилися. В найкращому випадку, нам радили звернутися по інформації до... НКВД. Енкаведистів тут, правда, повно: що не крок, то видніє страшний червоний картуз. Тільки ж хто пішов би до них по інформації?

Так, стративши надармо цілий день, вертаємося назад до Тельтова. Була десь четверта пополудні, як доходимо знову до мосту. І тут на нас чекає несподіванка: патруля через міст нікого не пускає.

Леко собі уявити, що ми відчули при цій новині!..

Починаємо пояснювати, що в Тельтові у нас лишилися діти, плачемо, благаємо, мало що в руки не цілуємо – дарма! Советський вояк не знає ні жалю, ні милосердя, він знає тільки наказ.

Перед мостом зібрався вже цілий натовп, що хоче перейти на другий бік, але для всіх є лише одна відповідь:

– Нельзя! Давай назад! Нельзя!..

Що робити ? Що робити ? ..

Бігаємо в розпуці, ламаємо руки, голосимо і вже вдесьте підходимо до патрулі. Але чуємо незмінне:

– Сказано нельзя – значіт нельзя. Давай назад!

Минає година, друга, ба вже й вечоріє, а тут «нельзя!» Хоч би ріка не була така широка – то можна було б спробувати переплисти, але при цій ширині шкода навіть думати.

Натовп починає рідшати і розповзатися в різні сторони, бо вже таки добре темніє, а ми все крутимось, сподіваючись не знати чого. Та ось підходить до нас якась німкеня і каже:

– Не плачте, не журіться. Вони пустять вас. Вони всіх пускають, тільки часом щось їм таке станеться. Але це не довго. Побачите, що завтра зможете перейти.

Коли вже таки зовсім стемніло, починаємо думати над тим, де заночувати. Стирчати на очах у патрулі небезпечно, бо вночі завжди діються найгірші речі. Отже, ліпше кудись відійти далі і почекати ранку.

Вечір темний, а тому йдемо навпомацки берегом ріки пару сот метрів і нарешті зупиняємося. В темряві намацуємо якусь колоду, чи горбок землі, і сідаємо, обернувшись одна до одної спинами. Все ж легше сидіти, коли є на щось обіперти плечі, бо так і задрімати можна.

Але така вже людська природа, що ні сон, ні дрімота не приходять тоді, коли душа потребує забуття. Отож і ми ніч не спали, навіть не дримали, а гіркі, безплідні думки обсідали нас, як надокучливі мухи, і не давали нам спокою. На мене хвилинами находило одубіння, але не від сну, а від втоми, турбот про чоловіка й страху за дитину й маму. Що, там тепер та бідна мама думає ? Пані Катя певне теж переживала те саме, але ми майже і не обзивалися одна до одної. Тільки час від часу розминали згорблені спини, стараючись знайти вигідніше положення.

Ніч тяглася так довго, так безконечно довго, що вже над самим світанком втома таки зламала мене, і я задрімала, схиливши отяжілу голову на коліна.

Збудили мене зі сну пустотливі соняшні промені, що десь познаходили шпарки поміж зложеними, на колінах руками і лоскітливо добивалися до мого обличчя. Ще не підвівши голови, я тільки розплющила повіки і зустрілася поглядом з... блиском чорних мертвих очей, які дивилися на мене з землі, просто з-поміж моїх черевиків. Напіврозтулені уста з застиглою усмішкою і засохлою кривавою піною на зубах викривилися не то іронічно, не то болісно, рідке, злегка кучеряве волосся, як живе, ледь-ледь ворушилося від дотиків ранкового вітру. Отже, те, на чому ми сиділи цілу ніч і що вважали за горбочок чи колоду, – було трупом!

Зриваюся з божевільним криком, мчусь геть, і мені здається, що за мною навздогінці летить іронічно-болісний сміх трупа. В якому ж стані психічної депресії треба було бути, щоб сидіти цілу ніч на мертвякові і не помітити того?!

Ми відбігли вже далеко від покійника, але ще довго не могли заспокоїтися. Та напевне й по цей день моїй товаришці не стерлася з пам'яті та моторошна пригода, так само, як і я уявляю її собі цілком виразно, ніби бачу це наяву.

Від ранку натовп народу знову почав облягати міст і натискати на невблаганну патрулю. Довго тяглися безплідні торги й умовляння, аж поки нарешті звідкись не прийшов так довго очікуваний нами дозвіл: пускають!

В пообідню пору, голодні, вимучені, виснажені, вертаємось до Тельтова. Радість повороту затьмарюється, коли оповідаємо про безплідність нашої мандрівки до Потсдаму. Над нашим гуртком нависає ще грізніша тривога: куди ж поділися чоловіки? Що з ними сталося? Ми на власні очі бачили, як ловили всіх молодших чоловіків, за виїмком тих, які походили з західних держав. Чи не сидять і наші вже десь за дротами советських збірних таборів? Чи може втекли якимось в американські, чи англійські окупаційні зони, а нас лишили отут самих на поталу долі?.. Що ж ми мали тепер робити?

І ось уперше серед нас падає несміливе питання: чи не вертати на «родину»? Ставлять його мимохідь і без особливого наголосу моя мама і пані Марійка. Вони бо обидві мають до того певні причини: мама сподівається, що застане у Львові наймолодшого сина, а пані Марійка мусить заздалегідь подбати про умовини для дитини, що має прийти на світ за яких три місяці. Та, здавалося, ні вони самі, ні тим більше решта нас поважно не думали над поворотом до большевиків: от висловлювали собі всякі погляди. Чому ж би й про поворот не міг хтось сказати? Але щоб це серйозно брати під увагу?! Ха!..

(7)

Всі тримаємось тієї ймовірності, що чоловіки наші уникнули большевицьких лабет (інакше всі наші дальші пляни й заходи не мають ніякого сенсу). Розгортаємо мапу і починаємо обмірковувати, куди могли чоловіки повтікати. З мапи виходить, що найправдоподібніше пішли на Віттенберг. Отож постановляємо собі, не марнуючи часу, вирушити наступного дня також у напрямі на Віттенберг. Нашу постанову скріплює ще й той факт, що на Віттенберг іде багато всякого іншого народу, так що не будемо самотні.

І знову по тижневій передишці порипують возики, натягаються посторонки, похитуються на возиках дитячі головки, ноги крок за кроком відмірюють кілометри курного шосе...

Вже не пам'ятаю, скільки часу ми так ішли, як також не знаю, чому дві з нашого гуртка – Катя та Ірина – загналися далеко вперед. Певно тому, що Каті з її двома дітьми у віці 5 і 3 років допомагала тягнути возик її сестра, а пані Ірина мала старших дітей: сина 12-ти років та двох дівчаток у віці 9 і 8 років, які вже могли йти пішки і навіть допомагати матері. Вони пішли так далеко наперед, що ми їх втратили з очей.

– Прошу пань, – викрикує задиханий хлопець, ледве переводячи віддих, – комісія!.. Контроля!.. Перевіряють документи!..

– Хто?

Аж ось раптом напереріз нам полями летить син пані Ірини і робить благальні знаки руками. Зупиняємося, здивовані, і чекаємо на хлопця.

– Прошу пань, – викрикує задиханий хлопець, ледве переводячи віддих, – комісія!.. Контроля!.. Перевіряють документи!..

– Хто?

– Большевики. Паню Катю забрали, як фольксдойчерку... Панну Геню також... І дітей... Всіх!..

– А мамця?

– Мамця там їде назад... Я прибіг, щоб сказати... Прошу вертатися назад... Прошу туди не їхати...

За якийсь час дійсно вертається через поля бліда й перелякана пані Ірина. Вона ледве-ледве втекла.

В розпучі зупиняємось. Ну, і що тепер? Доріг багато. Можна звернути на якусь іншу. Але де є певність, що на тій іншій не зустрінемо також контролі?

Однак, таки звертаємо і їдемо. Куди? Господь його знає! Куди люди – туди й ми. Поки ж що, скручуємо з головного шляху на Віттенберг і сідаємо в якомусь рові. Сидимо годину, другу, третю ...

Наближення ночі змушує нас подумати про місце сховку. Їдемо ще трохи і впрошуємося до заможної господи. Приймають, дають їсти і дозволяють переспати в дуже гарно обставлених покоях на поверсі. Скрізь розкішні килими, м'які меблі, дорогі дрібнички та олійні образи на стінах. Раді таким вигодам і гостинності господарів, розкладаємося по килимах на відпочинок.

Ще не вспіли полягати, як почули внизу рух і багатоголосову розмову по-московськи, а по хвилині відчинилися двері і до нас увійшов советський старший лейтенант. Як звичайно, починається розпитування: хто ми і куди йдемо? Я починаю калічити жажливою польсько-німецько-російською мішаниною, старанно уникаючи українських слів, і вияснюю, що ми – німкені з Познанщини, а наші чоловіки є десь на заході. Отож, їдемо до них.

Лейтенант випитує нас про всякі речі, а потім починає вихвалитися високими моральними прикметами советської армії. Оповідає і про власну особу: він – великий герой; він власними руками знищив багатьох гітлерівців, що напали на нього цілими зграями; він навіть власноручно впіймав у Берліні Гітлера і передав його командуванню большевицької армії. Він... Він... О, взагалі він – це не проста собі особа. А вся советська армія це – поспіль герої і лицарі. Це – не якісь там паршиві німецькі грабіжники, боягузи й розпусники. О, ні! Советський вояк глибоко свідомий того, яку шляхетну місію призначила йому історія! Він боронить покривджених, він карає поневолювачів, він проливає кров за свою «необ'ятную многонаціональную родину»!..

Лейтенант говорив запальливо, переконливо і довго. А тим часом вояки його частини переводили «чистку» цілої господи. Так що, коли ми другого дня зійшли вниз, то застали самі голі стіни...

Прощаємося з гостинними, пограбованими господарями, дякуємо за хліб-сіль, за нічліг, запрягаємося у візочки і вертаємося до дороги на Віттенберг.

У рові, в якому ми сиділи кілька годин напередодні, застаємо товариство веселих французів. Вони їдуть додому, до Франції, і дуже щасливі, тільки, на жаль, не мають ні їжі, ні курива. І це псує їм настрої.

Ах, тільки всього? Ну, це ще не біда!..

Ми кидаємося до своїх клунків, витягаємо харчі, цигарки і частуємо французів. У молодиків відразу м'якнуть серця: вони вдячні, вони просто розчулені нашою добротою і хочуть нам віддячитися. Але чим? Може, допомогти нам тягнути візочки, нести наші наплечники?

Гм!.. Звичайно, коли вони такі ласкаві, то можуть тягнути візочки і нести наплечники. Але для нас це не так важно: ми вже звикли і до візків, і до наплечників. А от коли б...

Що саме?

От коли б вони погодилися взяти нас із собою, як своїх жінок, і так допомогли нам пробитися крізь большевицьки рогачки на захід...

Але ж ясно! Чому ж би ні?! Що їм там! Жінки то й жінки. Ха!

Веселі французи впрягаються у наші візочки, натягають наші наплечники і з жартами та радісними вигуками рушають в дорогу. Ми йдемо за ними і обмірковуємо на всі способи, чим може та вся витівка скінчитися? ..

Ось і большевицька застава, перед якою стоїть довга черга поворотців. Контроля досить гостра і докладна, а тому серця наші тривожно стискаються.

Широкі, вилицюваті пики енкаведистів крутять на наш вид носами, а їхні гострі, пронизливі очі виявляють повне недовір'я до таких «подруж»: молоді, двадцятилітні французькі хлопці, що перебували в Німеччині на примусових роботах, вертаються на батьківщину з тридцятилітніми жінками, обтяженими дітьми, явно не французького походження. Але що ж поробиш? «Французькі товариші» належать до приязної большевикам нації, а тому не випадає надто втручатися в їхні особисті справи, тим більше критикувати їхніх подружніх смаків.

І нас пропускають.

Так потрапляємо з французами до їхнього збірного табору в якомусь невеличкому селі. Село розкинулось серед гарного густого лісу і стоїть ціле, не торкнене воєнною руїною, але його корінних мешканців – немов хто вимів. Нема ні одного німця, і будинки стоять пустою.

Розтаборюємося по хатах і чекаємо, що буде далі. Адміністрація в таборі советська, перевірки і комісії відбуваються майже щодня, і ми не маємо ні однієї спокійної хвилини.

(8)

Минув, приблизно. тиждень. І от одного гарного дня наші приязні «чоловіки» прибігають веселі і повідомляють, що вони нарешті таки їдуть додому. Прийшло розпорядження – всім чоловікам зібрати речі і йти пішки до найближчої залізничної станції, звідки їде поїзд до Франції.

– Як?! А ми?..

Французи безпорадно розводять руками: на жаль, вони не можуть більше для нас нічого зробити і не мають права брати нас з собою. Ми мусимо лишатися.

Здається, що коли б нас покидали справжні чоловіки, то й тоді це не викликало б більших емоцій. Страх перед майбутнім, жаль за себе й за дітей і заздрість до поворотців зіллялися в одне гнітуче почуття розпучливого болю. Їдуть. Лишають нас, самотніх і беззахисних. Їхня радість від сподівання скорої зустрічі з ріднею і з батьківщиною така велика, що вони зовсім не думають про те, що станеться з гуртком чужих їм жінок і дітей, яких вони з милосердя два тижні визнавали перед всякими комісіями за своїх. Але тепер, коли вже стелиться рівна дорога, додому, – що мають робити? Починати спеціальні старання перед большевиками за нас? Відмовлятися від повороту задля жінок, які ніколи не були й не будуть їхніми жінками, і для чужих дітей? Смішно!

Та ми й не просимо їх нічого такого. Яким правом? Спасибі й за те, що протягом двох тижнів показали нам трохи доброї волі її щирого серця, що стали нам обороною і підпорою на відрізок нашого скитальчого шляху. Ні, ми не мали ніяких претенсій, чи жалю до тих молодих французів.

А все ж...

Як вони можуть бути такими веселими? Чи вони не знають, яка доля чекає на нас тут після їхнього відходу? Чи не здають собі справи, що залишають нас на щось далеко гірше від смерти?

Крізь рясні сльози дивимося па веселу метушню в таборі, на приготування в дорогу, і серця наші краються ще від одного почуття – почуття заздрости. Французи, італійці,

бельгійці, голландці – всі поспішають до рідної землі. Там на них чекає радість і праця для своєї батьківщини. А ми? Чому ми, замість поспішати до рідних гнізд, тікаємо від них, як від зачумлених місць, на непривітну чужину? Чи ми злочинці? Чи не любимо, як інші, Рідної Землі? Чи ми зрадники, відступники? Ні! Якраз навпаки: тому, що не хочемо приєднуватись до злочинного ворога, який розпинає нашу Батьківщину, тому, що любимо її і хочемо волі для неї, тому, що не можемо, не бажаємо зректись прав свого народу – тому ми «вороги», тому мусимо тікати від неї. Чи не знущання долі?..

Французи врешті прощаються, збирають свої убогі пожитки і вимаршовують з села. З ними відходить і большевицька адміністрація, а ми лишаємося самі. Цілком самотні в порожньому селі.

Вечоріє.

Нам здається, що довколишній ліс витріщився на нас таємничими очима, налитими виразом обіцянки чогось страшного і незнаного. Довгі чорні тіні поволі підступають вперед, ніби збираються нас задушити своїми хижими котячими лапами. І крім нашого маленького товариства – ніде ні лялечки, ні живої душі! Пустка. Тривожна і тиха пустка, яка щохвилини може принести драматичні несподіванки: гвалти, масакру, смерть і поворот на «родіну».

Ходимо, як божевільні, боячись навіть уголос говорити, хоч нам усім хочеться не кричати ні, а вити дикими вовчими голосами.

Боже, куди Ти нас привів?! За що лишив нас без свого милосердя?! Чим ми так завинили перед Тобою?!

До мене підходить пані Марійка, міцно обіймає і притулює свою голову до моїх грудей.

– Дарцю, – ридає вона, – не кидайте мене, благаю вас!..

– Чому ж я маю вас кидати, Марійко? – відповідаю їй крізь плач. – Адже бачите, що я нікуди не йду...

– Я себе так погано почуваю, – ридає Марійка, – маю болі... Мені здається, що я пороню... О, Дарцю, не кидайте мене!.. Обіцяйте мені, що не покинете!..

Вона була наївна у своїй розчуленості й вірі в мене. Як я могла її лишати, чи не лишати, коли ми всі були залишені на ласку й неласку долі? Що я їй могла обіцяти, коли сама не знала, що може зі мною трапитися за годину?..

Однак, розумію, що цій жінці дуже тяжко, що її стан вимагає особливої уважливості, ніжності й опіки. А тому кажу:

– Заспокойтеся, Марійко. Обіцяю вам, що не залишу вас. Що буде мені, те буде й вам. Я вас не покину.

– Обіцяєте, що візьмете мене всюди, куди б ви не пішли?

– Обіцяю, Марійко!

– Обіцяєте, що не втечете від мене?

– Обіцяю.

– Присягніть же мені, Дарцю!

– Але ж Марійко...

– Ні, ні! Присягніть мені! Присягніть!

Вона стискає мої руки і зазирає мені в очі з такою мольбою, ніби й справді від присяги залежить справа її рятунку. Цей настрій електризує і мене і приводить у стан якоїсь екзальтації.

– Присягаю вам, Марійко! – кажу урочисто.

Після того ми кидаємося одна одній в обійми і плачемо з глибокого зворушення ще більше.

Коли вже зовсім звечоріло, здалека почувся гуркіт авт, що наближалися дорогою до нашого села. Наш переляк досягає таких меж, що ми готові сховатися під землю, а серця наші тріскають від бурхливого пульсування крові. Боже, що робити? Куди тікати? Де схоронитися?

Збиваємося всі купою в куті хати, притискаємо до себе дітей і трясемося в лихоманці жаху...

Автомашини, як чути по звуку, тяжкі. Їх багато, а метою їхньої подорожі є саме це опустіле село, бо ось перед ним вони зупиняються. Спочатку чути вигуки в московській мові, і наші віддихи при її звуках перетинаються зовсім. Але зараз же ті окремі вигуки покриваються густою лавою італійської мови, і нам трохи відлягає від серця.

Порожнє село скипає гамором розмов та метушнею, і незабаром до нашої кімнати входить кілька чоловіків і одна жінка.

– Хто тут є? – питає жінка чистою німецькою мовою і дивиться на нас здивовано.

Ми відповідаємо плутано, невиразно й дуже обережно, бо ж не знаємо, з ким говоримо. Та незабаром переконуємося, що наші страхи безпідставні. Ця жінка – фройляйн Едді – також утікачка. Вона пристала до частини італійських полонених, які билися по боці Німеччини і тепер мають вертатися до Італії. Історія Едді трохи романтична, хоч і має в собі прикре забарвлення. Вона – донька бургомистра з західної Німеччини. Кінець війни застав її у кривних в Берліні. Коли тікала пішки назад до батьків, трапилася з нею звичайна «подорожня» пригода. На щастя, наскочило на цю пригоду троє італійських вояків, які їхали з табору полонених до села добувати харчів. Гвалтівників було двоє, тому італійцям вдалося їх обеззброїти, приголомшити рукоятями пістолів і втекти з дівчиною на роверах.

(9)

Тепер між фройляйн Едді й одним з її визволителів виросло велике й щире кохання, так що полонений італієць мав поважний намір забрати дівчину з собою до Італії і там з нею одружитися. Едді була дуже гарна, привітна, глибоко інтелігентна та симпатична дівчина і творила зі своїм нареченим досконало дібрану зовнішністю і вдачею пару.

Довідавшись про наше лихо і наші пригоди, енергійна Едді відразу знаходить вихід із становища:

– Ви всі, – каже вона, – є жінками італійців і їдете з ними до Італії. Ми зараз же подбаємо про те, щоб кожна з вас мала «чоловіка». Головне, щоб вирватися з ними із большевицької зони, а там будете собі вже якось радити.

Так, після двох тижнів «французанства» стали ми «італійками». Треба сказати правду, що і французи непогано ставилися до нас, але італійці виявилися ідеальними товаришами в нещасті. Мов рідні брати, вони дбали за нас і за наших дітей, виявляючи справжню лицарську шляхетність. Було серед них чимало сербів, хорватів, словінців, були тут і старшини і прості вояки, але ніхто з них ніколи найменшим вчинком чи натяком не образив нашої жіночої гідності. Аж дивно, коли прийняти під увагу загальний закон воєнної деморалізації, що ломить інколи й сильні натури.

Минали дні...

Кожному, хто переживав виснажливі дні небезпек і тяжких мандрівок, знайоме те спокусливе бажання відпочинку й спокою, яке огортає людину, коли вона знаходить тиху пристань. А ще спокусливіше те бажання стає тоді, коли виринає необхідність думати про дальшу дорогу, повну небезпек і невідд.

Ми не були вийнятком. Ми також раділи тим, що маємо якийсь захист і що наші діти не мучаться успразі й голоді на трясних возиках, не ночують під голим небом. Тихе село,

заховане за густими стінами лісів, здавалося, стояло осторонь трагічних подій, що відбувалися десь там далеко на курних дорогах, за дротами таборів і румовищах спалених міст. Тут було так гарно, так тихо і так добре. Занадто добре, щоб у когось обзивалася охота кидатися знову у вир невігід та небезпек, чи навіть думати про них. І цей небезпечний спокій почав уже нас заколисувати, а декого, то вже й зовсім приспав.

Правда, я особисто спокійною не була і на всякий випадок забезпечилася сухарями та невеличким запасом товщу, який відривала від наших приділів, бо знала, що ця мандрівка ще не скінчилася, і невідомо, як прийдеться далі. Окрім того, вистаралася я собі сякі-такі папери через посередництво тієї самої фройляйн Едді. Добра панна пішла до сусіднього містечка і на основі своїх документів посвідчила, що я і пані Марійка – рідні сестри, німкені з Познанщини, одружені з уродженцями Бравншвайгу. На підставі цих фальшивих і з погляду закону каригідних свідчень, ми одержали в бургомістра посвідки, в яких значило, що «фрау» Брезе з дитиною та матір'ю і «фрау» Веде з дитиною мандрують до своїх чоловіків у Бравншвайг.

Едді просила нас нікому не зраджуватися з тими посвідками, щоб не виникло якихось неприємностей для неї і для нас самих. Але обов'язок солідарності змусив мене до того, що я порадила решті товариства серйозніше подумати над майбутнім. Нічого не говорячи про свої документи, порадила уживати всіх заходів, щоб правдами й неправдами вистаратися якісь папери. Під ту тяжку пору за допомогою цигарок, чи споживчих продуктів, можна було знайти людей, які посвідчили б що завгодно і кому завгодно, отже, залишалося тільки таких людей підшукати.

Та, на жаль, жінки не брали моїх порад до уваги.

– Навіщо? – дивувалися вони, – італійці не сьогодні-завтра вирушать додому, і ми поїдемо з ними. Для чого ж нам ще якісь документи?

– Ой, уважайте, щоб з італійцями не вийшло так, як з французами!..

– І чого ви, Дарко, постійно каркаєте? – сердилися жінки. – І без того погано, а ви ще зовсім затруєте атмосферу!..

Одні мріяли про те, щоб тільки видертися з лабет большевицької окупації, інші згодні були їхати навіть до самої Італії і щойно звідтам уже щось починати. Мене це злостило, але що я могла зробити? Та й то сказати: чи не мали вони рації? Чи дійсно були потрібні ще якісь документи? Пощо шукати гудза на здорову голову, коли за всіма ознаками обставини складаються для нас цілком сприятливо? Адже знаходимося під сильною, опікою, бо італійці, дармащо полонені, мають свою команду, мають, попри большевицьку адміністрацію табору, свою внутрішню організацію, і большевики з ними числяться. Правда, майже щодня насакували якісь контролі й дуже цікавилися тим, що роблять українські жінки з дітьми серед італійських полонених? Але в таких випадках завжди виступали наші «чоловіки» і давали пояснення: мовляв, факт, що жінки не італійки з походження, але, одружившись з італійцями, мають право бути разом із своїми чоловіками, як велить закон. І нас не зачіпали.

Так минуло зо два місяці.

І от одного дня приходить довгоочікуваний наказ: спакуватися і приготувитися до подорожі. Маємо до Віттенбергу йти пішки, а звідти їхати поїздом до Італії.

Італійці скачуть від радості, а з ними радіємо й ми: нарешті! Коли б тільки видертися за Віттенберг, за Ельбу, а там... Там побачимо...

Що раз переходимо довгу процедуру всяких формальностей, реєстрацій і допитів, хоч нас уже реєстрували й випитували десятки разів, і – рушаємо! Поскрипують возики, хитаються серед клунків дитячі голівки, припікає літне сонечко, здіймається курява під

ногами, йдемо. Кілометр за кілометром відмірюють ноги дорогу, а очі вдивляються в далечінь, де має бути Віттенберг. Спасений Віттенберг!

І от помічаємо ми, що серед італійців наростає якийсь неспокій. Вони спочатку тихо, а потім чимраз голосніше й нервовіше починають переговорюватися між собою, і врешті пояснюють нам, що колона йде не на Віттенберг, а в зовсім протилежному напрямку, на північний схід, вглиб большевицької окупаційної зони. Полонених це тривожить, але на нас нападає панічний жах. Що це буде? Що це має означати? Стараємося вивідати щось від червоноармійців, які нас патрулюють, але переконуємось, що легше видобути відповідь з придорожнього каменя, як з стероризованого, отупілого автомата, що носить назву большевицького вояка. Вони або вдавали глухих, або лаялися, або, в найкращому випадку, відповідали:

– А вот прийтьом на место і увідіте. Там вам всьо об'яснят...

Нарешті, приходимо і «на место». Якись будови, що стоять при дорозі серед густого лісу. І тут нам «об'ясняють», що італійці, замість на батьківщину, мають піти до концентраційного табору, як німецькі колаборанти, а нас, жінок, мають відставити до збірного репатріаційного пункту в Люкенвальді.

От і кінець «італійській ілюзії»!..

(10)

І хоч наші душі у великій мірі отупіли під впливом всього пережитого, а нерви, здавалося, досить загартувалися і огрубіли в тяжких повсякденних іспитах і атмосфері загальної непевності й тривоги, але остання вістка викликає серед нас настрій, що його можна назвати гістерикою. Ми бо тепер були не лише утікачками від большевиків, що вже само по собі є страшним «злочином», а й жінками німецьких колаборантів, і те, що на нас чекало, уявляли собі зовсім ясно. Ні, ми навіть не уявляли, не могли собі того уявити.

На довершення всього, командант, чи якийсь там інший начальник, запрошує нас увечері до себе в кімнату на «нрандку». Умовляємося «триматися mocno» і не здавати позицій: є жінками італійців, а тому не можемо покидати своїх чоловіків і згідні у всьому ділити з ними їхню долю.

Та вся наша відвага зникла, коли начальник почав говорити. З його уст відразу вибухнули цілі каскади найбрудніших слів, найгірших образ, які тільки можуть існувати в босяцькому лексиконі. Ті зневаги були для нас гірші від поличників, а про якусь оборону шкода було й думати. Зрештою, чи ми мали право вимагати пошани для себе не від большевика, а навіть від звичайної порядної людини? Чим ми були? Чи не вдавали ми досі легковажних жінок, які при першій нагоді вчепилися полонених вояків іншої нації? Чи не переконували ми всі комісії, чи не складали свідчень, які виключали до нас усяку пошану? Нешлюбна жінка з дітьми від законного чоловіка, яка волочиться за вояками по таборах! Чи могло бути щось гірше?

Може лайливий начальник і сам не вірив у це, але вдавав, що вірить, бо йому це було на руку.

– Ви..! – кричав на все горло. – Вам Захотілося?! Додому поїдете! Там розкажете своїм законним чоловікам про свою поведінку!

– Але ж, – пробує слабо боронитися Марійка, – я буду мати дитину від італійця... ,

– Що!?! – накинувся на неї начальник. – Дитину?! Вдома будеш іще десять мати, але від своїх, від наших, а не від якогось італійця! Зрозуміло?

Стоїмо, розторощені, понижені, змішані з болотом, а палкий сором, як їдкий, смердючий чад, випалює нам очі. Господи, хоч би вже скоріше все це скінчилося!..

Кінчається.

– Ідіть зараз же на місця, готуйте манатки і своїх байстрюків, щоб завтра ранком були готові в дорогу! Зрозуміло? Марш...

Вискакуємо з кімнати, як з гарячої парні, і тікаємо геть.

Едді відводить мене і паню Марійку набік.

– Що думаєте робити? – питає.

– Не знаємо... А ви ?

– Тікаю. Тікайте і ви. Дорога йде лісом, і вам напевно пощастить звернути вбік. Тільки треба рішучости й відваги. Нам аби до Віттенбергу дістатися, а там я маю знайомих. Вони нам допоможуть.

– Тоді ми з вами, Едді! – вирішую остаточно.

Марійка не каже нічого, але й не протестує. Зате мама, коли довідується про наш намір, ставить несподіваний спротив:

– Досить з мене! – каже рішуче. – Я вже застара, щоб мені кожний шмаркач виговорював таке, як той тепер. Іду додому!

– Мамо, що ти кажеш?!

– Те, що чуєш: нехай мене везуть додому. Там на мене дитина чекає, а я буду волочитися бо-зна де і пощо. І тобі, Дарцю, кажу те саме: вертаймось додому.

– Мама забуває, що я маю чоловіка...

– І де ж він, твій чоловік? Він досі напевно також вдома, а ти будеш з дитиною поневірятися по чужині. Та же сама бачиш, що тікати нема куди.

Ми ще довго сперечалися, але ні я мами, ні мама мене не переконала.

Пізніше підходить до мене пані Стефа:

– Ви, Дарцю, що думаєте робити? .

– Я тікаю.

– То я також тікаю разом з вами.

–Зі мною хіба ні, – відповідаю гостро.

– Так? – дивується пані Стефа.– А то чому?

– Тому, що я маю документи, а ви не маєте.

– Які документи?

– Такі самі, які я й вам усім радила виробляти і про які ви не хотіли слухати. Ви покладали всі надії на італійців і збиралися з ними заїхати аж до Італії. Тепер мусите спокутувати свій нерозум. Нікого не можу брати з собою, бо можете мені тільки нашкодити. І так не знаю, чи мені з тим дрантивеньким папірцем вдасться саму себе врятувати.

– Ну, що ж!.. – гірко зідхає пані Стефа. – В такому разі мені не залишається нічого іншого, як побажати вам всього доброго.

– Пані Стефо, не гнівайтесь, але...

– Ні, ні, я не гніваюся і бажаю вам щастя...

Засмучена Стефа відходить, а я беруся приготуватися до подорожі.

Стояв прекрасний літній ранок, коли ми збиралися вирушати в дорогу. Навантажені возики чекають під брамою, а ми тупцюємо коло них у лихоманці нервового напруження. Тих, хто не мав документів, тисне страх перед понурими картинами репатріяційного табору в Люкенвальді, нас палить тривога перед невдачею плянованої втечі. Що то буде ? Що то буде ?..

Десь там у канцелярії полагоджують останні формальності, коло нас зібралися наші «чоловіки» і потішають всякими словами, а на обличчях у них лежить відбиток глибокого співчуття і жалю. Ніби вони винні в тому, що так сталося? Милі люди! Мені й досі шкода,

що я навіть не пам'ятаю ні імени, ні прізвища хоч би мого «чоловіка», так само, як не пам'ятаю й француза. З'явилися на нашому скитальчому шляху і щезли, як тіні, залишивши по собі тільки ясний спогад про шляхетність людського серця.

І от так, коли ми в нервовому напруженні чекаємо наказу про виїзд, десь несподівано здійснюється метушня, бахають постріли, а потім з-поза городів біжить до брами якийсь старшина, притискаючи рукою криваву рану на грудях.

– Дайте знати на команду!.. Дайте знати на команду! – кричить по-сербськи. – Не пускайте жінок, бо їх чекає страшно!..

Кров дзюрчить у нього з рани, пробивається крізь пальці і спливає по мундурі додолу. За ним летить кілька советських вояків з наготовленими автоматами, але відважний серб успіває ще повторити свої слова по-італійськи і падає коло наших ніг!

– Я вмираю за вас! – каже хрипко і заплющує очі.

Серед італійців зривається буря:

– Ми не пустимо жінок! – кричать вони. – Ми домагаємося, щоб нам сказали, що їх чекає! На команду! На команду!

(11)

Большевиків порівняно з полоненими мало, і вони починають губитися від такого несподіваного й енергійного спротиву. Постає замішання, біганина, а на будинок советського начальника натискають лави італійців. Врешті, пробиваються туди представники команди полонених і замикаються з советським начальством на нараду. Нарада скоро закінчується, і нам пояснюють, що серб безпідставно зчинив паніку, що жінкам нічого не загрожує, але за всіма законами жінки не можуть бути разом з чоловіками, коли тих замикають до таборів воєннополонених. На доказ того, що з нами справді нічого поганого не замишляють, наші «чоловіки» дістають дозвіл пройти з нами два кілометри по дорозі на Люкенвальд і звідти вернутися назад. Постанова розрахована на те, щоб запобігти дальшим заворушенням. Два кілометри «чоловіки» можуть іти разом і за ці два кілометри нам напевне кривди не зроблять. Але далі?..

Та для мене й пані Марійки і це добре. За два кілометри сподіваємося «змитись».

Нарешті, вирушаємо. З-над гребенів густого лісу визирає сонце, тікає вдаль сріблиста дорога, поскрипують возики, натягаються посторонки, а ще більше від посторонків натягаються нерви. Нас відпроваджують «чоловіки», а патрулюють чотири червоноармійці.

Я стараюся відстати від валки і йти на останньому місці. Тримаючи мене за лікоть, побіч шкандибає Марійка. Тільки мама з наплечником на згорбленій спині все нас випереджує. Ледве вдається її притримувати.

Стоп! Два кілометри скінчилося, і «чоловіки» мусять вертатися назад, а втекти на протязі тих двох кілометрів не було можливості.

Прощаємося щиро і сердечно, як з рідними братами, і їдемо далі. Я все більше відстаю.

– Давай, давай скорее! – кричить патруля.

– Не можу! Адже бачите, що моя сестра ледве ноги тягне.

Патруля спочатку йде за нами, але через те, що валка занадто розтягнулася і передні візки починають губитися на закрутах дороги з очей, червоноармійці поспішили наперед.

Шмиг! І я бачу, як Едді вже скрутила з дороги і пірнула під прикриття лісу. Щаслива! Що їй? Здорова, молода і не має з собою ні візочка, ні дітей.

Патруля вертається і знову кричить на мене, щоб «скорее», а я знову відповідаю, що не можу скоріше, бо на візку, крім речей, сидить двоє дітей (мій Ромцьо і Орішок пані

Марійки), а на додачу «сестра» висить на моєму плечі. І патруля, не зауваживши зникнення Едді, біжить знову до передніх візків. Червоноармійцям, звичайно, і в голову не приходить, що мають втікати саме оці, останні з валки. Їх більше турбують ті, що їдуть попереду.

І ось настає настає найвідповідніший момент: червоноармійці далеко спереду, а ліворуч видніє поперечна лісова дорога.

– Увага! – кажу. – Зараз будемо тікати...

Мама на це попередження раптом приспішує крок і залишає нас за собою.

– Мамо!

Нема відповіді.

Мене напала хвиля гарячої млости. Вже після вчорашньої розмови я могла сподіватися, що мама схоче вертатися додому. Але, щоб вона це зробила тепер, саме в той момент, коли кожна секунда дорога і може стати вирішальною в порятунку?!! Боже, та що ж вона зі мною робить?!!

– Мамо, – молю з розпукою, – мамо, ти чуєш?!

Мати обертається:

– Я тобі вже раз сказала, – заявляє твердо, – що вертаюсь до Львова. Там на мене дитина чекає, а я би мала отут стинатися?! Ігі!..

Рву на собі волосся і з візком підбігаю за нею.

– Мамо, вернися, кажу тобі!!! Чи ти знаєш, що большевики з тобою зроблять?! – майже кричу вголос, почувавши, що спазми стискають мені горло.

– Ова! Мені вже нічого не зроблять, бо я стара...

Мені насилу вдається її наздогнати і вхопити за лікоть.

– Мамо!!! Що ти робиш?!! Ма...

Шкода говорити! Мати вирвала від мене руку і подріботіла ще скоріше наперед.

Вже не тямлячи себе від жалю й злості, штовхаю Марійку на візок до дітей, злітаю з дороги вліво і жену, скільки стає духу, в ліс. Візок підскакує, скрегоче, тріщить, на велику втіху дітей, а мені здається, що він от-от перекинеться, або розлетиться на кусники. Чую, як охкає Марійка, благаючи мене бути уважнішою і їхати повільніше, але я не звертаю на її прохання уваги і лечу, як сполоханий кінь. Від напруження й хвилювання тріскає серце, удари крові розсаджують груди, піт заливає обличчя, в очах все застигається червоною пеленою. Вже не бачу добре, але мчу далі наосліп, і тільки коли переді мною виринають з лісу дві чоловічі постаті, скрикую й падаю. Не чую нічого, крім важкого бухання власної крові в скронях, і всі мої зусилля зводяться до того, щоб набрати в легені повітря.

– Готт зай данк! – чую над собою голос Едді і розплюшую очі.

Коло нас стоять: Едді із своїм нареченим, та мій і Марійчин «чоловіки».

– А де ж бабця? – питає Едді.

– Бабця там, на дорозі... Не схотіла тікати з нами... Пішла до Люкенвальду...

– Що?! – скрикує Едді. – Не схотіла?! Я зараз її приведу!

– Едді, Едді!..

Але енергійна Едді тільки махнула рукою і побігла в ліс.

Справді, та молода німка виявила подиву гідну відважність і рішучість: вибігти з-під прикриття лісу на дорогу, наздогнати стару жінку і силоміць примусити її вернутися назад, без огляду на загрозу збоку патрулі, – не було легкою справою. Але це їй вдалося, і ось за яких двадцять хвилин вона вертається, тягнучи за руку маму.

По тому інциденті настає зворушливе, і на цей раз остаточне, прощання з італійцями. Вони зробили для нас усе, що могли, і жалують, що не можуть зробити більше нічого. Особливо зворушливе було прощання Едді з її нареченим: він її голубив і просив

вірити в те, що ніколи її не забуде; що він при першій можливості забере її до Італії; що він любить її вірно і щиро.

Італійці вернулися, а ми помандрували лісом далі. Під вечір натрапили на двох селянок, які збирали ріща. Вони порадили нам іти до станції, звідки можна поїздом дістатися до Віттенбергу.

Станція недалеко, і ми приходимо до неї ще перед смерком. Співчутливі залізничники заладують нас разом із візком до вантажного вагону, і так ми дістаємося до Віттенбергу.

Дійсно на околиці міста знаходимо знайомих Едді, які приймають нас до себе. З розмов виходить, що з нашими документами дуже легко перейти Ельбу, але для цього мусимо їхати в Магдебург, де знаходиться переселенчий німецький табір для всіх тих, що йдуть на захід.

(12)

Заспокоєні цими відомостями, два дні відпочиваємо, а потім збираємося в дальшу дорогу на Магдебург. Едді лишається у Віттенбергу. Вона вже майже вдома, бо їй залишається тільки перейти на другий бік ріки. Наша ж дорога веде до Бравншвайгу, тому мусимо переходити кордон біля Магдебургу.

Як запевняють нас знайомі Едді, в дорозі і в Магдебурзі всіх утікачів харчами забезпечують, а тому, щоб не возити з собою зайвих тягарів, лишаємо наші сухарі, цукор та інші припаси, а собі залишаємо тільки невеличку бляшаночку масла й цигарки. З тим самим нерозлучним візком сідаємо в поїзд, прощаємося з доброю Едді, яка нам так багато допомогла, і від'їжджаємо.

Гу! Який тягар спав з плечей! Тепер ми вже не причепи до французів, чи італійців, не жінки підозрілої репутації, а чесні німкені з Познанщини, що їдуть у Бравншвайг з власними паперами до своїх чоловіків.

Поїзд ритмічно похитується, стукотить колесами, а ми все визираємо з дверей вантажного вагона, виглядаючи Магдебургу.

По дорозі пані Марійка зачіпає якогось залізничника і випитує його про подробиці переходу кордону в Магдебурзі.

– Ви насамперед підете до збірного табору по цей бік Ельби, – відповідає залізничник. – Там збираються всі німецькі жінки, які хочуть переїхати до Магдебургу.

– Як? То ми не їдемо до Магдебургу?

– Ні. Магдебург по другому боці Ельби, а ви є по цьому.

Нам стає страшно від тих слів, і ми продовжуємо розпитувати :

– Ну, добре, ми є по цьому боці. А як перейти на другий?

– Того вже я не знаю, – каже німець. – У таборі всі сидять і чекають на дозвіл.

– Ну, і пускають кого на другий бік?

– Покищо, здається, ні. Немає ще ніяких розпоряджень. Але я точно не знаю.

Та пригноблення, яке викликали ці пояснення, змінюється у правдивий відчай, коли прибуваємо до означеного табору.

Вечоріє, коли заходимо у великий будинок. Нас реєструють і призначають нам наше місце. Це – клопоть мокрої, смердючої соломи в куті великої кімнати, набитої вщерть жінками й дітьми. Сморід жахливий, бруд неописаний, тіснота незносна. Крик і плач дітей, сварки й нарікання...

Питаємо про харчі. Харчі? Харчі одержують тільки ті, хто перейшов реєстрацію в уряді праці і одержав роботу. В таборі їсти взагалі не дають. Щодо переходу на другий бік, то ніхто нічого не знає. Всі тут хочуть їхати до Магдебургу, але покищо нікого не пускають.

– Оце, Дарцю, ти нас аж тепер завезла! – починає допікати мама. – Я що казала? Не ліпше було їхати додому? Коли ж ти все наймудріша, все найкраще знаєш... Ну-ну, тепер ми вже побачимо!..

– Пані Дарцю, – обзивається їй собі Марійка, – а їй справді, що ми будемо тут робити? Вам то ще нічого, але мені вже надходить час...

– Почекайте ще, – відповідаю бадьоро, а в самої серце стискається. – Побачимо, як розглянемося. Чейже люди чекають?..

Лягаємо на ослизлу, смердючу соломку, бо дуже змучені, а до того ще й прибиті морально. Може хоч у сні звільнимися від похмурої дійсності?..

Та заснути нам не вдасться. Ледве почав стихати гамір в таборі, як його знову розворушили брутально кілька советських вояків, що впали в нашу кімнату.

– Слиш, ви! – кричать вони. – Ану, піднімайся! Шість баб для начальника требуется!

Я відразу кидаюся до сонної вже дитини і щипаю її з усієї сили. Від несподіванки, болю й переляку дитина заверещала диким голосом і забилася в гістериці. Мама притиснула мене в самий кут під стіну і лягла на мене зверху, пані Марійка робить вигляд, що хоче заспокоїти свого сина, а рівночасно стає так, щоб було видно її тяжку постать.

Давніші мешканки табору вже, видно, звикли до таких візитів і стараються поховатися. Але де можна сховатися, коли в кімнаті тільки й «меблів» що перегнила солома на підлозі?

Большевики безпардонно підводять з підлоги тих, що не хочуть встати добровільно, штовхають, лають гидкою лайкою і відбирають шість молодших жінок. Для начальника не потрібно їх усіх, але він собі вибере ту, котра йому сподобається, а на решту знайдуться інші...

Вибрані жінки йдуть покійно, мов худоба на заріз, і зникають разом з вояками в дверях.

Трясемося, як в лихоманці, дзвонимо зубами і стараємося пестощами винагородити нещасних дітей за безжальні щипанці. Та ледве-ледве діти заспокоюються, як знову відкриваються двері і чути п'яний крик:

— Ей, ви..! Вставай! Чотири баби требуется!..

Все повторюється від початку: голосять щипані діти, прилипають до підлоги нещасні жінки, мама прикриває мене своїм тілом...

Так протягом ночі було кілька разів.

Здавалося, що вже й перед тим ми зазнали чимало горя й небезпек, але в порівнянні з тим, що нас зустріло в цьому таборі, все видавалося жартом. Поперше, був голод. Не недоїдання, чи там погані харчі, а справжній голод у повному розумінні цього слова. Подруге, нас так обсіли воші, що мій нерозлучний, як і возик, червоний светер став сірим від них. Потрете, оті страшні нічні полювання доводили нас до божевілля. Та на тому ще далеко не був кінець. Ми боялися, щоб нас не викрили з нашими фальшивими документами, що могло дуже легко статися: адже я і Марійка говорили по-німецьки слабо, а мама й діти не говорили зовсім. Отже:

– Мамо, віднині мама вдає німу.

– Як?!

– Так звичайно: мама вдає німу і не говорить.

На обличчі мами вимальовується такий біль і такий переляк, немов би я їй справді відбирала її мову.

– Дарко, – каже тремтячим голосом, – бійся Бога! Та як же це?! .

– Тс! Нема жадних суперечок! По-німецьки не вмієш говорити, то мусиш вдавати німу!

Мама скоряється, але уста її тремтять, а по обличчю ллюються великі холодні сльози.

З дітьми було гірше. Як витлумачити їм, що вони не сміють говорити? І ми, замість роз'яснень, застосували супроти них жорстокий терор: щойно дитина починала голосніше заговорити, як на неї сипались штовханці і щипанці. Це привело до того, що і один і другий хлопчик боялися розтулити уста, а їхні стегенця зробилися фіялковими, а потім і зовсім чорними та твердими, як дерево. Оченята їхні налялися виразом скам'янілого, недитячого жаху і дивилися так скорботно й докірливо, ніби питали без слів: «Чому?.. За що?..» Той вираз краєв серпе і примушував його обливатися кров'ю, а ми, цілком як божевільні, то обсипали маленькі, худі тільця пестощами й поцілунками, то щипали і рвали їх, коли надходила небезпека.

(13)

Мама плакала день і ніч, але свого жалю не могла висловити вголос, бо ж була «німа».

Як назвати це ? Тортурами ? Жахом ? Шалом ? Божевіллям? Ні, в світі не існує ще такого терміну, який би відповідав нашим тодішнім переживанням.

Ще перший і другий день ми сяк-так перебилися тим, що залишилося нам від запасу на дорогу. А потім почався голод. Боже, який страшний. голод!.. Ні речі, ні цигарки не мали вартости, бо довколишнє населення, пограбоване й голодне, також хотіло їсти. Німкені з табору рятуються тим, що записуються на роботи, або добровільно ходять ночами розважати советських вояків. Зареєстровані в уряді праці групами від'їжджають у невідомих напрямках, і тільки декому вдається залишитися на місці, здебільша для роботи над усуненням руїн.

Марійці пощастило: на підставі лікарської довідки, вона зареєструвалася в уряді праці, як непрацездатна через вагітність, і одержує на тиждень кілограм хліба і трохи відтовщеного молока. Я ж, як працездатна, боялася реєстрації, щоб мене не вислали в інше місце на роботи, і тому ми не мали взагалі нічого. Цілими днями я бігала в різні кінці, щоб дістати щось їсти, або щось вивідати. Але верталася з порожніми руками, а вістки, які збирала, були або фальшиві, або суперечні, або вкрай похмурі й невідрадні.

І так: вдень біганина, а вночі страх і щипання дитини.

Минуло зо два тижні...

Одного дня дістаємо наказ – звільнити будинок. Оскільки іншого приміщення нема, маємо розселюватися геть на околицях у невеличких халупах, що їх набудували німці за містом серед своїх садків і городів. До цих будиночків вони виїжджали літом у неділі, або свята, відпочивали і працювали серед природи. Тепер ці халупи віддали до нашого розпорядження.

Ми з Марійкою займаємо окрему халупку і приймаємо до себе самотню німку Марту, яка погоджується за пару цигарок на день бути нашим «німецьким язиком» на випадок потреби. Коли б не голод, то можна було б сказати, що з моментом переселення в окремих кут життя наше стало легше: вже і мама і діти могли обізнатися, і тісноти такої страшної не було. Але в обличчі жорстокого голоду меркнуть і навіть утрачають усякий сенс ті дрібні вигоди, що їх принесло окреме мешкання.

В перші дні нашого перебування на новому місці з довколишніх дерев щезла вся зав'язь, потім трава і бур'яни – ми все знищили, як сарана. Збирали зеленину, варили її і їли без соли. Бо навіть соли не було.

Марійка пару разів принесла свою мізерну пайку хліба, і трясучись та плачучи над нею, відривала по крихітці то своїй дитині, то моїй, то собі самій.

– Дарцю, – плакала гірко при тому, – які ви щасливі, що вас не тягне під серцем ще одна дитина!.. Коли б я тільки могла, я б не їла. Але я мушу, мушу, розумієте? – мушу їсти!.. Ох, Боже, яка ж я голодна!..

Справді, вона була глибоко нещаслива з тією своєю мізерною пайкою. З'їсти самій? Дати дитині? А он ще одна дитина. Не своя, чужа, але також дитина і жадібна на крихітку хліба. Як же їй не дати? І Марійка тремтячими руками відламує шкоринки чорного глевтюха то для свого Орішка, то для мого Ромця. Це була найбільша жертва, що її могла зробити жінка і мати для чужої дитини.

Врізався мені в пам'ять один випадок...

Відщепивши по крихітці хліба для обох хлопчиків, Марійка решту загорнула в серветку і поклала на вікні, а сама кудись вийшла. Мене також не було в хаті, але, коли я вернулася, застала Ромця «на гарячому»: він відколупував Марійчин хліб і їв. В якомусь шалі, де водно змішалися і біль і злість, я накинулася на сина і збила його майже до непритомности. Але дитина вже не реагувала на біль від побоїв, а тільки обіймала мої коліна і голосила :

– Мамцю, Романьо хоче їсти, їсти, їсти!.. Хай мама дозволить Романьові взяти ще трішки хлібця!.. Потім мама може Романя бити...

На цю сцену прибігає Марійка і, довідавшись, в чому справа, каже:

– Навіщо ж ви дитину б'єте? Та було дати йому того хліба.

Ах, Марійко, Марійко – шляхетна душе! Чи ж я маю право відривати для своєї дитини той голодний кусник, над яким трясеться вас аж троє? Не маю, бо й ти сама не маєш права рятувати чужої дитини коштом своїх власних двох, не говорячи вже про себе саму. Я не смію прийняти такої жертви!

Так наступив день, коли моя «німа» мама пішла на смітники шукати покидьків, придатних для їжі. Але дарма! По кожній виправі верталася ні з чим і плакала:

– Ігій! Та десь у нас було викидалося і хліб, і кості, і лушпиння, а тут, то саме сміття. Ото-сь, Дарцю, завезла нас на погібіль!..

Почала нарікати й Марійка:

– Дарцю, я більше не можу..! Нам не треба було їхати сюди, а треба було вертати додому. Ви ж тільки подумайте, що я робитиму, коли прийде на світ ще одна дитина?! Ваша мама має рацію...

Ці докори дорешти отруювали мені життя, бо я несла на собі весь тягар відповідальности не лише за свою дитину й маму, а й за Марійку. Але ж, чи я була винна? Чи не хотіла добра для них усіх? Боже, не опусти мене!..

Поблизу стоїть якась військова частина, і напади на жінок не припиняються й тут. Щоночі, а то й серед білого дня, ходять советські вояки поміж халупинами, ловлять жінок і тягнуть до себе, або гвалтують на місці привселюдно. Не зупиняє їх ні жаль, ні обридіння, немов не бачать, що ці жінки – самі шкіра й кості, постарілі, поморщені, а на додаток ще й жахливо завошивлені. Завошивлені до такої міри, що волосся й одежа аж кишать і ворущаються.

О, той страшний бич! Тоді я собі прирекла, що, коли доля мені присудить ще раз колись мандрувати, то перше, чим буду запасатися на дорогу, – це мило і сіль. Здавалося тоді, що, коли б вимитися, випрати одежу і з'їсти тієї самої вареної трави, але посоленої, – людина почувала б себе цілком здоровою й дужою. Але і сіль, і мило, як рівно ж і наш порятунок, залишалися недосяжними мріями.

Доведена голодом до відчаю, рішаюся йти з Мартою красти картоплю на німецьких городах. То ще була не картопля, а самі зав'язки, завбільшки в біб, водянисті й гіркі. Але для нас і це було добре.

Йдемо далеко в поле, знаходимо картоплище, повземо до нього на животах, щоб нас не побачили, і крадемо. Це – подвійний злочин: і тому, що крадемо, і тому, що на жменьку тих зав'язків треба перерити і знівечити десятки кущів.

Вертаємось змучені, замурзані, налякані, варимо без соли і так їмо. Але чи наїдаємось? Ні, тільки ще більше роздражнюємо голод.

Після кількох таких виправ прибігає якомсь Марта і сповіщає, що на картоплищах виставлена варта, а кілька злодіїв уже впіймано і передано в руки поліції. Отже, і з цим скінчилося.

(14)

Щодень стає гірше. Ромцьо вже від голоду пообгризав пучки моїх пальців, мати плаче і допікає на кожному кроці, Марійка тепер ставить справу зовсім ясно і заявляє, що хоче вертатися додому.

– Погинемо тут, – каже вона. – Нема рятунку. А вдома... Дарцю, вертаймося додому, благаю вас! У мене в Перемишлі є мама, хата. Ах, Дарцю, вертаймося!.. Я вам все віддам, все, що маю вдома. Тільки вертаймося, прошу! Мені вже термін минув, і я можу кожного дня породити. Що ж я тут зроблю? Чи ви уявляєте собі, що я робитиму тоді?! Та в мене ж навіть шматки нема, щоб дитину завинути!..

Вона то просить мене і цілує, то стає терпкою і в'їдливою, а нарешті починає пригадувати мені мою присягу і домагається, щоб я її дотримала, себто, щоб верталася разом з нею додому.

– Адаже ви присягали, що не покинете мене! – кричить з докором.

Інколи мені здається, що я дурію: голодна дитина гризе мої руки, воші заїдають, розпусні напасники чигають скрізь, безвиглядність становища вдавлює голову в плечі, а тут ще й докори, ще й нарікання! І нізвідки ні ради, ні розради. Роби сама, що хочеш.

Коли тепер, після десятих років, вертаюся спогадами до цього відрізка часу, маю враження, що зазираю в роззявлену чорну прірву, виповнену чимсь таким несамовитим, як маячіння божевільного. Тридцять і кілька діб видаються мені тепер одним безконечно довгим, голодним днем, і однією такою ж безконечно довгою ніччю, так подібні були ці дні і ночі між собою. Особливо ж подібні були ночі. Рідко з них минала котра, щоб мама не накривала мене своїм тілом і не верещали катовані щипанням діти. Коли ж напасники, кленучи й лаючись, відходили, дитина, щоб заспокоїти голод і переляк, намащувала мої пальці і пхала їх в рот.

– Гризи, сину, гризи!.. Я б дала тобі гризти навіть своє власне серце, щоб ти тільки не був голодним... Ах, чому ти такий маленький і не можеш ще зрозуміти причини нелюдської поведінки твоєї матері?! Коли б ти міг все зрозуміти – тобі було б легше. І мені також...

А все ж з того понурого загального тла деякі образи вирізняються. Ось пригадую собі, як одного разу, озброївшись у всю свою відвагу, я взяла кілька цигарок у кишеню светрика і побігла світанком на дорогу, якою щодня проїжджала польова кухня советської військової частини. Ми знали, що червоноармійці голодні на куриво і вживають тільки махорку. Тому я надіялась за кілька цигарок виміняти кусничок хліба.

Стою при дорозі й трясуся: чи вдасться моя «комерція», чи може?..

Їде! Пара коней духом мчить великий котел, а на передку сидить якийсь пикатий большевик. Роблю йому знаки, показую цигарки, і він зупиняється.

– Брот, брат, – кажу по-німецьки. – Іх – цигареттен, ду – брат...

Вояк зрозумів.

– Нету брат. Понімаєш? Нету! – і затинає коней.

Потім щось надумався і спинився. Махає мені рукою.

– Каша ест. Понімаєш? Каша. Хочеш каші?

Киваю головою, що так, хочу каші.

– А во что возьмьош ? Каша жідная.

Він відкриває котел, і я бачу в ньому густу пшоняну зупу. На це я не приготована. Справді, у що візьму? Але втратити таку нагоду?! Ні, ні! І я підставляю подолок спідниці. Вояк регоче, але відміряє мені два черпаки зупи, забирає цигарки і їде далі. Плентаюсь у вузькій спідниці з гарячою зупою в подолі, а вояк все оглядається й регоче-регоче.

Впавши на такий щасливий промисл, виходжу на дорогу щодня, але не щодня моя «комерція» вдається. Частіше мене лають, або роблять неморальні пропозиції, і я вертаюся ні з чим.

Одного дня виходжу, як звичайно, на дорогу і стаю в такому місці, щоб мене не дуже було видно. Ранок щойно розгоряється. З-за лісистого обрію встає сонце, і земля кадить на його прихід блакитно-сивими пасмами туману. Зелень, скупана в холодній росі, змагається яскравістю барви з блакитною порцеляною неба, отороченого на сході вогнистим мереживом кучерявих хмарок. Краса і тиша зливаються в такій чудовій гармонії, що я на хвилину забуваю про дійсність.

Аж раптом увагу мою привертають чийсь голосні ридання. Хтось плаче і зідхає так тяжко, немов би стоїть над трупом найдорожчої людини. Оглядаюся, здивована, і бачу по другому боці горбка чоловічу постать, що сидить, чи лежить, не можна розібрати. Придивившись пильніше, пізнаю німця в однострої старшини, і це дивує мене ще більше.

– О, моя Батьківщино! – ридає уголос німець. – О, моя Батьківщино!.. Що з тобою зробили ?!

Ці слова, дармащо їх вимовляє німець, для мене такі близькі й такі зрозумілі, що я не витримую і підходжу до незнайомого чоловіка. Погляд мій падає на його постать, і від того що більший жаль стискає серце: він молодий, гарний, але не має обидвох ніг але вище колій, і тому спочатку видалося, що сидить в чудній позиції.

– Що з вами? – питаю. – Може вам допомогти?

Німець крутить головою і плаче далі:

– О, моя Батьківщино, яка ти прекрасна і яка нещасна!..

Виплакавши своє горе в тих одноманітних виразах, німець починає оповідати про свою особисту трагедію: він наймолодший син у родині лікаря. Брати погинули на війні, батьків замордували большевики, а сам він лишився без ніг і щойно вийшов з лікарні. Тепер не має ні родини, ні дому, а Батьківщина його, сплюндрована й розшарпана, не може також дати йому нічого.

Я зі свого боку оповідаю йому одверто все про себе і пояснюю, чому зараз вартую при дорозі. Німець сягає до кишені, витягає чотири кекси і подає мені.

– Візьміть, – каже, – візьміть.. Дайте їх своєму синові. Дайте так, як колись давала мені моя «мугті»...

Потім з трудом підводиться з землі, бере в руки дерев'яні підпірки і повзе геть.

Той самий день відмітила ще одна подія: поміж халупами розноситься вістка, що на станції розбилася цистерна з оливою і можна всім брати. Хапаємо бляшанки, баняки, пляшки – хто що має – і біжимо на станцію. Правда, стоїть розбита цистерна, і патруля не забороняє нікому тієї оливи набирати. Олива чиста, добра, їстівна.

Бачу, що мама, націдивши її в банячок, п'є жадібно, як молоко. Те саме робить Марійка. ,

– Мамо, – кричу, – Марійко! Не, пийте, бо захворієте!

Але де там!.. П'ють і п'ють, скільки можуть.

Наслідки наступили перше, ніж ми покинули станцію, і тривали потім довго. А були ті наслідки такі страшні, що їх не можна описати, не викликаючи несмаку й огиди. Зрештою, це собі легко уявити...

(15)

Що було ще в ті дні? Багато. Ходили ми за якийсь міст до якогось табору, де ніби можна було дістати харчів, що в кінцевому висліді виявилось неправдою; гналися за нами якісь вояки, коли ми верталися через ліс додому; Марту мало не змасакрували советські вояки, коли вона попросила в одного з них закурити; пробували ми вивідати, чи не можна перейти кордону «на зелено»; вкінці мусіли ту Марту вигнати за крадіжку наших цигарок. Були також сцени з мамою і Марійкою, які конечно натискали на поворот додому, було ще безліч всяких дрібниць, на які треба було б витратити цілі аркуші паперу, щоб їх описати.

Я справді тепер не можу сказати, яка сила мене тримала. Чи то була глибока віра, чи впертість розпуки, але я ні на одну секунду не допускала думки, щоб вернутися. Всі мої сили, вся увага скеровувалися виключно на те, яким би то способом перейти цей проклятий кордон і опинитися по другому боці Ельби? Ні плачі та нарікання матері й Марійки, ні страждання голодної дитини, ні весь жах оточення, в якому ми перебували, не могли мене зламати. Самий Захід мене не приваблював, але зате лякала перспектива залишитися назавжди під большевиками. Здається, що в тому була корінна причина різниці моїх, з одного боку, і маминих та Марійчиних – з другого, настроїв. Бо тікати кудись, і тікати від чогось – це далеко не те саме.

В загальному беручи, перебування спочатку в спільному будинку, а потім в позаміських халупах, тривало понад місяць. Ми не мали ніяких зв'язків зі світом, до нас не доходили ніякі вістки, а тому для нас все залишалось в такому самому положенні, як і першого дня.

Але якось то так цілком несподівано поміж халупами зчинився нервовий рух і біганина. Жінки хапали дітей, натягали наплечники, ладували візочки і спішили, немов би під ними загорілася земля.

– Пускають!.. Большевики пускають через міст за Ельбу на Магдебург!..

Ніхто, в тому числі й ми, в це не вірить, але протягом кількох хвилин наші халупини опустіли, а люди, як мурашки, поповзли з усіх-усюд в напрямі мосту.

– Мамо! Марійко! Діти! Скоро! Ой, збирайтеся скоро!..

Але підганяти не треба було нікого, бо і мама, і Марійка, і навіть діти, – всі відчували важливість моменту. Не минуло більше часу, щоб це оповістити, коли речі й діти були вже на візку, мама з наплечником на спині, а Марійка з якимись дрібничками в руках – і все готове в дорогу. Запрягаюся, натягаю посторонки, візок скрипнув і зрушився з місця. Поїхали!..

Скрегоче на польовій дорозі возик, натягаються посторонки, ослаблені голодом і нервовістю ноги відпихають назад землю, серце важко гупає в гурдях, піт заливає очі.

Скоріше! Ах, тільки скоріше дістатися до того спасенного мосту!..

Возик востаннє заскреготів, загрозливо перехилився, спинаючись вгору, але, виїхавши на рівне шосе, весело й діловито заторохтів усіма чотирма колесами.

Людей, людей! Звідки їх стільки набралось? Неначе де греблю прорвало. І це все спішать, обганяє одне другого, щоб найскоріше дістатися до мосту. Чим далі, то похід стає густішим, чим далі, то повільніше посувається, поки, нарешті, не зупинився зовсім.

– Що там? Чому не йдуть? Не пускають?

– Ні, пускають. Тільки на мості стоїть контролю і перевіряє документи. Тому йде так помалу.

Тремтимо від нетерплячки, тупцюємо, тремо нервово руки і все заглядаємо наперед. Боже, чому вони так довго там мозоляться?! Хіба ж не розуміють, що нам спішно? Що нам дуже, дуже спішно?!

Однак, щокілька хвилин поволі поступаємо наперед.

Ох, скільки там ще народу спереду!.. Чи ми ж дійдемо коли до тієї контролі? Ану ж щось станеться, і не дійдемо?! Ану ж перестануть пускати?! Господи, не опусти! Матінко Небесна, поможи!..

Чи ж там багато ще ?..

Однак, густа черга спереду поволі скорочується, і мета стає все ближчою і ближчою.

Молюся і плачу з радості. Ось ще яких двадцять родин попереду. П'ятнадцять!.. Дванадцять!.. Десять!.. Вісім!.. Шість!..

Сталось!..

– Остальніє давай назад! Больше не пускаєм!

Що?! Що вони кажуть?! Та чи вони подуріли, чи знущаються?! Адже ще лише кілька осіб! Всього-на-всього кілька осіб!!! Ні, ні, це неможливо!..

Ха-ха! Чому неможливо? Все можливо. От не пускають – і вже. Що їм зробиш?

Натовп хвилюється. Натовп впадає в розпуку. Кожному здається, що повинні були пускати аж поки принаймні він сам не перейде. Потім, звичайно, можуть вже не пускати. Але щоб он тих, напереді, пустили, а цих ні? Де ж тоді справедливість ?!

Гамір, крики, прохання і нарікання наростають, як морська хвиля, що котиться на берег.

Пускайте! Ще трохи пропустіть!

– Назад, сволочі! Сказано, більше не пускаєм, і не пускаєм! Разойдісь!..

Кінець!

Ридаємо, голосимо, рвемо на собі волосся.

– Давай назад! Разойдісь! Очістять дорогу!

Куди ж назад? Що маємо там, позад себе? Нам нема куди вертатись. Все одно, що тут, що там. Ба ні, тут навіть ліпше, бо все ж ближче...

Решта людей поділяє, видно, наш погляд і назад не вертається. Тільки розповзаються з дороги по обидва боки і отаборюються під голим небом. Ми ж стягаємо візок під міст і вирішуємо там сидіти, поки знову не почнуть пропускати на другий бік.

Ніч. Плеще і дзюркоче широка Ельба, від якої віє вогкістю. Діти сплять на візку, а ми троє, скулені, прибиті, самотні, сидимо і чекаємо ранку. Може ранком знову пускатимуть ?

Даремно. Ні ранком, ні другого, ні третього дня нікого не пускають.

Одна місцева німкеня, правда, сказала нам, що міст можна перейти дуже легко: нехай котрась молода пожертвує собою трохи, то не лише перейде сама, а й інших за собою переведе.

Справді, як це «легко»!..

На третю ніч нас з-під мосту вигнали і наказали забиратися геть. Сказали, що тут поблизу є якась велика шопа, і там можна сидіти. Тут не можна: міст є важливим воєнним об'єктом, а всяка сволоч напевне тільки на те й чекає, щоб його висадити в повітря.

Перевозимося до вказаної шопи, де вже повно жінок з дітьми. Ставимо свій візок біля двірей і таким чином «займаємо мешкання».

Називайте це забобонами, чи як хочете, а тільки мене всю дорогу переслідувала п'ятниця. Коли зближався цей день тижня, я тремтіла і чекала якоїсь прикрости, бо п'ятниця приносила їх майже незмінно.

(16)

Отож, була п'ятниця. Я вийшла з Марійкою на берег Ельби, і між нами почалася звичайна розмова:

– Дарцю, вертаймось додому!

– Ні, Марійко. Ми вже так близько коло мети, що не сміємо вертатись.

– Близько коло мети? Де ж вона та ваша мета? Я не знаю. Зате я знаю, що ви мене завезли сюди, що ви мені присягали...

– Так, Марійко, я вам присягала, що не покину вас, і свої присяги не ламаю.

– Що мені з такої присяги?! – починає запалюватися Марійка. – Чи я нею нагодую Орішка чи завину в неї дитину, яка прийде на світ?! Я й так не знаю, як досі ходжу, бо вже майже три тижні минуло по терміні.

–Що ж я винна, Марійко?

Марійка починає трястися й плакати.

– Так, ви винні! – кричить вона. – Ви винні! Коли б я вас не слухала, то вже досі була б вдома!

– Алеж я вас не тримала, Марійко. Пощо ті докори?

– Ви не тримали? А нащо ж ви мені присягали? Нащо дурили мене?

– Я вас дурила?

– Так, дурили! Обіцяли, що не покинете. Тепер мусите вертатись зі мною додому!

– Я вам цього не обіцяла, Марійко, і додому не вернусь.

Марійка, впадає в шал і хапає мене за шию.

– Не вернетесь?! Не вернетесь?! – дивиться зі злобою мені в очі. – То я вас задушу! Розумієте?.. Задушу! В мене буде мала дитина! Дитина! Дитина-а-а!..

Марійка заходиться в гістериці.

Під впливом цієї сцени у мене вперше ламається дух.

– Добре, Марійко, – кажу глухо. – Присягаю вам, що коли ми до неділі не перейдемо на другий бік – я вертаюся з вами додому.

– Що?! – зривається Марійка, і її гістерика відразу минає. – Вернетесь?

– Так.

– Присягаєте, що вернетесь зі мною додому?

– Так коли ми до неділі не перейдемо на другий бік, то вернемося додому. Присягаю!

Марійка кидається мені на шию і починає цілувати.

– О, Дарцю, які ви добрі!.. Побачите, що ви не пожалієте... Там нас зустріне мама.... Ах, Дарцю, як це чудесно – бути вдома!.. Кажу вам, що ви того ніколи не пожалієте... ,

А я, склавши вдруге присягу, сиділа німа й задеревіла до всього. Поворот додому, що ним так раділа Марійка, для мене був рівнозначним із смертю. Що більше: Марійка говорила так, ніби вже була певна того повороту, отже, відбирала мені навіть віру в можливість перейти кордон.

Щоб не заломитися остаточно зриваюся на ноги, покидаю здивовану Марійку і біжу геть. Лишається тільки два дні. Два дні! За цих два дні мушу пекло перевернути догори дном, але доп'ясти свого! Інакше... Інакше... Ні, цього не може бути! Цього не сміє статися!..

Вже не зважаю на ніщо. Зачіпаю по дорозі всіх зустрічних людей і говорю з ними одверто, не криючись, що хочу перейти на другий бік. Люди дивляться на мене зі співчуттям і острахом, очевидно вважаючи мене за божевільну, але ради не дають ніякої. Лишаю одних, ловлю інших і все ставлю те саме питання: як перейти на другий бік Ельби. Втратити все одно нема чого: чи за два дні «добровільно», чи тепер, коли в найгіршому випадку мене викриють, – однаково вертатись «на рідину». Яка різниця?

І я все біжу далі й далі, поки не потрапляю до касарень советських військ. Тут бачу, що попід будинками йде пара: він – старшина, як видно по відзнаках, а вона – також в советському однострої, досить бридка, і на додаток має майже лису голову. На моє щастя, старшину хтось відкликав на бік, а я тоді кидаюся до жінки й починаю говорити до неї по-польськи. Плету, як навчена папуга, що я з Познаньщини, іду зі своєю сестрою і т. д. На кінець питаю, чи вона мене розуміє? О, щастя!

– Так, я тебе розумію, – відповідає жінка по-польськи. – Я також полька з Лодзі. Була в німецькому концентраційному таборі і, – бачиш? – вилисіла в ньому з голоду. Тепер служу при советському війську, а он той «хлоп» – то мій коханець. Він, вправді, є «гбур» і свиня, але назагал добрий. Поговорю з ним, може він тобі допоможе.

Лиса полька говорить зі мною цинічно-одверто, але із усього видно, що вона справді мені співчуває. Умовляємось з нею, що завтра маємо зустрітись на тому-он місці в другій годині пополудні. Вона буде ще сьогодні говорити зі своїм «гбуром», а завтра дасть знати про вислід розмови.

З тим вертаю я до шопи, але нічого нікому не кажу. Бо й що скажу, коли сама не вірю в те, що з того може щось вийти? Так фатально не щастить цілу дорогу, так заводили найпевніші сподівання, що й тепер ледве чи варто розжарювати в собі непевну іскорку надії.

Западає вечір.

Лягаю під візок, щоб мене не було видно. Мама – поруч мене, а Марійка по другому боці візка. Їм нема чого боятися: ні мама, через свою старість, ні Марійка, через свою вагітність, нікого не спокусять.

Лежу тихенько, але спати, звичайно, не можу. Думки лізуть в голову і сверлюють мозок. Чи вийде з цією лисою полькою що, чи не вийде? Навряд, чи вийде. Ну, а коли не вийде, що тоді? Чи вдасться знайти інший вихід з положення? Чи таки доведеться дотримати даної Марійці присяги? Лишається в розпорядженні один день і... дві ночі. Ніч тут варта більше, як день...

Ніби на потвердження моїх думок, з хряскотом відчиняються широко двері шопи і в них влазить гурт п'яних вояків.

– Ей, баби, слиш? Кто з вас хочет іті на Магдебург?..

Всі речі називаються своїми іменами.

В шопі тихо.

– Ну, кто хочет на Магдебург?.. – пустім. А так – не пустім. Подохнете тут – а не пустім!

В шопі далі тихо, хоч всі з напруженим прислухаються до незрозумілої мови.

– Ну, ви..! Не понімаєте? Нікс фарштейн?.. русіше солдат – геген Магдебург. Нікс... русіше солдат – нікс геен Магдебург. Штербен – нікс геен. Фарштейн?

– Іх gee! – падає раптом глухо, з кутка, і там зводиться висока, незугарна жіноча постать.

Цих два коротеньких, глухо вимовлених слова розтинаються, як вибух гранати, в принишклій шопі і наповнюють її чимсь несамовито трагічним.

– Вот молодец! – хвалять вояки, ... русіше солдат – і геен Магдебург. Гут! Кто ещо?

– Іх.

– Іх.

Боже! Годяться! Встають і йдуть, покірні й зломані. Ідуть на ганьбу, на знущання, щоб тільки вирватися звідси!..

Пішли...

Я затикаю вуха пальцями, закусую до крові уста, щоб не чути того, щоб не закричати в голос. Мене палить вогнем страшний сором за тих нещасних, покірних, як вівці, жінок. Чи свобода, а навіть саме життя, варте, щоб платити за нього такою ціною?

– Своє, може й не варте. Але чуже... Наприклад, життя дитини?..

(17)

На секунду мертвію. Хто поставив це питання? Ніхто. Це попросту обізався внутрі якийсь чужий голос. Лежу далі нерухомо і слідкую за летом понурих, як круки, і чомусь зафарбованих на червоно, як полум'я і кров, думок.

Минає зо дві години як німкені повертаються. Мовчки збирають свої речі та родину, готуючись в дорогу.

– Ідете? – питає хтось

– Так, ідемо...

Бажають усім доброї ночі (ха-ха! «доброї ночі!») і виходять.

Ще не встигли стихнути їхні кроки, як відчиняються двері і в темній шопі знову лунає питання:

– Кто хоче на Магдебург?

І знову по якомусь ваганні обзиваються глухі голоси, підводяться з землі жіночі постаті і простують за п'яними вояками «здобувати перепустки до Магдебургу». Вони ще не встигли повернутися, як приходять нові червоноармійці з тими самими пропозиціями. І жінки йдуть. По дві, по три, встають з землі й виходять. По годині вертаються, складають речі, забирають дітей, коли мають їх, прощаються і зникають в темному отворі дверей.

Чимраз частіше рипають двері шопи, чимраз частіше приходять вояки, а на жінок напала якась психоза: підбадьорені прикладом перших, вони вже не вагаються тепер, як на початку, а сидять напготові, чекаючи нагоди. Зовсім ніби той хворий, що зважився на тяжку і небезпечну операцію, в нетерплячці поглядає на двері, чекаючи виклику до операційної залі. Раз вже треба зважитись, бо інакше нема рятунку. І чим скоріше операція відбудеться, тим краще...

Я прислухаюся до того всього і відчуваю, що в душі моїй родиться щось таке страшне, таке холодне й нелюдське, від чого серце завмирає і перестає битися зовсім. Я ще не збагнула його, але знаю напевне, що, коли збагну і зрозумію, трапиться щось неповоротне. Тому стараюся не думати над тим, стараюся зосередити свої думки біля лисої польки, яка мені обіцяла допомогти. А слух все ж, не зважаючи на волю, ловить і ногує все, що відбувається. Ось знову вийшло дві німкені, а ці вже вернулися і збирають речі.

І раптом отак цілком несподівано щось штовхає мене в плечі:

– Ну, а ти коли підеш?

Кидаюся з несподіванки так, що вдаряюся головою об возик. Хто це спитав? Хто мене штовхнув?

– Не знаєш ?.. Це твоя совість, твоє сумління, твій обов'язок і... конечність.

– Чи справді конечність ? ..

– Ха-ха! Дивіться на неї, яка наївна! Чи справді конечність? Дивись. Сюди дивись! Ось тут твоя дитина. Бачиш, яка вона страшна від голоду? Ось тут твоя мати, яка вдає німу і

ходить на старості по чужих смітниках. Подивись на неї! А ось тут ще одна дитина і ще одна жінка з живою дитиною під серцем. Від тебе одної залежить тепер їх порятунок. Чи смієш іще вагатися ?

– Але я не можу, не можу!..

– Мусиш! Чуєш ? .. Мусиш!!! І підеш! Не сьогодні, то завтра, але підеш! Підеш!!!

– Ні, не піду! Я ще маю надію на завтрашній день.

– Тільки надію? Надія – зрадливий приятель. А тут, – певне! Сьогодні, принаймні, ще певне. А завтра може змінитися, і завтра віддаси задармо все те, за що сьогодні викупиш рятунок п'ятьох безпомічних і себе саму.

– Ні, ні! ..

– О, ти ж нікчемна, проклята!.. То твої обов'язки кінчаються там, де треба принести жертву?!

– Ні, не кінчаються! Я згодна принести в жертву навіть своє життя, але не це...Тільки не це!..

– СВОЄ життя?! А ти ж маєш право на СВОЄ життя? Воно тобі вже не належить! Воно належить цим п'ятьом, що їх маєш тепер на своїх руках. Та й не врятує їх твоя смерть. Їх врятує інша жертва. І ти мусиш її скласти, або... або вони загинуть. Чи тут, чи при повороті додому – все одно загинуть! Загинеш і ти. Загинеш! Але й тоді тебе твоя доля не мине...

– Так, це правда...

– Отже, бачиш!.. Слухай: прийшли знову. Іди!

– Ей, баби, хто хоче пропуск на Магдебург?..

– Чуєш, іди!

– Добре, я піду, але ще не зараз... Я піду за другим разом...

– Брешеш! Ти не хочеш іти! Ти викручуєшся, щоб не піти! Проклята, проклята!

– Ну, баби, хто хоче іти на Магдебург? Давай скоро!..

– Ти підеш, чи ні?!

– Я... Я... О, Боже! – стогну у відчаї вголос, а тіло моє скорчується, як на тортурах.

– Тихо, заспокійся! – раптом шепче мені мама і проводить тремтячою рукою по моєму волоссю.

Ці слова і цей дотик мають чарівну силу, і від них відразу щезає кошмар безсилої внутрішньої боротьби, а ворожий голос вмить замовкає. Хапаю мамину руку, тулю до уст і змиваю гарячими сльозами. «О, мамцю, – думаю собі, – ти завжди є наймудрішою і найсильнішою, коли в тобі говорить материнство. Ти незамінима і потрібна своїм донькам навіть тоді, коли вони вже самі є матерями. Ти завжди була, є і будеш Мамою» ...

Гу, який же огидний тягар звалився з душі!

Тіло моє, облите холодним потом, лежить таке безвладне, як мокра ганчірка, а одночасно в душі розливається солодкий спокій. Бог милостивий. Він допоможе нам усім. Він не допустить до такого страхіття. Віддаю себе під його опіку і починаю засипати.

– А мама догадалася, – думаю крізь сон. – Материнське серце чуйне навіть до прихованих в душі думок дитини ...

Другого дня Марійка все говорить про поворот додому, але її не слухаю і з нетерплячкою чекаю на умовлену годину зустрічі з полькою. Коли та година наблизилася – йду, нічого не пояснюючи ні мамі, ні Марійці.

Лиса полька мене вже чекає.

– Ну, як? – питаю її з тривогою.

– Ходи зі мною. Побалакаєш сама з ним.

Застаємо советського старшину на ліжку. Він лежить у недбалій позі і дивиться на мене зневажливо. Польсько-німецькою мішаниною слів я ще раз оповідаю свою видуману історію і прошу його мені допомогти.

– А що ти мені даси? – питає він цинічно просто.

– Я?.. Я не можу дати багато, бо не маю. Але... є в мене цигарки і пів літри чистого «бонгу»...

– Ну, це мало!

– Маю ще золотий перстень з каменем.

– Мало!

– Більше я не маю нічого, – кажу опалим голосом.

– Ну, ти, не будь свинею! – каже полька. – Бери те, що тобі ця жінка дає.

– Інші дають більше.

– Як мають, то дають. А ця жінка не має. Ну, Гжегож, не будь свинею, прошу тебе!..

– Гм!.. Ну, добре, іди принось те все, я вже тебе пущу.

(18)

Вагаюся хвилину, а потім кажу одверто:

– Цигарки і «бунгу» можу вам дати зараз, але перстень дам аж тоді, коли справді мене пустите.

– Не віриш? – сміється старшина.

Звичайно, я йому не вірю, але признаватися в цьому було б нерозумно.

– Не те, що не вірю, – відповідаю, – але я справді більше нічого не маю. А як це не вдасться, то що я робитиму ?

– Ну, добре, іди принось цигарки й водку, тоді будемо говорити.

Ще непевність, але надія вже є, і це мене страшенно тішить. Біжу стрімголов до шопи, забираю спирт і цигарки і з тим вертаюся до старшини.

Він приймає хабар і каже:

– Слухай мене добре: я маю джурство тільки до десятої години вечора. Пізніше мене замінить мій помічник. Він тебе покличе, коли можна буде виходити, і тоді ти йому віддаси перстень. Зрозуміла?

– Так.

Добре... Мішка, ей Мішка! – кричить у двері.

З'являється якийсь інший старшина, але, видно, меншої ранги.

– От що, Мішка, – каже йому полюбовник лисої польки, – ти сьогодні увечері перепустиш через міст цю жінку, її сестру, маму і двох «ребят». Тільки не забудь взяти в неї, – показує на мене, – золоте «кольцо». Зрозумів?

– Так точно!

– Ну, і йди собі.

– Слухаю!

– А ти, – звертається до мене старшина, – більше нікому нічого не давай і нікому нічого не кажи. Бо знаєш ?..

– Не бійтеся, – відповідаю, – не дам нічого нікому, бо не маю. А розказувати щось – я також не дурна.

– Ну, добре. Значить, домовилися...

Лечу назад до шопи, як на крилах, а серце мало не тріскає з радості.

– Марійко, – хапаю її за шито і шепчу на вухо: – Ми сьогодні вночі йдемо на другий бік! Ми йдемо! Йдемо! Розумієте?.. Йдемо!!!

Але Марійка зовсім не поділяє моєї радості. Навпаки, її обличчя, розпромінене надією скорого повороту додому, тепер хмурніє, і вона зітхає:

– Скільки то вже разів ми йшли, Дарцю? – питає мене. – І все даремно. Я не вірю більше.

Я відразу погасаю, як вогонь від води.

– Що ж, – відповідаю, – коли не перейдемо сьогодні – завтра вертаємось додому, як я вам присягла.

– І це буде краще, – ляконічно закінчує Марійка.

Крапля отрути, закинута її словами в мою душу, розливається, росте, росте, і з нею росте тривога: вдасться, чи ні? вдасться, чи ні?..

Ледве-ледве дочекалася я вечора. Зарані вже приготувала все, щоб могли на кожний виклик рушити в дорогу, а моя нервовість передається мамі й Марійці, і вони також горять з нетерплячки. Адже протягом кількох годин має рішитися наша доля!..

За вечером у шопу вповзла ніч. Десята година. Я лежу під візком під охороною з одного боку мами, а з другого – Марійки, і мною трясє нервова пропасниця. Ось-ось зараз має щось статися, або... або, навпаки, нічого не станеться, і тоді...

Хвилини повзуть ліниво і розтягаються, як густа смола, а в шопі починається пекло. Проти неділі большевики немов подуріли, п'ють, кричать, співають, танцюють і щохвилини приходять до шопи. Але бажаючих на «купівлю» перепусток сьогодні нема: вони вже всі пішли, а лишилися такі, що добровільно не йдуть. Тому п'яні вояки присвічують ліхтарками, вишукують молодших жінок і тягнуть їх силоміць за собою. Сльози, благання, прокльони, п'яний регіт і поверхова лайка змішуються водно і створюють атмосферу чогось несамовитого.

А «той» не приходять...

Вже одинадцята година, ба вже й дванадцята, а його нема. Невже обдурили? Невже не прийдуть?

Я то молюся, то плачу, то гризу руки, то проклинаю, то знову починаю молитися. Мама й Марійка лежать нерухомо, але я знаю, що й вони переживають те саме, що й я.

Зрешто, термін уже минув, бо вибила дванадцята година. Отже, маємо неділю, і Марійка вже може жадати від мене сповнення обіцянки. Боже, невже Ти мене опустив?! .

І раптом крик на цілу шопу:

– Ей, хто їдьот на Магдебург?!

Визираю з-під возика і в світлі ліхтарки пізнаю Мішку, п'яного, як темна ніч. Відвага моя щезає, і я не маю сили обізватися.

– Ну! Дві жінки, бабка і двоє ребят на Магдебург, где ви?!

В шопі тихо-тихо, навіть віддихів не чути.

– Вот... вашу..! Где же еті?! .

– Дарцю, – тихесенько шепче мені на вухо мама, – Дарцю, ти чуєш?..

Шарпаю маму за руку, щоб мовчала. Тепер вже я розумію, що влізла в небезпечне становище. Ні на який Магдебург нас ніхто не думає вести, бо тоді оцей Мішка, чи як там його, не горлав би привселюдно на цілий голос. А якщо так одверто кричить, то значить має на увазі зробити з нами щось інше. І я не обзиваюсь.

П'яний Мішка попадає в шал, лається ще гірше, і це підтверджує мої припущення. Нарешті, забрався й пішов.

Тоді мене огортає жаль і почуття розкаяння: а може й справді він думав зробити так, як йому наказано? Пропускають же інших, могли пропустити й нас. А тепер що? Пропала остання можливість. Вже й зайшла неділя!.. Кінець, кінець! Завтра вертаємось «на родину»...

Вже не маю сліз, щоб плакати, вже не маю навіть сили, щоб щось думати. Ах, все одно – хай діється Божа воля!..

Але от знову:

– Слиш, Две баби, одна старуха і двоє ребят на Магдебург! Ходят, просят, а потом..! Скарее, скарее, вашу..!

В голосі його чується така щира нетерпеливість і такий напружений поспіх, що я нарешті відважуюся вилізти з-під возика.

– Це ми, – кажу йому, – ми маємо йти на Магдебург...

– Так чого ж ти мовчиш?! – люто накидається москаль на мене. – Я ходжу, питаю, а вона, ... не обзивається! Скоро, скоро, бо буде пізно!..

І перше, ніж я встигла щось сказати, Мішка хапає возик і мчить з ним геть із шопи. Чи був це просто п'яний чад, чи дійсно щось поважне ставало на перешкоді до нашої втечі – не знаю. Але він гнав з тим візком, як скажений, і я, не говорячи вже про маму і Марійку, – ледве успівала за ним. Біжу і все притримую дітей, готових от-от повилітати з возика, а Мішка все наглить:

– Бегом! Давай скарее!..

Ось і міст, на якому стоїть варта. Мішка з розмаху підбігає до вартового і каже задихано:

– Пропустити! Начальник велів.

А тоді звертається до мене:

– Давай решту!

(19)

Витягаю тремтячими руками перстень і віддаю.

– Що?! – визвірюється Мішка. – Тільки всього?!

– Так, як сказав начальник, – відповідаю зі страхом.

– Ну, то це – для начальника. А для мене?

– Я не маю більше нічого.

– Так?! Тоді завертай назад!

– Товаришу...

– Завертай назад, кажу тобі!

Що робити? Я збрехала начальникові, бо при собі ще мала мамину золоту масивну обручку, і це вже дійсно було останнє, що я мала. Отже, витягаю ту обручку і віддаю.

– Мало! – кричить Мішка.

– Ну, то тоді я вертаюся, – відповідаю йому. – Більше не маю нічого, хоч би ви мене й забили.

Поки ми торгувалися, надбігли засапані мама і Марійка, а за ними на дорозі почувся гуркіт тяжких машин.

– Ховайся! – реве Мішка, загрибаючи нас усіх руками. – Туди, за будку!..

Від потужних штовханів летимо за будку і падаємо на купу, як снопи. За нами летить возик, з якого хіба чудом не вискочили діти й пакунки.

Машини в'їжджають на міст і мчать далі. Їх багато, може з двадцять, може й більше.

Проїхали.

– Ну, тепер бігом, але скоро! – кричить Мішка і дуже нервується. – Коли вас піймають на мості ще якісь машини – тоді ви пропали!

«І ти теж», – думаю собі.

Але потіхи з того, що з нами разом пропав би й москаль за незаконне перепускання через міст, мало. Тому ми зриваємося на ноги і щодуху біжимо. Я, звичайно, «в упряжі», а мама і Марійка порожняком.

– Боженьку святий, милосердний! – молюся в думках. – Поможі ще цей раз! Не опусти нас ласкою Своєю! Матінко небесна, зглянься на нас, бідних!

От і кінець мосту! Хвала ж Тобі, Господи!

– Стой, стой! – вискакує проти нас патруль з протилежного боку. – Хто вас пустив?

– Та пустили з тої сторони, – відповідаю. – Ми всі документи маємо.

– Документи? Врьош! Не по документам вас пропустилі. Что далі, признавайтесь?

– Нічого не дали. Нас так пустили.

– Так пропустилі? Ну, а я так не пропускаю! Что дадите?

– Нічого не дамо, бо нічого не маємо.

– Ага, ну так дальше і не пайдьоте! Не пускаю! Вот ми увідім завтра, кто вас пропустил ...

Маєш тобі!..

Стоїмо ні в тих, ні в сих і не знаємо, що почати.

Але вартовий, видно, не має особливої охоти віддати нас законові, зате має надію щось із нас здерти, бо наказує з'їхати з дороги і стати на непомітне місце. Сам відходить до мосту, але зараз же вертається назад. Загальне враження від нього таке, що не знати, чого можна сподіватися. В кожному разі чогось доброго – найменше.

– Скажіть, що ви далі? – чіпляється знову.

– Хочете знати, що ми дали? – питаю. – Ось це ми дали! – показую йому три цигарки, які на всякий випадок тримаю в кишені.

– Брешеш! За це вас ніхто не пустив би.

– А ви думаєте, що серед ваших нема добрих людей? – відпалюю відважно, – є й серед вас такі, що мають серце.

Вартовий трохи змішався і пішов назад до свого місця на мості.

– Знаєте, що? – кажу до своїх. – Тікаймо зараз же в ліс, бо коли цей москалисько прийде ще раз, то може бути зле.

– В ліс?! Уночі?! – лякаються мама й Марійка.

– Так, в ліс! Там ще, здається, буде для нас найбезпечніше.

Я підхоплюю посторонки і скоренько біжу з возиком у ліс. За мною підтюпцем підбігають мама й Марійка.

В лісі трохи моторошно і темно. Здається, що з-за кожного дерева хтось визирає і чигає, але ми перемагаємо страх притулюємося під стовбур грубого дерева. Так дочекалися світанку.

Ще добре не розвиднілося, а ми вже мандруємо. Поскрипує возик, підскакує і перехиляється по нерівному терені, підкидаються на ньому сонні діти, натягаються посторонки, ноги вже ледве втримують тягар висхлого тіла...

Нескоро, нескоро ми відважилися виїхати на дорогу, що вела просто на Магдебург. Вимріяний Магдебург – мета нашої мандрівки!..

По дорозі зустрічаємо советські автомашини, але нас, на щастя, ніхто не затримує і взагалі не звертає на нас уваги. Слава ж Тобі, Господи!

Ось і залізничий двірець Магдебургу! Народу, народу!.. Придивляємось, прислухаємось: це все люди, що їдуть на захід. Загальний настрої бадьорий, хоч люди виглядають бідно і мізерно. Здається, все гаразд. Але ми такі змордовані й виснажені, що вже не можемо навіть радіти.

Вечоріє...

Зачіпаємо якогось залізничника, дуже симпатичного з виду, і починаємо його розпитувати. При тому, звичайно, плетемо те саме: польки з Познанщини, маємо чоловіків у Бравншвайгу і тепер їдемо до них.

– Маєте папери ? – питає залізничник.

– Маємо.

– А, тоді справа проста: звідси, завтра ранком їдете поїздом до (здається) Маріянендорфу, а там уже й кордон англійської окупаційної зони.

– А пускають же? – питаємо з острахом.

– Пускають. Як маєте папери, то не маєте чого боятися, – каже упевнено.

Довідавшись дещо з наших пригод, німець зворушився так глибоко, що дозволив нам переночувати у своїй службовій кімнаті і дав дітям по парі кексів.

Ранком наступного дня виходимо на перон і зустрічаємо цілий транспорт поляків, що вертаються додому. Всі веселі й щасливі, а з розмов виходить, що вони зеленого поняття не мають про умовини життя в большевицькій окупаційній зоні. Ми їх не збираємося розчаровувати, натомість випитуємо ще раз про можливість переходу кордону. Їхні відповіді цілком збігаються з тим, що нам казав залізничник, і ми заспокоюємося ще більше. Властиве, ми не заспокоюємося, а починаємо хвилюватися, думаючи про такий скорий рятунок.

Надходить поїзд. Лишаємо свій візок, з яким зв'язано так багато спогадів і до якого прив'язалися вже, як до доброго приятеля, сідаємо у вагон і їдемо до кордону.

В Маріянендорфі, однак, довідуємося, що до кордону ще не так близько, а поїзд далі не йде. Нам радять найняти підводу, бо до Гельмштедту, де є границя зон, лишається ще 16 кілометрів.

(20)

Звиклі до постійних труднощів, ми починаємо турбуватися: чи ж схоче нас хтось везти? А коли й погодиться везти, то чого забажає у винагороду? Гроші напевно не мають ніякої вартості, а ми, крім грошей, нічого не маємо. Витрясаємо свої гаманці, рахуємо марки і думаємо над тим, скільки з нас здере фірман: двісті, триста, п'ятсот марок? Ану ж нам не стане грошей?

Та фірман, який нас погодився везти, щось нічого про ціну не говорить, а ми з дипломатичних міркувань нічого не питаємо; хай тільки довезе, а там дамо стільки, скільки зможемо – і все. Чей же назад не повезе? Складаючи наші речі на віз, німець щось бурмоче, а потім каже:

– Слухайте, та ви ж того всього потім в руках не понесете.

– А що маємо робити?

– У мене є старий візок. Як схочете – можу вам його дати.

Ми дякуємо і радо годимося на старий візок. Фірман заладовує його до наших речей, і ми рушаємо.

Перед полуднем добиваємося до місця. Тут питаємо, скільки ми винні за фіру і каменієм з дива, коли німець каже:

– Десять марок.

В першій хвилині думаємо, що не дочули добре, і питаємо ще раз. Ні, такі й справді десять марок.

О, ти, твердий німецький народі! Можна тебе обвинувачувати в браку м'якості і виrozumіння, але чесности тобі таки не бракує!

Злазимо з воза, перекладаємо речі на подарований візок і розпитуємо людей, що робити далі? Виявляється, що дорозі ще не кінець, і до застави треба йти яких чотири кілометри. Чотири кілометри – дрібниця у порівнянні з пройденим нами шляхом, а ще особливо, коли прийняти до уваги, що небезпека щезла. Але вістка про цих чотири кілометри стала останньою краплиною, яка переповнила чашу терпінь мами і пані Марійки.

– Скажи мені, Дарко, чи ти ще довго будеш нас водити?– нападається мама.

– Вже недовго, – відповідаю бадьоро. – Скоро вже буде кінець.

– Не знаю, що ви під тим розумієте, Дарцю, – обзивається Марійка, – але мені, то й справді скоро наступить кінець. Я не можу більше йти! Розумієте? У мене так все болить, що я й кроку ступити не годна.

Та тепер уже смішно прислухатись до їхніх жалів і нарікань. Тому не відповідаю на докори і озброююся у волевистість твердого командира. Візок маленький і незручний, так що дітей на нього вже примістити не можна. Отже, беру хлопчиків за руки, натягаю посторонки і рушаю з місця скорим кроком. Напрямку не треба питати, бо люди йдуть натовпами, а їхня дорога є і нашою дорогою.

Проставши до людського потоку, впадаємо в психозу поспіху, яка панує на цьому останньому відтинку дороги і яскраво пробивається в голосах, в напруженості руху і на обличчях. Люди не йдуть, а біжать, тікають, докладаючи всіх зусиль, щоб якнайскоріше дістатися до мети. Поголовна більшість їх брудна, виснажена, завошивлена, обшарпана, так, як і ми. З усього видно, що їхня доля на попередньому шляху була подібна до нашої, що вони вже не раз за спізнення заплатили дорогою ціною, не раз зазнали невдач та розчарувань і що тепер, відчувши близький запах волі, вони п'яніють, хоч і не вірять у свій порятунок.

Спішать усі, спішу і я, щоб не дати себе випередити, бо ж кожний, хто раніше прийде до мети, може відібрати нам один з останніх шансів.

Та деж мені змагалися з усіми?! Ромцьо й Орішок, маленькі, а до того ще й ослаблені голодом, не можуть не то бігти без перерви, але навіть іти. Вони шпортаються і не падають тільки тому, що я міцно тримаю їхні дрібні рученята у своїх долонях і тягну за собою. На плач не звертаю уваги, так само не звертаю уваги на мамині й Марійчині сварливі слова, що лунають десь позаду.

– Дарко, Дарко!.. Ну, зваріювала жінка дорешти! Ото скарав мене Господь тією донькою, не знаю, за що і за яке!..

– Дарко, я не можу більше, чуєте?! Я далі не йду!.. Пустіть мені зараз дитину і можете забиратися на всі чотири вітри! Пустіть дитину зараз!

Не обзиваюся і не реагую. Хай собі кричать, що хочуть!

– Пустіть мою дитину, кажу вам! Чи ви хочете її забити ?!

– Вона нас усіх заб'є! І нащо я стара, дурна послухала її ?!

Коли ці крики затихають зовсім, зупиняюся і даю можливість себе трохи наздогнати. Та як тільки мама і Марійка підбіжать ближче – рушаю далі скорим кроком.

Упряж візка вривається в живіт, діти скимлять і голосять, руки терпнуть, а ззаду все, як батоги, хлоськають образливі слова й докори.

Нарешті, Марійка починає падати на дорозі. Вона дістає болі і не може більше йти. А нас тим часом обганяють і обганяють: пішки, на возах і на вантажних машинах. Стаю на дорозі, стараючись зупинити якусь підводу або машину, кричу, плачу, ламаю руки і вказую на Марійку. Де там! Ніхто навіть уваги не звертає.

Важуся на останній твердий крок: лишаю маму й Марійку отак просто на дорозі, а сама з дітьми й возиком іду вперед. При тому думаю:

– Коли вони обидві побачать, що я таки пішла, – побіжать за мною. Коли ж не зможуть бігти і попадають на дорозі, то на них, самотніх, скоріше хтось зглянеться. Нарешті, коли вони й справді не зможуть мене наздогнати і коли не розворушать нічийого серця, то я залишу дітей і возик у Гельмштедті і вернуся по них сама. Тепер мені не під силу пильнувати возика і чотирьох осіб разом.

Розрахунок виявився добрим: поки я добилася до Гельмштедту і зайняла чергу перед комісією, що перевіряє документи, мама і Марійка вже також були на місці.

Слава Богу! Слава Богу!..

Перед комісією черга-черга! Але перевірка йде досить скоро, і ми незабаром опиняємося перед столом, за яким сидить миршавий на вигляд енкаведист.

Переглянувши наші папери, він заявляє:

– Документи уже просрочені, і їх нужно продовжити.

– Як?! Де продовжити?

– В Маріянендорфі.

– В Маріянендорфі? Та ми ж щойно звідти!

Енкаведист потискує плечима: що то його обходить? Документи треба продовжити в Маріянендорфі – і на тім кінець.

– Я не можу вертатися до Маріянендорфу! – кричу зі сльозами. – Подивіться на мою сестру: вона вже родить!

Марійка плаче, мама плаче, а я мало на коліна перед енкаведистом не стаю.

Змилосердився. Стукнув печатку, підписався.

– Можете йти.

Ну, ще один бар'єр поза нами. Тепер тільки перейти заставу. Чи ж вдасться, чи знову щось виникне?..

(21)

Рушаємо всі до застави і прилучаємося до довгої черги: ще раз перевірка документів. Остання!

Я з острахом поглядаю на Марійку, по обличчі якої час від часу пробігають гримаси болю. Вона вже нічого не каже, але мама не перестає сердито бурмотіти. Вона й досі жалує, що не вернулася до Львова, де «чекає дитина», а натомість «повіялася з тією зварійованою Даркою» невідомо по що.

В черзі нервова температура доведена до максимуму, і всі із заздрістю поглядають на тих, що стоять попереду.

Шосе по високому насипі біжить на захід. По нашій стороні – большевицька заставка, далі – нейтральна зона, а за нею – заставка англійська. Густа й широка черга поволі, крок за кроком, але все посувається, а мене з кожним тим кроком огортає гарячіша нетерплячка. Вірю й не вірю. Вірю, бо вже ніби все в порядку, і напереді нікого не затримують. А не вірю тому, що вже маю занадто багато гіркою досвіду й розчарувань. Марійка стиха постогнує, діти шарпають мене за спідницю і щось просять. Напевне їсти. Але я вже так звикла до того, що не звертаю на них уваги. І тільки все обраховую приблизно осіб і час, які ділять нас від межі, за якою воля і порятунок.

Вже небагато: може сто осіб. Потім вісімдесят. Потім сімдесят. Потім шістдесят. П'ятдесят. І...

Стоп!

– Больше не пускаєм! – несеться понад голови натовпу крик.

– Як?! Що?! Чому, «не пускаєм»?

Невідомо, ніхто нічого не каже. Не пояснюють.

Та що ж це таке?! Прокляття якесь, чи що?

– Ну, Дарцю, може вже тепер вернемося?– їдко питає Марійка.

– А я, Дарцю, звідси буде ближче вертатись... – докидає свого мама.

В мені починає накопати злість і на себе, і на заставу, і на цих двох жінок, що допікають мене на кожному кроці. З уст моїх готові зірватися дуже гострі слова, але я, замість того, щоб «від'їдатися», ловлю за руки дітей і пхаюся з возиком поміж натовпом наперед.

– О-о, дивіться на цю дурну! – свариться мама. – Вона також хоче людям через голови їхати!..

В черзі зривається хвиля протесту і обурених вигуків на мою адресу, так що я мушу трохи зупинитися. Але як тільки довкола заспокоїлося, знову протискаюся вперед. Німки лаються, заступають дорогу, мама й Марійка також, щось там говорять, і я затримуюсь. Хвильку стою, вибираючи поглядом «найслабше місце» – та й далі вперед.

По пів годині таких маневрувань вибиваюся на самий перед черги. Бачу перед собою, як на долоні, смугу нейтральної зони і англійську заставу по другій її стороні. Боженьку, як близько!.. А тут не пускають!.. Чи не розпука? Чи не знуцання долі?

– Що ви думаєте робити, Дарко? – питає Марійка.

– Що? Тікати!

– Та ти здуріла зовсім?! – жахається мама. – Дивіться на неї! Вона буде тікати! От тільки зрушся з місця – то перестріляють всіх, як горобців – та й буде по цілій параді!..

Але я знаю твердо, що тут, на очах англійців, большевики не наважаться стріляти. Нема страху! Що іншого було десь там у Віттенбургу, чи Люкенвальді, я що іншого – тут. Ні, стріляти не будуть! Можуть хіба впіймати і завернути. Це – найгірше, що ще може статися. Отже, рішаюся.

Вибравши зручний момент, коли вартові зайнялися відтисканням натовпу назад, я згинаюся і шмигаю з возиком під шлягбавм.

– Стой! Стой! Назад! – лунає позад мене.

– Фігу з маком! – відповідаю крізь стиснені зуби і їду собі поволеньки далі.

Чую, що мама й Марійка ідуть також за возиком, хоч перед хвилиною так протестували. А за нами вирвалось ще три возики, і на большевицькій заставі зчинився рух.

Ще одна хвилинка – і ми вже перед англійською заставою. Назустріч нам виходить якийсь височезний рудий англієць, широко розводить руки і щось кричить. Що він говорить – ми не розуміємо, але по рухах пізнаємо, що далі нас не пускають.

На цей раз я не почуваю ніякого страху, бо знаю, що стою на нейтральній зоні і нічого поганого вже статися не може. Турбує мене тільки Марійка: ану ж справді надійшла її година, а тут ні шпиталю, ні лікаря. І тому я показую англійцеві на Марійку, згинаюся, морщуся і стогну, таким чином вияснюючи ситуацію. Англієць, здається, зрозумів, і страшно занепокоївся. Він ще енергійніше замахав руками, почав показувати нам годинника, тикав пальцем кудись позад себе і все питав: «Андерстенд? Андерстенд?»

Еге, «андерстенд»! Власне, що нічого не «андерстенд». Я також тицю пальцем позад себе в сторону большевицької застави, показую на дітей, маму, Марійку і кажу по-німецьки, що назад не вернуся. «Андерстенд?» Ні, англієць також не «андерстенд». Зате вигляд дітей говорить сам за себе всіма мовами. Рудий подивився на них, похитав головою, притьмом метнувся кудись, приніс булок, шоколяди, помаранчі, висипав те все у візок і пішов.

Діти уминають булку з шоколядою, а ми стоїмо і чекаємо.

– Дарцю, – обзивається Марійка, – чого ми тут стоїмо? Вернімся ліпше самі, щоб нас потім не завернули силою.

– Що?! – накидаюся на неї. – Вас ще досі тягне назад ?!

– Мене так спеціально не тягне, але побачите самі, що нас потягнуть.

– Марійко! – кричу зі злістю. – Я вже маю досить того! Хочете вертатись – вертайтеся! Але я не вступлюся звідси, хоч би мені довелося трупом впасти!

– Вам добре говорити, але я можу кожної хвилини родити.

– Родіть! Навіть тут, посеред дороги, вам не буде гірше, як по тому боці. Зрозумійте це вже раз і дайте мені святій спокій!

Минає година, минає друга. Рудий уже кілька разів виходить до нас і все починає безуспішні пояснення: показує годинника, показує позад себе, показує нам вниз з висоти дороги, але ми не можемо второпати ані слова. Тільки все просимо на мигах, щоб пустив нас попід шлягбавм. Англієць рішуче крутить головою і робить заперечливі жести руками. Натомість все частіше показує нам вниз і креслить в повітрі широке коло.

– Андерстенд? – питає всоте з ясною досадою в голосі.

– Найн, не андерстенд.

Англієць нервово кудовчить свою руду чуприну і аж пріє від пояснень, але надарма: ми не розуміємо.

(22)

Нарешті добродушному, здорованеві увірвався терпець. Він сердито хапає возик і з силою штовхає його по насипу дороги вниз.

– Андерстенд? – кричить навздогінці.

Таки не розуміємо. Чого він раптом розсердився? Навіщо зіпхнув з дороги возика?

Я збігаю вниз, складаю порозкидані речі і стараюся розгадати цю дивну поведінку англійця. З усього видно, що він нам радив щось добре. Але що? За мною збігають діти, сходять мама й Марійка, а далі й решта жінок поспихала свої возики вниз. Дивлюся вгору на дорогу і бачу, що рудий дивак стоїть нерухомо, демонстративно відвернувшись до нас спиною. Мовляв: «Я нічого не бачу».

Мені все стає ясным, і я починаю сміятися. Ми вже давно забули, що то таке сміх, а тому всі видивилися на мене з великим здивованням і навіть страхом.

– Чого ти? Що тобі сталося? – тривожно питає мама.

– Але то ж з нас! – сміюся далі. – Той англієць хотів нам сказати, щоб ми не чекали більше, поки прийде знову дозвіл пропускати, а їхали «на зелено».

– Щось такого! – потискає плечима Марійка. – І чого б це він нам радив їхати «на зелено», коли міг пропустити через заставу легально ?

– Видно, що не міг. У війську наказ є наказом.

– Так-так-так! – киває головою мама. – І такий наказ є, щоб пускати «на зелено»?

– Такого наказу напевне нема, але той англієць не зобов'язаний ловити і зупиняти всіх, хто йде поза його заставою. Зрештою, не тратьмо більше часу і їдьмо далі. Дивіться, ми ж уже на англійській зоні.

Справді, наш возик, пущений з розгону, опинився на кілька метрів далі поза заставою на захід.

Мама й Марійка все ще недовірко поглядають то на англійця, то на мене, але скоро переконуються, що я маю рацію. Рудий стоїть на заставі і вдає, що пильно дивиться в протилежну від нас сторону.

Німкені, що перейшли разом з нами, вголос дякують Богові і запрягаються у возики. Вони також тепер розуміють, що говорив англієць.

Хоч який той возик тісний і незручний, однак вміщую на ньому дітей, бо вони вже не можуть більше йти. Потім накидаю на себе «упряж» і рушаю з місця, півколом обминаючи англійську заставу.

Весело скрипить возик, натягнені посторонки грають, як струни, ноги бадьоро ступають по вільній від большевицького жаху землі...

Що ж ще сказати?

Без пригод і труднощів ми доїхали поїздом до Вольфенбіттелю, де під час війни мешкав брат Марійчиного чоловіка.

Відшукавши потрібну адресу, з хвилюванням постукали до дверей. Несподіванки, що переслідували нас цілу дорогу, скінчилися аж тут ще одною: замість швагра, двері нам відчинив Марійчин чоловік.

Це було о четвертій годині по полудні. А ранком другого дня о шостій годині маленький Орішок був уже братіком молодшої сестрички.

Для мене особисто обставини склалися далеко не так щасливо, як для Марійки. Приїхавши до Віттенбергу в серпні 1945-го року, я почала розшукувати чоловіка. Їздила у всі кінці Західної Німеччини, зустрічала багато знайомих, але про чоловіка ніхто мені не міг нічого сказати. Він – немов у воду впав і не залишив по собі ніякого сліду. З того виходило певно, що загинув. Чи від бомби, чи в репатріаційному таборі, чи в Сибіру – справа другорядна.

Пригадаю ще один трохи смішний і неповажний випадок.

В одному з таборів зустріла я свою шкільну товаришку, і її мама виложила мені карти. З карт виходило, що мій чоловік живий, але «за дротами», що незабаром вернеться до мене і що в мене буде ще донька.

В карти я не вірю, однак, старенька пані сказала мені правду. Бо, поки я пробивалася на захід чоловік мій добровільно вернувся на схід у большевицьку зону, шукаючи нас. Що він пережив і як потім, утративши надію побачити нас живими, втік до Мюнхену – про це треба було б довго оповідати.

Але в листопаді того ж року, коли природа почала загортатися в покривало першого тихенького снігу, готуючись до зимового відпочинку, він прийшов. Прийшов несподівано, як казали карти, прийшов з-за дротів, і... ми маємо донечку.

Брат мій, якого вивезли були большевики і якого мама сподівалася застати у Львові, опинився також на еміграції і пізніше приєднався до нас.

Щодо решти... Декому вдалося вирватися з Люкенвальду, а про деяких нема ніяких відомостей. Що з ними сталося – Господь відає.

Минуло вже десять років від того часу. Все більше затираються в пам'яті дрібніші події, і хіба тільки окремі моменти залишаються незмінно живими і яскравими, ніби стоять перед очима. І коли на довше приковує мою думку цей відрізок часу, все бачу перед собою довгу, курну дорогу і чую одноманітний скрип навантаженого клунками і дітьми возика.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. **Алатиренко Мирослава Андрійвна**, кандидатка педагогічних наук, доцентка.
2. **Бойко Олександр Дмитрович**, доктор політичних наук, професор катедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
3. **Гринь Микола Миколайович**, член Національної спілки журналістів України, лауреат міжнародної мистецько-літературної премії імені Пантелеймона Куліша.
4. **Єржиківська Наталія Олексіївна**, кандидатка філологічних наук, наукова співробітниця відділу зарубіжної літератури Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України.
5. **Зорка Олександр Григорович**, заслужений журналіст України.
6. **Нестуля Олексій Олексійович**, голова Полтавської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, доктор історичних наук, професор.
7. **Ольга Мак (дівоче – Петрова Ольга Нилівна)**, письменниця, членкиня об'єднання «Слово» та СПУ.
8. **Петренко Ірина Миколаївна**, секретар Полтавської обласної організації Національної спілки краєзнавців, докторка історичних наук, професорка.
9. **Ролік Анатолій Васильович**, кандидат філологічних наук, доцент катедри прикладної лінгвістики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
10. **Степаненко Олена (Прилуцька)**, поетка, журналістка, перекладачка, авторка 5 поетичних збірок. Членкиня українського ПЕНу та НСПУ.
11. **Тимошик Микола Степанович**, доктор філологічних наук, академік Академії наук вищої школи України, професор катедри видавничої справи та мережових видань факультету журналістики і міжнародних відносин Київського національного університету культури й мистецтв.

**Науково-популярний часопис
для вчителів України та діаспори
«Наш український дім»
№ 2, 2021 рік**

Періодичність – 2 рази на рік.

Матеріали для друку можна надсилати за адресою:

Центр гуманітарної співпраці з українською діаспорою
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя
вул. Графська, 2, кімн. 210
м. Ніжин, Чернігівська обл.
16600, Україна
e-mail: ukr_diaspora@ukr.net
Тел. 7–19–59

Підписано до друку 20.02.2023 р.
Гарнітура Computer Modern
Замовлення № 716

Формат 60x84/8
Ум. друк. арк. 13,71
Обл.-вид. арк. 8,40

Папір офсетний
Електронне видання

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3^А
8(04631) 7–19–72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.